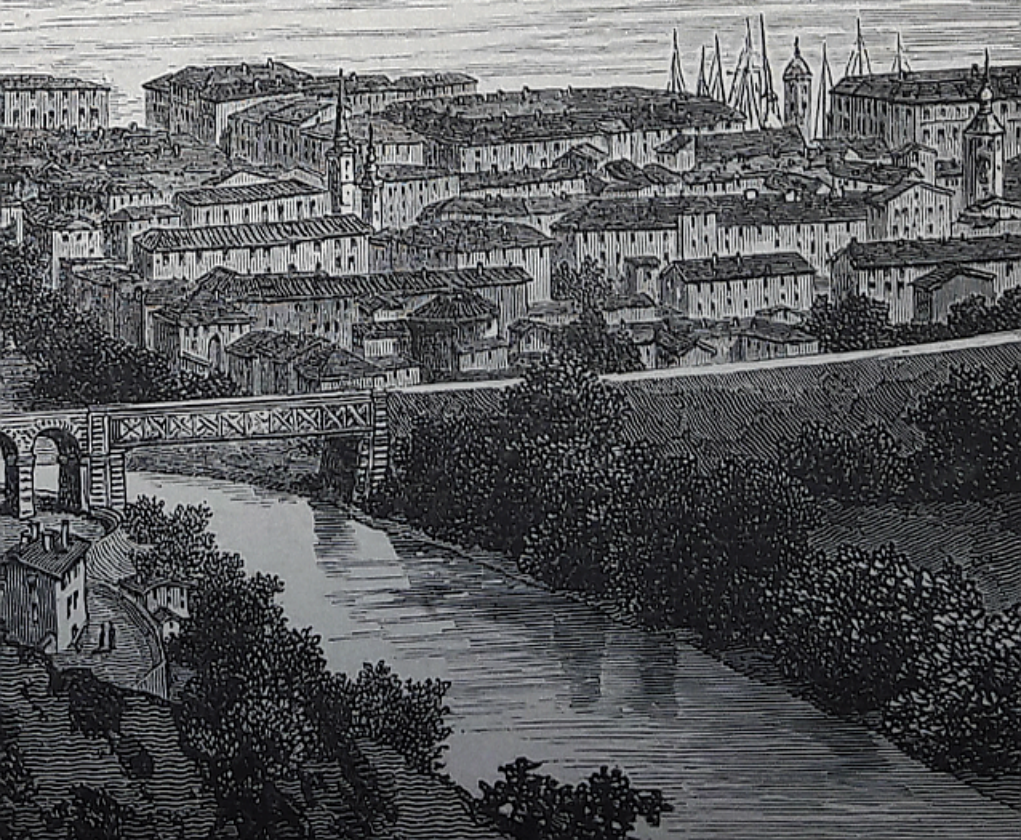

Ćurković-Major Franciska

Horvát motívumok a magyar irodalomban

Ćurković-Major Franciska
Horvát motívumok a magyar irodalomban

Ćurković-Major Franciska:
Horvát motívumok a magyar irodalomban
© Ćurković-Major Franciska 2022

Felelős kiadó / Za izdavača:
Balázs Piri Zoltán

Kiadó / Izdavač:
Zágráb Város Magyar Kisebbségi Tanácsa / Vijeće mađarske nacionalne manjine grada Zagreba

Lektorálta / Lektura:
Kiss Gabriella

Recenzensek / Recenzenti:
dr. sc. Dejan Đurić
dr. sc. Kiss Gy. Csaba

Borító / Naslovnica:
© Kenedi Géza, *A Quanero, Fiume és Abbázia*: Fiume látképe

Borítóterv / Naslovnicu izradio:
Krešimir Krnić

Tördelőszerkesztő / Grafički urednik:
Marijo Šarić

Nyomda / Tisak:
Grafocentar, Zagreb

Képek, képeslapok, térképek / Slike, razglednice, karte:
© Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Ludwig v. Salvator, *Der Golf von Buccari-Porto Re*
© Grafička zbirka Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
© Muzeji grada Karlovca, Zbirka razglednica i čestitki
© Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár
© Hrvoje Ivanković

A könyv megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság támogatta.

Knjiga je izdana uz potporu Mađarske akademije znanosti i Društva mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj.

ISBN 978-953-55234-5-1

A CIP-adatok a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár számítógépes katalógusában a 001139102 szám alatt találhatóak.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001139102.

Ćurković-Major Franciska

Horvát motívumok a magyar irodalomban

Zágráb Város Magyar Kisebbségi Tanácsa
Zagráb, 2022

Tartalom

Thalatta! Thalatta!	
A tenger megpillantásának élménye a magyar irodalomban	• 7
A Kvarner-öböl szigetei két magyar útleíró, Császár Ferenc és Wesselényi Miklós szemével	• 25
Egy romantikus táj valós elemei. Irodalmi veduták Jókai Mór <i>Egy játékos, aki nyer</i> című regényében	• 53
Károlyváros 1918 tavaszán Somogyváry Gyula <i>Ne sárgulj, fűzfa!</i> című regényében	• 79
A kelet-adriai táj Szabó Lőrinc költészetében	• 107
Magyar írók a Kelet-Adrián. A horvát irodalom megjelenése a magyar írók műveiben	• 135
Károlyi Mihályné emlékiratai: Az emigráció évei Dalmáciában és a Károlyi brigád megalakításának lehetősége a második világháború végén	• 157
Helynévmutató	• 183
Névmutató	• 185
Az íráskés első megjelenéséről	• 191
A szerzőről	• 193

Thalatta! Thalatta!

A tenger megpillantásának élménye a magyar irodalomban

A történelem során az Adriai-tenger mindig különleges vonzerővel hatott a magyarokra. Legyen szó katonai hadjárat résztvevőiről, zarándokokról vagy később olyan utazókról, akik új tájakat szerettek volna megismerni, pihenni, netalán csak szórakozni keltek útra, mindannyiuk számára rendkívüli pillanatot jelentett, amikor először látták meg a tengert. Erről az élményről egy magyar utazó tollából értesülünk először, aki a 16. század végén Triesztnél ereszkedett le az Adriai-tenger partjára. A 18. század végétől az utazók mind gyakrabban Horvátországon keresztül érkeznek az Adriára és Fiuménál (Rijekánál) pillantják meg a tengert. Ettől az időtől kezdve útleírásokban, útinaplókban örökítik meg azt a pillanatot, amikor először látták meg a tengert, majd a 20. században e pillanat és a táj leírása már megtalálható az irodalmi művekben, különféle irodalmi műfajokban. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogyan írják le az írók és útleírók azt az élményt, amikor megpillantották a tengert és az azt körülvevő tájat. A leírások érzelmi skálája igen nagy, a semleges hangnemű közléstől a látvány hatása alá került író magas intenzitású élménybeszámolójáig terjed.

A prózai elbeszélő műfajok, mint pl. az önéletrajz, az emlékirat, a napló, az útirajz vagy az útleírás, a közelmúltig nem álltak a hagyományos irodalomtörténet érdeklődésének középpontjában,

annak peremvidékére szorultak, s ha egyes irodalomtörténészek foglalkoztak is velük, azt szinte csak mellékesen tették. Az ilyen esetek általában akkor fordultak elő, ha írójuk valamely más, jelentősebb műfajban alkotott kiemelkedő művet. Az önéletrajz, az emlékirat, a napló, az útirajz vagy az útleírás csak akkor vált érdekessé, ha szerzője kiemelkedő költő, regény- vagy drámaíró volt, az érdeklődést pedig rendszerint a történelmi vagy földrajzi körülmények, az alkotás folyamata vagy maga a szerző egyénisége váltotta ki. „Az értelmezés szempontjából egyjelentésűként vagy éppen érdektelen anyagnak tartott, hagyományosan a rákényszerített emlékkönyvformába zárt, nem-fikcionális elbeszélő próza az irodalomtörténet érdeklődésének határán foglal helyet.”¹ A posztmodern korában azonban nemcsak az olvasók, hanem az irodalomtörténészek körében is megnőtt az érdeklődés ezek iránt az irodalmi érdeklődés peremére szorult műfajok iránt, akik alaposabban elkezdtek tanulmányozni a nem-fikcionális irodalmi műfajokat. Különös figyelmet szenteltek az önéletrajznak, de a többi, a fikcionális és nem-fikcionális műfajok határán elhelyezkedő határműfaj, így az utazási irodalom is felkeltette a kutatók figyelmét. Az útleírás az utazás idején szerzett élményekről számol be, és az aközben nyert tapasztalatok tárgyyszerű, tudományos hitelű és jelentőségű rögzítését tűzi ki célul, míg az útirajz az írójának személyes benyomásait, hangulatát, gondolatait tárja elének a számára addig ismeretlen környezetről, emberekről, kultúráról, ugyanakkor saját kultúráját is képviseli az idegen környezetben. Az útirajznak valamivel kötetlenebb változata az úti jegyzet, amely nélkülözi az átfogó, egységes kompozíciót. Mivel ezeket a műfajhatárokat nehéz teljes pontossággal meghúzni, tanulmányomban az általánosabb útleírás terminust használom. Dean Duda meghatározása szerint: „Az útleírás olyan, az útleíró hiteles utazása által tematikailag meghatározott irodalmi műfaj, amely elbeszéli az utazás eseményeit,

---

¹ Dean Duda, *Priča i putovanje: Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr* (Zagreb: Matica hrvatska, 1998), 8.

leírja az utazás tereit és azokat a helyeket, ahol az útleíró utazás közben tartózkodott, elmondja észrevételeit az emberekről, akikkel utazása közben találkozott, beszámol szokásaikról és életmódjukról, továbbá a vidék kulturális és művészeti nevezetességeiről.”²

Az útleírásokban leginkább a tájleírásoknak van irodalmi jellegük. Általában véve a tájleírás mind a világirodalomban, mind a magyar irodalomban állandósult motívum. A természet az irodalmi művekben eleinte gyakran csak a cselekmény háttéréül szolgált, a szereplők belső világát – érzelmeiket, lelkiállapotukat – csak később kezdték a tájleírás segítségével ábrázolni.

Az irodalmi művekben a táj bizonyos elemei, így a földrajzi helyek (a róna, a pusztta, a folyók, a hegyek, de a tenger és a szigetek is), egyes természeti jelenségek (a szél, a vihar, a nap, a fény) állandó, általános többletjelentést hordoznak. A magyar utazási irodalomban rendkívül fontos motívum a tenger, amely a végtelen pusztta megfelelője, és amely idővel a vágyakozás tárgya lett: a magyarok látókörében az alföld „tengersík vidéke”, a „rónák végtelenje” a tenger végtelenségébe vált át. Ugyancsak kiemelkedő helyet foglal el annak a benyomásnak a leírása is, amelyben az utazó megpillantja a tengert. Ezek a leírások az évszázadok során egyre szebbé, idővel pedig toposszá váltak. A magyar utazók mindegyike igen intenzíven élte át ezt a pillanatot. Akár egyszerű utasként, akár útleíróként vagy íróként érkezett az Adriához, legyen ez a hely a Porta Hungarica, ahonnan fenséges látvány tárul az utazó szeme elé, vagy a vonat ablaka, ahol türelmetlenül toporogva, eleinte csak időnként és csak rövid időre pillanthatja meg a tengert, mindannyian türelmetlenül várták a nagy pillanatot, amikor megláthatták a nagy kékséget.

Azt, hogy ez az élmény milyen mély benyomást tehetett a magyar utazóra, az Eddén született, Kaproncán (Koprivnica) élő Antun Nemčić Gostovinski (1813–1849) horvát író is érzékelteti. *Putositnice* (1845) című útleírásában olvashatjuk a következőket: „annak, aki

---

² Duda, *Priča i putovanje*, 48.

még sohasem látta a tengert, annak, mondom, a tenger a csodálat és érdeklődés tárgya, egyáltalán a természet legnagyobb szerűbb látványa!”³

A magyar zarándokok emberemlékezet óta utaztak Rómába vagy más észak-olaszországi zarándokhelyekre, s ezen az úton Velence elkerülhetetlen és érdekes állomássá vált. A zarándokok útja a mai Ausztrián és Szlovénián keresztül vezetett Triesztig, ahonnan szárazföldön vagy hajón folytatták útjukat. Általában ugyanezen az útvonalon mentek hazafelé is, de egyesek közülük már a 16. század végétől kezdve Horvátországon keresztül tértek haza.

Az első magyar útleírás, amelyben a tengerhez érkezés rég várt pillanatról olvashatunk, a később nádorrá választott Thurzó György tollából származik. Velencébe utazva ő is az előtte utazó római vagy velencei zarándokok útvonalát követte, így érkezett el Triesztig, majd onnan utazott tovább Velencébe. A pillanatot, amikor 1597-ben meglátta az Adriát, *Feljegyzések velencei útjáról* című, naplóként írt latin nyelvű útleírásában így írta le:

„május hó 1. napján ebédre Trieszt városba érkeztünk. Uram isten, legyen neked tisztelet és dicsőség, hogy nekem [...] a te csodálatos művedet, a tengert engedted meglátnom.”⁴

Thurzó leírása igen rövid, a tenger látványát nem is említi, mégis fontos: egyrészt dokumentum jellege miatt, másrészt mert érezhető benne a látvány kiváltotta megrendülés. Az utat hazafelé május 13. és 22. között tette meg, de nem azon az úton, amelyen érkezett, hanem Horvátországon át. Trieszt után több olyan várost említ, amelyek azt az útvonalat rajzolják meg, amelyet a későbbi utazók is követnek:

---

³ Antun Nemčić Gostovinski, *Putositnice* (Zagreb: Nart-trgovina, 1996), 64.

⁴ Thurzó György, „Feljegyzések velencei útjáról” (1597), in *Magyar utazási irodalom 15–18. század*, válogatta Kovács Sándor Iván, szöveggondozás és jegyzetek Monok István (Budapest: Neumann Kht., 2000).

<http://www.mek.oszk.hu/06100/06179/html/magyutaz0020003/magyutaz0020003.html> (Letöltés: 2015. 01.09.)

Grobnik, Buccari (Bakar), Brod (Brod na Kupi), Ribnik, Ozaly (Ozalj), Károlyváros (Karlovac), Jastrebarsko, Zágráb (Zagreb), Szentilona (Sveta Helena), Varazsd (Varaždin), Csáktornya (Čakovec). Már Thurzó György is említi a „hallatlanul rossz utakat” Buccariból indultuk után. Az út hasonló állapotáról olvashatunk a 19. század végén és a 20. század elején megjelent Sziklay János és Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország vármegyéi és városai* című nagyméretű monográfiában is, amely megkerülhetetlen alapmunkává vált:

„Az egész középkoron át nem volt egyetlen *kocsival járható út*, mely a Karszt és a Dinári-Alpok hegyrengetegén keresztül kapcsolatba hozta volna a Fiumétól Cattaroig terjedő tengerpartot a Duna medenczéjével. Ez az állapot az újkorban is fenmaradt még egészen a múlt századig.”⁵

A 18. század első felében kiépítették a Károly utat, a Via Carolinát, amely összekötötte Károlyvárost Buccarival és Fiumével.⁶ A 18. század végén, 1796-ban Teleki Domokos ezen az úton jutott el a tengerhez. *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt* című útleírásában Szlavónián és Horvátországon keresztül Fiuméig, majd Triesztig utazva, ő már magyarul írja le benyomásait. Teleki igen részletesen, a topográfiára jellemző aprólékossággal számol be a tájról és az útjába eső városokról. Fiuméba érve leírja a város földrajzi fekvését, nevezetességeit, iparát, közigazgatását, lakosságának összetételét, kereskedelmét. Ő is megörökíti azt a pillanatot, amikor a tengerhez érkezett, s ezen

---

⁵ Fest Aladár, „A magyar tengerpart közlekedési viszonyai”, in *Magyarország vármegyéi és városai*, szerk. Sziklay János és Borovszky Samu, (Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság). <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/27.html> (Letöltés: 2017. 1. 11.)

⁶ „Karolinska cesta”, in: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30637> (Letöltés: 2020. 11. 12.)

az általa megrajzolt képen már jórészt körvonalazódnak a későbbi leírások tulajdonságai. A tengert vagyis a szigetek bezárta Kvarner-öblöt a hegy tetejéről, madárperspektívából látja, és megjelennek a táj oly jellemző elemei is, a hajók:

„Amint az ember a Pécs hegyén leereszkedik, a tengert látja maga előtt; nem a nagy tengert ugyan, hanem azt, amely a Magyar Littorale és a Velencei Dalmácia szigetei közt vagyon. De már csak ezt a kis tengert is, olyannak, aki tengert sohasem látott, látni szép tekintet; az egész vidék az ember előtt víz, és a szigetek csak messze vetnek határt a szemnek. Itt is, amott is egy-egy hajót lát a zöldellő tengeren.”⁷

Mike Crang az utazás kultúráját elemezve bizonyos hierarchiát állított fel az utazó emberek között, amit három kifejezéssel nevezett meg. Felfedezőnek azt, aki ismeretlen tájakat rajzol fel a térképre, utazónak azt, aki a kitaposott utakat igyekszik kerülni, és így utazása során különféle jelenségekkel találkozhat, végül turistának azt, aki a kitaposott utakat járva a már ismertet reprodukálja. Crang ugyanakkor azt is hozzáfűzi, hogy ez a felosztás kissé nehezen tartható fenn.⁸ Ha ezt a hierarchiát alkalmazni kívánnánk a magyar utazókra, akkor Thurzó György és Teleki Domokos útleírásait a felfedező kategóriájába sorolhatnánk, hiszen ők rajzolták meg a térképet a jövő utazóinak, ők jelölték ki az utat Horvátországon keresztül az Adriai-tenger felé. Leírásaik, amelyek feltérképezik az ismeretlen tájakat, magas fokú érzellemmel telítettek, egyúttal Crang tartózkodó álláspontját is igazolják.

---

⁷ Teleki Domokos, *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt* (Budapest: Balassi, 1993), 126.

⁸ Mike Crang, „Putovanje / Turizam”, in *Kulturna geografija. Kritički riječnik ključnih pojmova*, ur. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne (Zagreb: Disput, 2008), 65.

A Károly út kiépítése után, a 19. század elején elkészült a Lujza út⁹ is, amely Károlyvárost összekötötte Fiumével. Mivel a Károlyvárostól Magyarországra vezető út már jóval előbb megépült, a magyarok számára ez az út lett akkor a legrövidebb és legmodernebb út az Adria felé. 1873-ban kiépült a Budapestet Fiumével összekötő vasútvonal is. Az útirány, amelyet követve az utazók elérhették úti céljukat, azokon a városokon keresztül vezetett, amelyet Thurzó György, utána pedig Teleki Domokos kijelölt.

A magyarok utazása az Adriára folytatódott a 19. század első felében. Naplójában megőrökíti utazási élményeit Wesselényi Miklós és Széchenyi István is. Följegyzéseik, amelyekben beszámolnak a tenger megpillantásának élményéről, az események leírásában bővelkednek, ám kevésbé érzelemgazdagok, politikai jelentőségük azonban ennél összehasonlíthatatlanul fontosabb. A 19. században Kossuth Lajos szorgalmazta leginkább a magyarok tengerre utazását. Szerinte Magyarország gazdasága számára létfontosságú az, hogy a magyar mezőgazdasági termékek közvetlenül, a legrövidebb úton jussanak el a tengerhez, onnan pedig a világpiacra. Ezért szorgalmazta a vasút kiépítését Fiuméig. 1846-ban megjelent *Tengerhez, magyar! El a tengerhez!* című cikkében az olvasóknak az útvonalak fejlesztésének fontosságáról ír, de a Fiume fölötti Porta Hungaricához érkezve rajta is eluralkodik a nagyszerű érzés, amikor felkiált:

„[...] hány magyar utazik évenként ide? hány magyar borúl le a Lujza útnak 2936 lábnyi tetőpontjánál, midőn elterül alatta a fiumei öböl mint egy roppant kapu, melyet azért tárt fel a mindenható, hogy [...]”¹⁰

---

⁹ „Lujzinska cesta”, in: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37466> (Letöltés: 2017. 01. 11.)

¹⁰ Kossuth Lajos, „Tengerhez magyar! El a tengerhez!”, in: *Kossuth Lajos munkáiból* (Budapest: Franklin Társulat, 1902), 24–25.

A cikk címének első része a „Tengerhez, magyar!” kifejezés idővel szállóigévé vált. Ennek tudható be, hogy a 19. század második felében elterjedt az a felfogás, miszerint a magyaroknak dicséretes dolog ellátogatniuk Fiuméba, meglátogatni „a magyar korona gyöngyszemét”.

Mike Crang szerint azok a helyek, amelyeket a „szakralizáció” által a mindennapok tereiből, mint ezektől különbözőeket kiemelnek, szent helyekké válhatnak. „A szakralizáció történhet hivatalos eljárás útján, például úgy, hogy az adott helyszínt »nemzeti parkká« vagy a »világörökség részévé« nyilvánítják. Megvalósulhat azonban kevésbé formális módon, tekintélyes intézmények népszerűsítése által, mint ahogyan azt az Amerikai Egyesült Államok nyugati részén teszik, amikor bizonyos turisztikai helyeket úgy reklámoznak [...], hogy aki ellátogat a Grand Canyonhoz vagy a Yosemite Nemzeti Parkba, az ezzel a haza iránti szeretetét fejezi ki.”¹¹

Ilyesmi történt Fiume esetében is a 19. század végén és a 20. század elején.

Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor a 19. század közepe táján nem ilyen indokból járt az Adria partján, hanem katonaként, az út nagy részét gyalog tette meg. Benyomásait leírta és *Adriai képek* címmel 1877-ben meg is jelentette a *Vasárnapi Ujságban*. Herman Ottó ugyan a természettudományok művelője volt, tengerábrázolása azonban egy költő leírásával is vetekedhet. Régen, amikor képzeletében meg akarta jeleníteni a tengert, a tó vizét próbálta kiterjeszteni tenger nagyságúra, vagy a rónát próbálta meg víznek elképzelni, mindezt sikertelenül. Eljutva a tengerhez, azt először madárperspektívából láttatja, „mozgás közben”, hasonlatok és metaforák segítségével.

„A habok úgy emelkednek, mint egy óriás melle a lélekzettől [...] A kereskedelmi hajó vitorlája fehér pontnak tűnik fel, még közelről is, a hajó teste nem is látszik, mert a hullámok – a csendesek is – elfedik.

---

¹¹ Crang, „Putovanje / Turizam”, 68.

Az Indiákat járó gőzhajó gyufaszálnak látszik, s el kell hitetnünk magunkkal, hogy a fel-feltünedező mák szemek halászbárkák.”¹²

A fiumei házakat olyan parányiaknak látja, hogy karácsonyfadíszre emlékeztetik. Az apró részletek ellentétben állnak a tenger nagyságával, s ez még inkább fokozza a leírás dinamikusságát.

Kenedi Géza, író, újságíró, a *Pesti Hírlap* szerkesztője *A Quarnero, Fiume és Abbázia* (1884) című útleírásában Herman Ottóhoz hasonlóan madárperspektívából mutatja be a Kvarner-öblöt, a vitorlások és hajók hasonlatai is Hermanéra emlékeztetnek. Ám míg Herman a tenger felületét a tüköréhez hasonlítja, addig Kenedinél az olyan, mint „egy késsel áttört ezüst fátyol”, metaforával pedig „hatalmas vízabrosz”. Lelkesedését a „Thalatta!” felkiáltással fejezi ki.¹³ Ezt a szót kiáltozták Kúrosz katonái Xenophón *Anabászisz* című művében gyors hazatérést remélve, amikor a kunaxai csatát követően hazafelé tartottak, és a szárazföldön megtett hosszú és viszontagságos útukon a Madur-hegyről meglátták a tengert. Ez az örömkialtás később is elhangzik a magyar írók leírásaiban, amikor megpillantják a tengert.

Solymossy Sándor néprajztudós az Adriai-tenger partvidékén tett utazását *Úti rajzok* címmel jelentette meg 1901-ben. A tenger megpillantásakor belőle is kitör az örömkialtás: „Thalassza, Thalassza!”, majd nagy lelkesedéssel szemléli „a tengervíz bűvös-csábos színjátékát”, amely több szín árnyalatából áll össze: előbb a „semmitmondó szürke”, majd a „smaragdzöld”, végül az „égkék”.¹⁴ Mindezek a vizsgált útleírásokban megtalálható és említett motívumok: a tenger színe, a vitorlák mint lepkeszárnyak, a gőzhajó mint gyufaszál, majd a Thalatta! felkiáltás később más írók, költők szövegeiben is föllelhetők.

¹² Herman Ottó, „Adriai képek”, *Vasárnapi Ujság*, 1. sz. (1877): 7–8.

¹³ Kenedi Géza, „A Quarnero és Fiume”, in *Adriai képek. Magyar útirajzok*, szerk. Kiss Gy. Csaba (Budapest: Palatinus, 2008), 153.

¹⁴ Solymossy, Sándor, „Úti rajzok”, in *Adriai képek. Magyar útirajzok*, 283.

A 20. század harmincas éveiben megjelent néhány irodalmi mű, amelyekben a tenger megpillantásának másfajta élményéről is olvashatunk. Ezekben az előző szövegek jellemzői mellett, a romantikus tájleírás után megjelenik a szexualitás hangsúlyozása, előtérbe állítása. Újabb fontos elem ez, amely merőben megváltoztatja az eddigi leírások jellegét.

Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című novellafüzérében a tenger megpillantásának élménye az előző szövegekhez hasonlóan indul. A már ismert „*Thalatta, Thalatta!*” felkiáltás pedig az antológiai leírás egyik fontos elemévé válik. Kosztolányi mesterien rendezi meg a tenger megpillantását megelőző jelenetet. Először csak a fák lombjának remegése, majd olfaktórikus elem, a sós pára áramlása utal a tenger közelségére. Az utasok izgatottságát a színházi közönség türelmetlenségéhez hasonlítja, a tengert pedig ünnepelt primadonnához, aki megérdemelten ugyan, de hosszasan várát magára. A csalódás leírását metaforákkal kifejezett fokozás követi. A sziklafalakon lefelé ereszkedő vasút az amfiteátrumhoz hasonló, az utasok az ablak mellett állva a „színpad” felé néznek, ahol a primadonnának, a tengernek kellene megjelennie. A türelmetlenség a mozdonyok megszemélyesítése által a tűrhetetlenség határáig fokozódik, a sziklák közötti vonatzakatolás akusztikus elem, amely a leírás mozgalmasságát emeli ki. A bújócska közben a tenger hol felbukkan, hol eltűnik, majd a kinetikus leírás után a „mozgó kép” utolsó filmkockája kimerevedik, s a tenger megjelenik teljes méltóságában. A hosszú várakozás után ez az állókép még inkább kiemeli a pillanat ünnepélyességét. Ezt egy egyszerű, tagolt, hiányos mondat váltja fel, amely miközben fokozza a drámaiságot, megelőzi a várakozás beteljesülését. Az első rácsodálkozás után következik a „bújócska”, amely gyermekkorába röpíti Estit:

„Sima, kék végtelen, rajta a bárkák, csorba fél dióhéjak és vitorlák, fehér, narancsszín, fekete vitorlák, ferdén rábillenve, mint pillaszárnyak, tikkadt lepkék, melyek leröppennek a víztükörre, s isznak belőle.”¹⁵

A látvány gyermekkora képeskönyvének megelevenedett képeit idézi, melyekkel egybemosódik a valóság. Esti most már szinte természetesnek veszi a tenger jelenlétét. Ekkor tör ki belőle a ditirambus, amelyet pár órája fogalmazott meg.

A közvetlen vasútvonal kiépítésével rövidebbé, kényelmesebbé és olcsóbbá vált az utazás Fiuméba. A huszadik század elejétől kezdve mind többen és többen utaztak a tengerhez, az eddigi, főként nemesi családból származó utazókat követték a polgári családok tagjai is, akik a gimnázium befejezése és az érettségi vizsga után útra keltek Fiume, majd Velence felé. Ez az utazás a frissen érettségizett számára részben jutalom volt, részben alkalom, hogy újabb tapasztalatokat szerezzen. Mike Crang úgy véli, hogy ennek az utazásnak a célja az egyén metamorfózisa: önmagának és másoknak a megismerése a különféle kultúrákkal történő találkozás által. Szerinte ez a folyamat a klasszikus »felnőtté avatási szertartás« folyamata, vagyis társadalmi »szertartás«, amelyet az egyén egy meghatározott életkorában végeznek el a társadalomban elfoglalt helyének megváltoztatása céljából, és amelyet nem egyszerűen »otthon« végeznek el, hanem a mindennapok rutinjától eltérő időben.¹⁶ A fiatalok az érettségi vizsgával maguk mögött hagytak egy életkort, az élet mint idő előttük állt, és az Adriai-tengerhez érkezve a pillanat, amikor »kiszabadulva abból a börtönből, melybe születésétől fogva bezárták»¹⁷ megfelelő

---

¹⁵ Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981), 59–60.

¹⁶ Crang, *i.m.*, 67.

¹⁷ Kosztolányi, *i.m.*, 65.

helyet is kapott, amely az otthon, az iskola, sőt a haza korlátozott teréből való szabadulást a határ nélküli térbe, a végtelenségbe lépés lehetőségét jelképezte. Kosztolányi hőse épp ezt a gondolatot fejezi ki, amikor azt mondja, hogy az „anyaméh bíbor barlangjából” indult „egy bizonytalan utazásra, melynek sem rendeltetése, sem utolsó állomása nincs feltüntetve az útlevéiben.”¹⁸ A magyar irodalomtörténészek az utóbbi néhány évtizedben gyakran vizsgálják az *Esti Kornélt*, mindenekelőtt a Harmadik fejezetet, egyesek közülük épp ezt a részletét. Kiss Gy. Csaba szerint: „A magyar irodalom Fiumeszövegének jellegzetes toposza a megérkezésnek ahhoz a pillanatához kapcsolódik, amikor az utazó a vonat ablakából megpillantja a tengert. A fölismerésnek, az első találkozásnak a pillanata ez. Akár valamiféle beavatásnak is nevezhetjük, a véges és végtelen határvonalára való megérkezésről, az őselemmel való találkozásról van szó. Már-már egzisztenciális élménynek érzik a szereplők.”¹⁹ Virág Zoltán, miközben Esti Kornél találkozását vizsgálja a tengerrel, azt állítja, hogy a „frissen maturált Esti Kornél” sóvárgását követő találkozása a tengerrel, majd alámerülése és Editke csókjának rituális lemosása által megtörténik szexuális beavatása, mi több, amikor „eggyé forr és összeszervesül impozáns matériájával”, akkor egyúttal „új életre kelhet és új illúziókba költözhet”.²⁰

Szabó Lőrinc a tenger megpillantásának élményét az 1933-ban megjelent *Trieszt előtt* című költeményben írta meg. Ebben a versben is megtalálható az olyan elem, amely a szexuális beteljesülésre asszociál. A vers csaknem tíz évvel azután keletkezett, hogy a költő 1924-ben először meglátta a tengert. E tíz év alatt Szabó Lőrinc háromszor utazott Triesztbe és kétszer Fiuméba. Feltételezhetjük tehát, hogy

---

¹⁸ Kosztolányi, i. m., 66.

¹⁹ Kiss Gy. Csaba, „Egy fejezet a magyar irodalom Fiume-kultuszából”, in *Fiume és a magyar kultúra: Művelődéstörténeti tanulmányok* (Budapest: ELTE Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Kiadó, 2004), 136.

²⁰ Virág Zoltán, „Esti Kornél víztükréi”, *Forrás* 44. (2012): 1. sz. 98–99.

a tenger megpillantásának élménye egységes képpé olvadt benne össze, annál is inkább, mert az utas Triesztbe vagy Fiuméba érkezve hasonló perspektívából láthatta a tengert. Az évek múlásának ellenére az élmény meglepően frissnek tűnik. Az első két versszakban leírt helyzet, amikor a lírai én villamoson utazva egyszerre csak meglátja a Dunában az ég kékségét, a vonat ablakánál álló utast juttatja eszünkbe, aki türelmetlenül várja, hogy szeme előtt megjelenjen a tenger. Ha föltesszük, hogy a Duna mint folyó, a tengerhez vezet, akkor a képzettársítás eszközül szolgálhat arra, hogy képzeletben az Adrián teremhessünk. Más szempontból is vizsgálhatjuk a versindítást. Ha a vonatot a térbeni haladás eszközének tekintjük, amelyet elnyel a távolság, akkor a villamos, mint cirkuláris pályán haladó közlekedési eszköz, az urbánus circulus vitiosusból a kozmikus, az isteni, az örök térbe való kijáratot jelentheti a költő számára.²¹ Ily módon, ilyen közvetett, gondolati úton pedig eljuthat általa az őselemhez, a vízhez, esetünkben a tengerhez is. A költemény következő négy versszakában, amely egyben a vers központi része, az utazó ugyancsak a vonat ablakában ácsorogva várja a tenger megjelenését. Közben a tájleíró költészet egyik ábrázolási módja szerint le is írja a látottakat. A Karszt sziklafalai közt robogó vonat ablakából azonban eleinte a hegytetők sokaságán kívül nem látható semmi más. Az ég kéksége, ami eddig keskeny sávként jelent meg, az utolsó szirt elhagyását követően hirtelen szinte berobban a képbe, a két kékség: az égé és a tengeré egybefolyik, mintha az ég a földre költözött volna. Annak ellenére, hogy hosszú várakozás előzte meg, a tenger megpillantásának ilyen módon való leírása meglepetésszerűnek, sőt drámainak mondható. A következő versszak, a tenger és a víz hullámzásának bemutatása először panorámaszerű: a hegyről, más leírásokhoz hasonlóan, itt is madárperspektívából látjuk, majd mindinkább közeledünk hozzá, először a tenger hullámain, majd közvetlen közletről a hullámok

---

²¹ Aleksandar Flaker, „O globalizaciji prostora hrvatske književnosti”, in *Čovjek / Prostor / Vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac (Zagreb: Disput, 2006), 241.

taróját látjuk. Ezt követően tekintetünk ismét a látóhatár felé irányul, miközben a vitorlákat előbb valóságos nagyságukban, távolabbra nézve már csak leperkerajként észlelhetjük. Az utolsó két versszak a szépség megőrzésének kísérlete: a „behunyom a szemem, hogy emlékezetembe véssem a látványt” módszer leírása. Az utazó miután birtokába vette a tenger képét, bármikor maga előtt láthatja azt, ha behunyja a szemét. A költemény dinamikusságát a vonat zakatolásának nyugtalanító és a hullámok mozgásának megnyugtató ellentéte biztosítja. A hullámozás ezután nyugalmat vált ki, ami egyúttal a tengermegpillantás vágyának beteljesülését is jelenti. A vers dinamikusságát akusztikai elemek is kísérik: a várakozás feszültségét a vonat zakatolása, a nagy pillanat bekövetkeztét az ég hangtalan, kék robbanása. A lassú hullámozást már nem kíséri akusztikus percepció, hiszen az izgalmat felváltotta a beteljesülés. Ismerve Szabó Lőrinc versszerkesztői és képalakító alkotásmódját, akár egy szexuális beteljesülés rajzának is értelmezhetjük.

Fejtő Ferenc 1936-ban megjelent *Érzelmes utazás* című könyvében Kosztolányi és Szabó Lőrinc leírásához hasonlóan ugyancsak megtaláljuk az ablak mellett álló, türelmetlenül, feszülten várakozó író, aki harmadosztályon, a Fiume környékbeliek között, ám magányosan utazva csodálkozik rá, „a klingsori varázslatra, az őselemnek e tündöklő foszlányára”. A tenger megpillantásának élményét elbeszélve, eleinte röstellkedve foglalja össze:

„Most – néhány óra múltával – már gyermekesnek tűnik, de lejegyzem: megrendültem, amikor megláttam vékonyka szegélyét! S ahogy eltűnt s ismét felkéklett, már nagyobb darabja, mint valami játék és ajándék, amelyet elkapnak s mind közelebb mutogatnak, hogy nyúljunk utána: az örömmek és az áhítatnak olyan érzése ébredt bennem, mintha valami isteni kegyelemben részesültem volna. Ha nem lettem volna olyan egyedül ezzel az örömmel és áhítattal, talán kiáltottam volna, vagy sírtam volna, értelmetlen boldogságomban.”²².

---

²² Fejtő Ferenc, *Érzelmes utazás* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989), 178.

A tenger mint játék vagy ajándék Herman Ottó majd Kosztolányi leírása után Fejtőnél is megjelenik. Amikor pedig benyomásait a következőképpen írja le: „oly fáradt boldogsággal ültem vissza a helyemre, mint amikor az ember az erős gyönyörűségtől kimerülten elpihen”²³, abban Kosztolányihoz és Szabó Lőrinchez hasonlóan ugyancsak a szexuális beteljesülés leírásának körvonalait ismerhetjük fel. Ahogyan Szabó Lőrinc, úgy Fejtő is a „behunyom a szemem” módszerrel igyekszik megőrizni emlékezetében a látványt: a kis tengeröblöt, a sirályt, a fehér vitorlát, a „nedves és nyugodt kékséget, amely szélein ezüstösen csillog a naptól”²⁴.

Szentkuthy Miklós tengerélményéről a *Frivolitások és hitvallások* című önéletrajzi vallomásában olvashatunk. Megemlít egy gyermekkori családi nyaralást Abbáziában, de igazi tengerélménye Raguzához kapcsolódik. Talán inkább virtuális találkozásról beszélhetnénk, hisz valójában csak képen látta meg a raguzai tájat, amely így is elvarázsolta. Apja az első világháború idején járt ott, és mint más helyekről, onnan is vitt haza képeslapokat.

„Még ma is vitrinem emléktárgyai” – állítja az író. – „Ez nekem akkor bűvölet volt, és állandó bámulat tárgya: az Adriai-tengerbe nyúló város, fehér citadellák karéja. Ez az óriási misztikum, ami Ragusa volt kislúkoromban, később valóságos bűvölet lett, mikor ott jártam felnőttkoromban, 1936 táján.”²⁵

Az író ábrázolásmódját egyébként is a különféle érzékterületekről szerzett intenzív benyomások jellemzik, így a tenger szépségét is az érzékek összetettsége által idézi elénk. A képiség mellett kiemelkedő

---

²³ Fejtő, i.m., 179.

²⁴ Uo.

²⁵ Szentkuthy Miklós, *Frivolitások és hitvallások*.

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000010861&secId=0000987681&mainContent=true&mode=html> (Letöltés: 2017. 3. 28.)

szerepet kap az akusztikai elem, a tenger zúgása. Szentkuthy is az erotikus hatás fontosságát hangsúlyozza, amikor a tenger élményéhez a „homokpart, nap, tenger, fürdőruhás nők: erotika!” fogalmakat társítja.

A fenti példákból láthattuk, hogy bizonyos motívumok a kezdetektől szinte napjainkig végigvonulnak a tenger megpillantásakor érzett rácsodálkozások leírásában. Amikor Fejtő örömről és áhítatról úgy beszél, „mintha valami isteni kegyelemben részesültem volna”, akkor rádöbbenünk arra, hogy Thurzó György is hasonlóan írta le érzéseit, miután meglátta a tengert.

A második világháborút követő időkben a magyarok évtizedekig nem utazhattak az Adriai-tenger keleti partjára, ezért ez a partvidék nem szolgálhatott a magyar írók műveinek témájául és nem ihlette őket a táj leírására sem. A vajdasági magyar írók ezzel merőben ellentétes helyzetben voltak. Egyik legjelentősebb képviselőjük, Tolnai Ottó mondja a vajdasági magyar író és a tenger kapcsolatáról: „New Yorkban hangzott el először az a nevezetes, felénk inkább hírhedtnek nyilvánított tézisem a tengert illetően [...], hogy abban különbözik a jugoszláviai magyar költő a magyarországi magyar költőtől, hogy van tengere, nekünk, nekem van tengerem.”²⁶ Ez a meghatározás egyrészt azt hangsúlyozza, hogy a vajdasági írók munkássága a magyar irodalom szerves része, másrészt hangsúlyozza azt a szoros kapcsolatot is, amely az Adriához fűzi őket. Műveikben a tenger megpillantásának élménye nem úgy inspiratív, mint azelőtt volt. Nemcsak kivételes, mondhatnánk ünnepélyes alkalmként, magasztos élmények leírása által jelenik meg, hanem olyan táj, amellyel szinte naponta kerülnek kapcsolatba, és helyszín is, ahol a mindennapok eseményei játszódnak le. Az Adriáról úgy írnak, mint ahol otthon érzik magukat, az ottani emberekről pedig mintha szomszédjaik, ismerőseik lennének. Láthatjuk tehát, hogy a huszadik század második felétől a tenger megpillantása már nem jelent olyan rendkívüli élményt, mint amelyet a magyar írók számára néhány évtizeddel vagy évszázaddal azelőtt jelentett.

---

²⁶ Tolnai Ottó, *Költő disznósírból* (Pozsony: Kalligram, 2004), 191.

Visszatérve az utazó emberek közötti hierarchiához, amelyet Mike Crang állított fel, a magyar írókra vonatkoztatva megállapíthatjuk, hogy a magyar fölfedező útleírók felrajzolták a térképre azokat az utakat, amelyeken a későbbi nemzedékek utaznak majd, néha-néha pedig, amikor megragadta őket a táj szépsége, nem titkolták el érzéseiket, hanem megörökítették az utókor számára. Az útleíró és szépíró utazók talán igyekeztek a kitaposott utakat kerülni, bár azokat követve is találkoztak „különféle jelenségekkel”, amelyekről följegyezték benyomásaikat és élményeiket. Ily módon gyönyörű szép, nemritkán antológiai szépségű tájleírásokat hagytak hátra jövő generációknak. Crang az utazók harmadik csoportjába azokat a turistákat sorolta, akik „az útikönyvben egymás után pipálják ki azokat a helyeket, amelyeket »meg kell nézni« [...]. Hasonlít ez az olyan szokásokra, mint a szuvenírek gyűjtése vagy a fényképezés, és ami bizonyítékkul szolgál arra, hogy jól sikerült volt az üdülésük.”²⁷

A magyar utazók néhány évtizede ismét utazhatnak az Adriára, a tengerhez eljutni azonban már nem olyan rendkívüli, régóta vágyott élmény számukra, ami egyszer fordul elő az életben. A kortárs magyar írók műveiben csak ritkán akadunk adriai úti élményeik nyomára, leírásaik nem örökítik meg a tenger első meglátása kiváltotta rácsodálkozást. Úgy tűnik, a tenger megpillantásának élménye mára elveszítette varázserejét.

---

²⁷ Crang, *i.m.*, 67.

A Kvarner-öböl szigetei két magyar útleíró, Császár Ferenc és Wesselényi Miklós szemével

A tizennyolcadik század végéig a Horvátországba utazó magyarok számát igen csekélynek mondhatjuk. Thurzó György és Bethlen Miklós leírásaiból értesülünk arról, hogy ők Velencébe utazva fordultak meg Horvátországban. Amikor Mária Terézia 1779. április 23-án kiadott rendelete értelmében Fiume corpus separatumként Magyarország részévé vált, ez nemcsak a magyar kereskedelem és gazdaság fellendülését hozta magával, hanem a 19. században kialakulóban lévő turizmus fellendülését is. Az utazások gyakoriságával együtt emelkedett az útleírások száma is. Az első jelentősebb, horvát tájakat bemutató útleírás Teleki Domokos *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével* együtt című 1796-ban megjelent műve volt, amelyet a következő században számos más útleírás követett. Fontos megemlíteni, hogy az utazások és leírásaik tárgya hosszú ideig nem foglalták magukba a horvát tengeremelléket és a szigeteket sem. Ugyancsak érdekes jelenség az is, hogy a későbbi útleíró jellegű szövegeket a műfaji sokrétűség jellemzi: az útleírás, az útinapló, majd a levél után cikkek, karcolatok is beszámoltak egy-egy utazásról, míg végül megjelentek az útikalauzok is.

Az első híradás a Kvarner-öböl szigeteiről Széchenyi István *Naplójában* olvasható, amelyben írója 1828 nyarán fiumei tartózkodását és isztriai utazását írja le, valamint kirándulását Veglia- (Krk) és Cherso- (Cres) szigetre. Széchenyi Ljudevit Andrija Adamić

fiumei kereskedő, Fiume gazdasági és kulturális élete kiemelkedő alakjának és fiának társaságában kétnapos utazásra indult egy kis hajón Veglia-szigetre, ahol lóháton folytatták útjukat, majd a sziget túlsó partjáról csónakon Cherso-szigetre, Smergóba (Merag) mentek, onnan pedig gyalog Cherso városba. Másnap megnézték a közeli Vrana di Jessero (Vransko jezero) nevű tavat és visszatértek Fiumébe. Rövid naplóbejegyzésében Széchenyi, aki a lótenyésztés nemzetgazdasági jelentőségének szószólója volt, fontosnak tartja megemlíteni a Dobrignóban (Dobrinj) és a szigeteken látott, tenyésztésre alkalmas, nagyszerű lovakat, továbbá a különféle célokra szolgáló csónakokat és a lakosság vendégszeretetét is.¹

»A legnagyobb magyar« nyomdokában indult a Kvarner-öböl szigeteit bejárni Wesselényi Miklós, »az árvízi hajós« és az akkor Fiumében dolgozó Császár Ferenc is. Az 1835-ben Wesselényi Miklós ellen indított felségsértési per állása 1836 nyarán azzal biztatott, hogy megszüntetik a pert. Talán ezért indult Wesselényi 1836. május 22-én horvátországi és ausztriai körutazásra, ahonnan 1836 augusztusában tért vissza Magyarországra.² Útitársa Császár Ferenc volt, aki 1830-tól működött Fiumében, ahol előbb magyar nyelvet tanított az ottani gimnáziumban, majd a törvényszéken dolgozott.³ Feltehetően az utazás megszervezését is neki tulajdoníthatjuk.

---

¹ Széchenyi István, »Napló«, in *Fiume és környéke a 19. századi útirajzokban*, válogatta és összeállította Čurković-Major Franciska és Kiss Gy. Csaba (Budapest: Nap Kiadó, 2020), 25.

² Trócsányi Zsolt, *Wesselényi Miklós és világa* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1970), 174–175.

³ Császár Ferenc (1807–1858) jogász, író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Az olasz irodalom fordítója és népszerűsítője. Fiumét és környékét versekben, elbeszélésekben és útleírásában örököltette meg. A fiumei gimnáziumban tanítványa volt Ivan Mažuranić, a későbbi horvát költő és politikus, 1873-tól 1880-ig horvát bán. Két verset is írt magyarul tanárához címezve: *Császár Úrhoz. Újesztendő alkalmával* 1833 és *Barátomhoz* Lásd erről: Milorad Živančević, »Ivan Mažuranić mint magyar költő«, *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 25. VII. évf. (1975), 7–13.

Tanulmányom Wesselényi és Császár Fiume és a Kvarner-öböl szigeteinek leírását vizsgálja és rámutat közös és eltérő jellemzőikre. Wesselényi naplója szerint együtt indultak útnak Veglia felé 1836. június 5-én este hat óra felé egy fogadott bárkán, Császár leírása szerint hét óra körül könnyű csónakon négy evezőssel. Négy-öt napig terveztek utazgatni Veglia-, Arbe- (Rab), Lussin- (Lošinj) és Cherso-szigeteken. Mindketten lejegyezték benyomásaikat és élményeiket, s mivel együtt utaztak, érdekes figyelemmel kísérni beszámolóikat. Wesselényinek a Kvarner-öbölben 1836. június 1–13. között szerzett úti élményeit a *Naplótöredékek* őrzik,⁴ míg Császárét útleírása, az *Utazás a Quarneroi szigeteken*, amely 1839-ben jelent meg a *Tudománytár* című folyóiratban. Császár műve, mint azt címe is sugallja, útleírás, amelyben a szerző „elbeszéli az utazás eseményeit, ismerteti az utazás tereit, a helyeket, ahol megfordul, leírja megfigyeléseit az emberekről, akikkel találkozik, szokásaikról és életmódjukról, továbbá több alkalommal a vidék kultúrájának és művészetének érdekességeit is.”⁵ Wesselényi naplót írt, amelyben a szerző naponta vagy időnként feljegyzi bizonyos jelenségekhez kapcsolódó észrevételeit és lelkiállapotát. Philippe Lejeune a naplók különféle befejezését elemezve elkülöníti a „megtervezett végű naplókat”: „Elhatárolásuk egyszerre kronológiai és tematikus: ezek részleges naplók, egy adott periódusnak vannak szentelve, a tapasztalat egy partikuláris területére összpontosítanak [...]”, majd a napló négy funkciójáról beszél: „A kifejezésről, az elmélkedésről, az emlékezetéről és az írás öröméről”, az „emlékezet” kapcsán pedig így folytatja: „Rögzíteni az időt annyi, mint megalkotni egy papír-emlékezetet, létrehozni a megélt archívumait, nyomokat halmozni

---

⁴ Wesselényi Miklós, „Naplótöredékek”, in *Fiume és környéke a 19. századi útirajzokban*, 28–47.

⁵ Dean Duda, *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr* (Zagreb: Matica hrvatska, 1998), 48. Az eredetileg horvát nyelvű idézeteket a saját fordításomban közlöm.

fel, kitérni a feledés elől [...]”⁶ Wesselényi szövegében mindezeket a jellemzőket megtaláljuk, tehát megvan a naplófunkciója, de emellett rendelkezik az útleírás ismérveivel is, ezért útleíró naplónak, útinaplónak is tekinthetjük. Dean Duda útleírás-meghatározásának értelmében Wesselényi útinaplója műfaji szempontból kontaminált. Több műfaj elegyítésével létrejött naplóról van szó, mert: „más, nem-fikcionális kommunikációs alakban jelenik meg, naplóként, miközben tartalmazza az útleírás szokásos elemeit.”⁷

Dean Duda meghatározása szerint „az útleírásnak hét, egymást kiegészítő ismérve van. Ezek: az indoklás (keret), az itinerárium, az útleíró diskurzus szubjektuma, a lexikon, a témabővítés, a történet és a címzett.”⁸ Könyvében ezeket az ismérveket szem előtt tartva elemzi három horvát romantikus művét: Matija Mažuranić *Pogled u Bosnu* (1842), Stanko Vraz *Put u gornje strane* (1843) és Antun Nemčić *Putositnice* (1845) című útleírását. Wesselényi és Császár az előző évtizedben, egészen pontosan 1836-ban vetették papírra úti jegyzeteiket, ezért módfelett érdekes azokat is ezen szempontok alapján vizsgálni.

Császár Ferenc beszámolója már címében is az út leírására utal, ezért először azt vesszük szemügyre a fenti ismérvek alapján. Az indoklásban vagy keretben az útleíró megjelöli utazásának és az útleírás papírra vetésének okait.⁹ Császár három évvel az utazás után jelentette meg útleírását, és az utazás eseményeinek leírása elé rövid bevezetőt illesztett, amelyben többek közt fölidézi Fiumébe érkezését, amikor a »magyar kapunál« először pillantotta meg a tengert és a szigeteket,

---

⁶ Philippe Lejeune, „Hogyan végződnek a naplók”, in *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. Varga Zoltán (Budapest: LHarmattan, 2003), 212, 216–217.

⁷ Duda, *Priča i putovanje*, 146.

⁸ Duda, *i. m.*, 92.

⁹ Duda, *i. m.*, 94.

„[...] ezen elszórt földdarabokat, vagy inkább földdel gyéren meghintett sziklatömegeket, melyeken egykor magyar hősök járdaltak.”¹⁰

Az itineráriummal kapcsolatban Duda a következőket emeli ki: „Az útleírás irodalomtörténeti retorikájában az itinerárium kategóriája magába foglalja azon ismertetőket, amelyek alapján az utazó kiválasztotta az útvonalat és állomáshelyeket, valamint az utazás idejét és módját.”¹¹ Föltételezhetjük, hogy Császár dolgozta ki az utazás tervét, mivel ekkor már hatodik éve tartózkodott Fiumében, ennek köszönhetően megfelelő ismeretei voltak az állomásokról, az utazás körülményeiről és módjáról, esetleg korábban meg is fordult azokon a helyeken, ahova utazni szándékoztak, talán ismerősöket is szerzett ott, ami mind-mind megkönnyíthette utazásukat. Szem előtt kell tartanunk azt a tényt is, hogy a 19. század első fele Horvátországban a nemzet ébredésének, az illír mozgalomnak az ideje, ennek megfelelően pontos Duda megállapítása, amely szerint: „A hazai itinerárium domináns szerepe a horvát romantika útleírásaiban érthetően az ideológiai-történelmi keret következménye.”¹² A romantika idejében minden népnél megfigyelhető a nemzet történelme, nyelve, kulturális értékei és szokásai iránti érdeklődés megnövekedése. Miután az egyén megismeri ezeket, továbbadhatja a közösségének. Ez a felismerés okozta azt, hogy a horvát romantikus útleírók horvát tájegységeket választottak úti célul. A nemzet ébredése a reformkorban Magyarországon is nagymértékben befolyásolta a közéletet. Különösen mély nyomot hagyott Johann Gottfried Herder német filozófus »jósolata«, amely szerint: „A magyarok mint az ország lakosainak legcsekélyebb része,

---

¹⁰ Császár Ferenc, „Utazás a quarnerói szigeteken”, in *Fiume és környéke a 19. századi útirajzokban*, 49.

¹¹ Duda, *Priča i putovanje*, 101.

¹² Duda, *i. m.*, 103.

most szlávok, németek, oláhok (vlahok) és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni.”¹³ Herder e kijelentése nagy visszhangot keltett az egész magyarságban és erőteljes hatással volt a magyar irodalomra, amelyben – a nemzet fennmaradásáért vívott harcában a romantika sajátosságaival és a dicső múlt iránti érdeklődéssel együtt – nagy jelentősége volt nemzethalál gondolatának is. Említettük, hogy Mária Terézia 1779. április 23-án kelt rendeletében Fiumét és környékét a magyar kereskedelem és gazdaság fellendítésének céljából corpus separatumként, különálló területként, Magyarországhoz csatolta. Ezen tényezők ismeretében nem meglepő, hogy Császár itineráriumban Fiume és a Kvarner-öböl szigetei mint állomáshelyek az ideológiai-történelmi keret következményének tekinthetők:

„[...] úgy vélem, édes érzést gerjeszt a honfi kebelben azon zarándoklás, mellyel hazánk dicső századaiba, s nemzetünk vihar- s veszéllyel terhes, de mégis dicső korába visszalépve, annak hajdani nagysága hatalma s fénye ma is élő emlékein szabad bolyganunk.”¹⁴

Az útleírás irodalomtörténeti retorikája harmadik ismervének Duda az útleíró diskurzus szubjektumát tekinti. Ennek az ismervnek a jellemzői föllelhetők az irodalomtörténeti retorika minden kategóriájában.¹⁵ Az indoklásban és az itineráriumban idézett részletek Császár hazaszeretetére és az ebből következő történelem iránti érdeklődésére

---

¹³ „Da sind sie jetzt unter Slawen, Deutschen, Wlachen, und andern Völkern der geringere Teil des Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden.” Johann Gottfried Herder, *Werke*, Band III/1, „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit”, [1791] (München: Herausgegeben von Wolfgang Pross, Carl Hanser Verlag, 2002), 633. *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*; ford. Imre Katalin, Rozsnyai Ervin, vál., előszó, jegyz. Rathmann János (Budapest: Gondolat, 1978.)

¹⁴ Császár, „Utazás a quarnerói szigetekre”, 49.

¹⁵ Duda, *Priča i putovanje*, 111.

utalnak. Az útleírás szubjektumának tulajdonságaira utal perceptív irányultsága is. Császárt érdeklí a táj szépsége, a növény- és állatvilág, a lakosság és az emberek életmódja, ezekről igyekeznek is beszámolni. Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy útitársairól nem tesz említést, inkább a magányos utazó szerepét választja. Miután Veglián Adamić nyaralójában töltötték az éjszakát, másnap Castelmuschio (Omišalj) felé indultak, miközben megjegyzi, hogy a hajósok azt Omissailnak mondják. Leírja a város fekvését a sziget északi fokán, a meredek szirtfokot, a Flanaticus-öbölre nyíló gyönyörű kilátást, a szép öbölben látható kisebb hajókat, a régi házakat. Úgy tűnik, szép tájleírás bontakozik ki az olvasó előtt, melyből már csak a várfalak és a torony említése hiányzik, amikor az útleíró a szépen induló tájábrázolást hirtelen abbahagyja, és azt a lakosság nem éppen hízelgő ábrázolásával folytatja. 1200 lélekről ad számot, az emberek piszkosak és lusták, szőlőművelésből és halászatból élnek, valamint a selyemhernyó-tenyésztés is biztosít számukra némi jövedelmet. A történelem iránti érdeklődése is megnyilvánul, amikor a szigetről származó egyik útitársa azt állítja, hogy IV. Béla a tatárok elől menekülve Veglia-szigetén talált menedéket. Nem mulasztja el az alkalmat - annál is inkább, mert már a bevezetőben ígéretet tett rá -, hogy terjedelmesen elmagyarázza, miszerint a magyar király, még ha járt is Veglián, az semmiképpen sem a tatárjárás idején lehetett. Erre az állítására a magyar történelemből hoz fel bizonyítékokat, de érveit Ivan Lučićra, Vincenzo Maria Coronellire és Spalatói Tamásra hivatkozva is alátámasztja. Az útleíró viselkedésére jellemző a kultúrtörténeti nevezetességek iránti érdeklődése is, amit a történés szintjén is figyelemmel kísérhetünk. Császár azt hallotta, hogy Dobrigno helység lakói még mindig énekelnek egy (Császár transzkripciója szerint) „Doshel je magyarszky kralj...” (Eljött a magyar király) kezdetű népdalt, melynek szövegét igencsak szerette volna megszerezni, de nem járt sikerrel. Hasonló szándékkal kívánt föllelni egy ismerőse említette magyar könyvet is Cassione-szigeten (Košljun), de ezúttal sem volt szerencséje. Annak

ellenére sem, hogy mivel a ferencesek kolostorának könyvtárában a könyvtárőr nem sietett segítségére, saját maga nézte át a könyvtár rendezetlen, csekély, de értékes állományát.

Az útleírás szubjektumának jellemvonására utalhat szellemessége is. Ez Császár esetében is megnyilvánul, mégpedig öniróniájában. Önmagán gúnyolódik, amikor lovaglás közben gondolatai elkalandoznak a mitológia világába és majdnem leesik az öszvérről. Az is az irónia szép példája, amikor az öszvéreket paripáknak nevezi, nemkülönben a kifejezés, hogy a „paripákra” vetették magukat, az öszvérek, mint táltosok pedig még fokozzák is az iróniát.

„Mire felocsódtunk, három nyergelt öszvér várakozott reánk. Csolnakunk már hajnalban Vegliába, a sziget fővárosába evezett, s mi paripáinkra vetvén magunkat, megkezdtük szigeti zarándoklásunkat, a hajósoktól ma *Omissail*-nak nevezett *Castelmuschio* felé. Társaim gyakorlottabb lovagok lévén mint én, könnyen ügettek előre, bár lovaik korántsem voltak azon szép, virgonc apró fajtából, melyről e sziget leírásában *Coronelli* emlékezik; vagy ha abból, úgy korunkig nagyon elaljasodott Veglia ménese; én pedig, vagy inkább az engem vivő öszvér, csak ballagott, s én nem erőtettem a jó állatot, mely eképpen időt engede andalgásra. Képzelődésem szárnyra kelt, s visszavitt a történetek homályos fonalán az emberiség kora mesés századába, midőn az istenek, hogy mennyei unalmokat elűzzék, leszálltak az Olympusról, a halandókkal társalkodandók. *Jason*, *Medaea* s *Absyrtos* jutottak eszembe. Úgy tetszék, mintha úton vinne szelíd paripám, melyen ezen hősök kalandoztak, s elég vakmerő valék képzelni, hogy az elveszett aranygyapjút én majd fellelem! Úgy rémlék, mintha előttem lebegnének a drága aranyfürtök, s utánok kapaszkodám, de helyettök táltosom bozontos sörényébe markolék, s visszarogytam a nyeregbe; öszvérem ijedtében egyet ugrott, s az ekként okozott hatalmas döcögés ábrándozásomból fel, s ülésemből majd le ráza, s szép álmomat, mint már velem többször, s tán egyéb honfitársaimmal még gyakrabban megtörtént, füstbe oszlatá.”¹⁶

---

¹⁶ Császár, i. m., 53.

Az idézetből kiderül az útleírás szubjektumának járatlansága a lovaglásban, aminek fájdalmas következményei lettek. A kényelmetlen és durva, fából készült nyereg úgy feltörte a combját, hogy amikor megérkeztek Vegliába, fájdalmában alig tudott mozogni. Ezt a balesetet az útleírás szerkezetében egy látszólagos bonyodalom okozójának tekinthetjük, mert az útleírás szubjektuma nem hátrált meg az akadály előtt, hanem folytatta az utazást.

Az útleírás irodalomtörténeti retorikájának egy újabb ismérve a lexikon vagy katalógus: „Az útleíró megfigyeli, megismeri és közvetíti azt, amit fontosnak és érdekesnek tart, egy fajta útleírás-szócikket állít össze [...] Mivel az útleíró efféle munkája hasonlít a lexikográfiai tevékenységhez, az ilyen szócikket lexikonnak vagy katalógusnak nevezzük.”¹⁷ Dean Duda a lexikon kifejezést szakszóként használja a fenti meghatározás szerint, a magyar nyelvben azonban a lexikon szó jelentése eltér a fenti értelmezéstől. Ezért tanulmányomban az útleírás-szócikk kifejezést fogom használni a Duda használta lexikon megfelelőjeként. A katalógus szakszó a lexikon rövidebb változatának felel meg, ennek a szakszónak a használatától pedig eltekintek, helyette utalok az útleírás-szócikk rövidségére. Az útleírás-szócikkeket három tematikus csoportba oszthatjuk. Lehetnek művelődéstörténeti, a természet világáról szóló és a hétköznapi életre vonatkozó ismertető.¹⁸

Utazóink vegliai tartózkodásuk idején egy érdekes gyógynövényre hívták fel a figyelmünket. A növény leírása nemcsak a természet világáról szóló ismertető, hanem magába foglal egy, a hétköznapi életre vonatkozó ismertetőt, a növény felhasználásának módját is. Mivel a magyarok számára a mérges kígyók vagy a cickányok nem mindennapi jelenség, így ez a növény sem, ezért bizonyos értelemben kuriózumként említhetjük meg:

---

¹⁷ Duda, *i. m.*, 122.

¹⁸ Duda, *i. m.*, 124.

„[...] kalauzunk, egy érdemes vegliai tisztviselő, egy növényre tőn figyelmessé, mely itt közönségesen *Astro-montano* név alatt isméretes, de mely szerinte füvészi nyelven *Aster alpicus*, vagy *Buphthalmum salicifolium*nak neveztetik [...] Különös gyógyszer tulajdoníttatik e növénynek viperák, s egérbékák mérges csípése, sőt még veszett eb marása ellen is; mely esetben ugyanis levelei addig főzetnek, míg azok leve majdnem tapasszá sűrűdik össze, s ez a csípés vagy marás helyére kenetik; a virág nedve pedig lefőzöttképpen adatik a betegnek. Használata e gyógyszernek gyakor e szigeten, hol a viperák s egérbékák éppen nem ritkaságok. Voltak, kik e növényt porrá törve, a magyar partvidéken, s különösen a vinodoli területben az ott pusztított ázsiai kolera ellen is, nem éppen minden siker nélkül használták.”¹⁹

A hétköznapi életre vonatkozó útleírás-szócikk szép példája az a Veglia lakosainak viseletét leíró ismertető, amelyet az útleíró alapos megfigyelése előzhetett meg:

„Meglepő látomány Castelmuschióban, s általában az egész szigeten, ha egypár keleti részén fekvő helységek lakosait kivesszük, minden pórt, nem és korkülönbség nélkül ugyanazon szabátú, tetőtől talpig fekete gyapjúszövetből készült ruházatban látni. A sziget műveltebb lakosai azt mondják, hogy az így öltöző pórság hajdani urát, a Frangepánokat, gúszolja: de ha közülök valakitől búszínű viseletök okát kérdezzük, azt felelik; „*apáink is ilyet viseltek*” s ezen ok nekem is valóbszínűnek látszik az elsőnél. A némberek sok réttű fejér kendővel takart fejökre széles karimájú fekete kalapot tesznek; a férfiak fekete vagy sötétkék matróz süveggel fődik azt, melynek csúcsáról gyakran hátukra lóg a bojt; a durva vászoning felett gallértalan kurta ujjas s mintegy csípőig érő szűk dolmán van; a némbereken a rokolya, férfiakon a derékban ráncbaszedett bő bugyogó, csak a térdcsuklót fődí el, ezen alól fekete lábtyű s cipő van, de ez utóbbinak színét az

---

¹⁹ Császár i. m., 61.

idő többnyire vörösbarnára változtatá. Ha a némberek fejér helyett sötét barnavörös főtekeresztet viselnek, jele, hogy családok valamely tagjának halálát gyászolják.”²⁰

A szigetlakók viseletének részletes leírása nemcsak a szerző öltözetek iránti érdeklődéséről tudósít, hanem kiváló megfigyelőképességéről is, ami nem kerüli el a legapróbb részleteket sem, nem utolsó sorban pedig a ruházati szakkifejezések és a színárnyalatok (vörösbarna, barnavörös) ismeretéről is tanúskodik.

A Cassionéra tett csónakkiránduláshoz, majd másnap Veglia nevezetességeinek megtekintéséhez nem kellett lovagolniuk, aminek következtében enyhültek Császárnak a durva nyereg okozta panaszai. A sziget történetét érdekesnek találva egyúttal élt az alkalommal, hogy „röviden érintse” annak magyar vonatkozású történelmi viszonyosságait. Veglia történetének részletes ismertetése újra bizonyítja Császár történelem iránti érdeklődését. Délután az Arbe-sziget felé vették útjukat, ahol egy loparói (Lopar) szerzetesnél szálltak meg. Másnap már hajnalban útnak eredtek, Arbe városa felé. A korai indulás és gyaloglás nem esett nehezükre, inkább csak fokozta a szép tájak élvezetét.

A természet világáról szóló ismertetőt tájleírásnak is tekinthetjük. A romantika egyik fontos jellegzetessége a tájleírás. Ha az író e célra megfelelő témára akad, az jó alkalom arra, hogy bemutassa, milyen mértékben képes a tárgy lírai ábrázolására. A magyar utazók, mindenekelőtt az írók számára a tenger különleges élmény és a csodálat tárgya. Loparótól Arbe felé haladva Császár ügyesen készíti fel az olvasót a nagyszerű látvány bekövetkeztére, amikor a hegy tetejéről megpillantja a tengert. A hegyoldalon fölfelé kapaszkodó utazó számára váratlan a napsütötte tenger és körülötte a hegyek látványa, így elragadtatásuk sokkal intenzívebb. A leírás jelzőkben, hasonlatokban és megszemélyesítésekben gazdag:

---

²⁰ Császár, *i. m.*, 56–57.

„Könnyű léptekkel haladtunk a szép [...] völgyet borító rozskalászok közt kanyargó puha ösvényen; s majd a hegyes kődarabkákkal elborított úton szótlan kapaszkodánk fel a Capo di Plogani nevű hegyre, mely a loparói völgyet délkeleti s nyugatészaki irányban a Szent Péterétől elválasztja; s csak midőn a tetőre érván pihenni megállapodánk, s az alattunk elterjedő völgyre visszatekinténk, közlők egymással azon magható érzést, melyet a zenggi kopár bércek mögül egész pompájában feltűnő, az előttünk fekvő tükörsima tengerre, a belőle kiemelkedő szirtes halmokra s a távol kéklő Gyulahavasokra új életet hozó nap bennünk gerjeszte; s azon bájos ellentét, melyet az említett bércek nyugati oldala alkotott; hol sajátyszerű homályban boronga még a jablanaci várrom, s kétesen fejtelt az alatta elszórt néhány lak.”²¹

Arbéba érve Császáron újra észrevehető a kedvetlenség. Az emblematiszmus négy templomtorony helyett csak háromról tesz említést, az itt-ott velencei mintára épült házakat kormosaknak, elhagyatottaknak látja. Mindenütt a romos épületeket veszi észre, mélabúval említi a régi időket és a hanyatlás okain tűnődik. Mindennek az oka a lustaság, emlékezik búsan Coronellire, aki szerint Arbe volt a legszebb és legtermékenyebb sziget a Kvarner-öbölben. Mindenben, amit csak lát, az enyészeti nyomait fedezi fel:

„Áll még köröskörül, a kikötőtől nyugatészaknak könnyű hajlomású halomra emelkedő, magas bástyája; áll, minden művészeti érdekű tárgyban szűkölködő régi székes temploma; de elhangzott benne a főpapi ünnepélyes énekek melódiája, romban hever közel püspöki lak, s falai fennálló alsóbb részei közt fonnyadt apácakezek ápolják a szűz liliomokat, s művelik a szerény kerti növényeket; míg az e részen, tán a lak zuhanó omladéki által megbomlott várfalak réseiből kevélyen emeli fel gazdag leveleit néhány vadon tenyésző aloé!”²²

---

²¹ Császár, i. m., 66–67.

²² Császár, i. m., 68.

A város komor képe a szerző nyomott hangulatának tükrében jelenik meg, olyan képet fest róla, amit az enyészet szépsége ural, és egy miniatűr, mégis komplex költői kép, a „fonnyadt apácakezek ápolják a szűz liliomokat” tesz felejthetetlenül széppé.

Itt nem voltak ismerőseik, és nem találtak jó szálláshelyet, ezért egy magtárban töltötték az éjszakát. A város keltette borús hangulat elől Császár a sziget történelméhez és Magyarországhoz kapcsolódó emlékeihez menekül. Valószínűleg mégis elégedetten hagyhatta el Arbét néhány okmány hiteles másolatának birtokában. Példaként említsük meg Erzsébet királyné 1382-ből és Zsigmond király 1390-ből, 1395-ből és 1400-ból származó oklevelét. Még dél előtt elindultak Lussin grande (Veli Lošinj) felé, és habár az egyik leghosszabb távolságot kellett megtenniük, kedvező széllel hajózva gyorsan, kora délután odaértek. Csak néhány órát töltöttek ott a város nevezetességeit megtekintve, azután gyalog mentek át a sziget túloldalán fekvő Lussin piccolo (Mali Lošinj) nevű városba.

„A témabővítés a tudás vagy az ismertetőik olyan típusait foglalja magába, amelyekkel kiegészül az alapvető útleírói közlés és a nyelvi megformálás módja. [...] az útleíró bátran hozzáadhat különféle tematikus egységeket az utazás alapszerkezetéhez és a tárgy leírásához, amelyek által megmutathatja, hogy ügyes író és kiváló gondolkodó.”²³ Császár az utazás egész ideje alatt érdeklődéssel nézegeti a megművelt földeket és szőlőket, amelyek mellett elhaladnak, és gyakran megjegyzi, hogy szorgosabb munkával nagyobb termésre és jövedelemre tehetnének szert. Különösen látható ez akkor, amikor észreveszi a lussin piccolói emberek nyüzsgését és a hajóépítők kalapácsainak kopogását alkonyat után is, és több ízben összehasonlítja Ossero (Osor) néptelen utcáival és halotti csendjével. Jó alkalom ez arra, hogy megmutassa tájékozottságát a kereskedelem fejlődését illetően, ugyanakkor bizonyos mértékben bizonyíthatja történelemismeretét és írói képességeit is. A következő részlet a témabővítés szép példája:

---

²³ Duda, *i. m.*, 134.

„S pedig mind a két várost ugyanazon tenger öntözi, egy atyáskodó kormány védi, azon terheket viseli, azon kedvezésekben részesül; csak hogy a Trieszt s Velencéből Zárába vitorlázó hajóknak Lussin inkább útjukban van, mint Ossero. Varázs hatalma a kereskedési működés folyamának! De mint csodálkozhatnánk e két helyecskén, ha meggondoljuk, hogy a nagy, híres Velencét Adria egykori hatalmas királynéját, Mercur elhagyá, s a még csak fél század előtt is jóformán sötét Tergestébe telepedett? s azóta itt forr az élet, magas házak s utcák emelkednek, míg ott komoly arccal hajtja a hajós gondoláját a sírcsendű, lakatlan tündérpaloták közötti csatornákon. Az 1830-ban ismét visszaadott szabadkikötői kiváltság nem volt, s mint nyolcévi tapasztalat mutatja, nem leendő sok évekig képes a szárnyas istent, s vele az életet, lagunákba visszaédesgetni. Nagy, rohanó folyam a kereskedelem. Mint azt, hatalmas természeti megrázkódások képesek csak medréből kimozdítani s árváinak új ösvényt szabni; s ebből ismét újabb, szinte hatalmas megrendítések vihetik csak vissza elhagyott ágyába; úgy hatalmas politikai s pénzületi viszonytárságok üzik azt el örökre megállapítottnak tetszett helyéből, s csak rendkívüli hasonló változások hozhatják ismét vissza egykori fészkébe.”²⁴

A témabővítés a virágkorát élő Lussin piccolo bemutatásával kezdődik, ami érezhető az útleíró ábrázolásában: a város tele van élettel, gazdag emberek lakják, főképp hajótulajdonosok és tengerészek, a nők szépek, sudár növéűiek, öltözetük csinos. A város fekvése szép, nagy kikötője van, a lakosok szorgalmasak, ami jólétet biztosít számukra. A kietlen Ossero rövid bemutatása után következő témabővítés Császár írói képességeit tanúsítja: ismeri a mitológiát, Velence történelmét, jelzők, hasonlatok, metaforák, párhuzamok halmozásával igazolja, hogy ügyesen bánik a stíluseszközökkel. Eszmefuttatása a kereskedelemről, Ossero történelmének vagy inkább történelme forrásainak kiváló

---

²⁴ Császár, i. m., 75–76.

ismeretéről tanúskodik és arról is, hogy az útelíró képes a hanyatlást szépségében is megmutatni.

Az utazás ezt követő része tulajdonképpen már a visszaút, ezért az események vagy részben a látottak újszerűségének hiányában rövidebbek a leíró részek. Kivételt képez Cherso város. A városok leírása alkalom lehetne több szép művelődéstörténeti ismertető útleírás-szócikk létrehozására, útleírónkra azonban nem tettek mély benyomást, bemutatásukat gyakran zárja a „ha még megemlítem [...], akkor minden nevezetességét felszámoltam” befejezéssel. Cherso város ábrázolása azonban igen érdekes és az író több szempontból is bemutatja. Habár nem túl hosszú és egyszerű a leírása, mégis útleírás-szócikknek tekinthetjük, mert különféle ismertetőkre jellemző adatokat tartalmaz:

„Régiségekben, mint újabb nevezetes művekben *Cherso* egyképp szűkölködik. A városba hosszan benyúló kikötő keleti partjain látható nyolc faoszlopon álló s fészkerhez hasonló velencei páholy, s a 24 mutató órátábla a városi toronyban könnyen tévedésbe hozza a jövevényt, ki a Szent Márk téri óra ütését Velencében még nem hallotta, vagy kinek az olasz órarendszerrel megismerkedni alkalmam nem volt. Nyugati s éjszakai kapui fölött a szárnyas oroszlánnak csak nyoma látszik már; az e szigeteket elfoglalt ausztriai hadvezér ugyanis kivagdaltatá márvány, s mint szíves kalauzunk monda jeles vésőjű, emblémáit a lagunák hajdani kényúri hatalmának s fényes röptének. A nyugati bástyában egy négyszögű kő emlékeztet arra, hogy 1632-ben egy felhőszakadás következtében a közel hegyekről rohanó, hét lábnyi magasságú vízárral falakat, s közelfekvő házakat lerombolta. Az éjszakai kapu előtti szép fasoros sétatéren tartattak egykor a tréfaküzdések (*giostre*) lóháton, melyek alkalmával nemzeti ünnepet ültek a városiak, s ki sebes futásban a csüggő karikát vagy almát láncsájával leszúrta, királya lett az ünnepnek, s egész éven át küzdések mesterének (*maestro di giostra*) nevezték.”²⁵

---

²⁵ Császár, *i. m.*, 78.

A leírás kezdete szinte csaknem felsorolásból áll, amit az útleíró a vezetőjüktől hallott érdekességekkel bővít ki. Ez a rész művelődéstörténeti ismertető. Figyelemre méltó, hogy a közepe táján rövid megjegyzés olvasható egy természeti csapásról, amit egy kőbe vésett felirat jelöl, és ezzel ez a részlet is művelődéstörténeti jelleget kap. Az utolsó részben pedig olyan ismertetőről szerzünk tudomást, ami a lakosság életére vonatkozik. Mivel azonban nem mindennapi szokásról van szó, művelődéstörténeti ismertetőnek is tekinthetjük, mert a szellemi örökség részét képviseli: a város és a sziget lovagjáték szokását.

Látjuk tehát, hogy az utazás vége felé bizonyos telítettség tapasztalható az elbeszélési eljárásban. Cherso leírása után történelmét is jóval kevesebb adattal és lelkesedéssel ábrázolja, mint ahogyan azt az utazás kezdetén Veglia-sziget esetében tette. Miután pedig elindultak Chersóból, röviden említést tesz még Faresináról (Porozina), az ott látható omladozó kolostorról és erődtámasz romjairól, majd rögtönzött ebédjükéről, ám ezt követően hamarosan – az út részleteinek bemutatását mellőzve – Fiumében száll partra útítársaival. Összefoglalva: „Az utazó érzékelhetően megváltozott az utazás kezdeti szakaszától annak befejezéséig. Az utazó türelmetlensége és a megfigyelő fáradtsága szemmel láthatóan az elbeszélő szűkszavúságával végződik.”²⁶

Az útleírás irodalomtörténeti retorikájának rendszerében a történet-ismerv nem rokonítható ugyan a szerző fikcionális jellegű elbeszélő szövegeivel, mégis meg kell jegyeznünk, hogy Császár néhány elbeszélésének cselekménye az Adrián játszódik. Ezek a helyszínek nem a Kvarner szigetei, hanem Fiume, Lovrana (Lovran) sőt Velence, de említést nyer Veglia és Cherso, továbbá természetesen az Adria is. A szereplők olaszok és szlávok, az egyikben pedig a szerző leírja a Šubić család legendás eredetét, akik később Zrínyi néven váltak

---

²⁶ Duda, *i. m.*, 119.

hősökké. Ezek Császár Ferenc *A szusáki vak*, a *Rosalba* és *A kalóz* című elbeszélései.

Császár útleírását elemezve megállapíthatjuk, hogy általában tartalmazza azokat az ismérveket, amelyek az útleírás irodalomtörténeti retorikájának rendszerét jellemzik.

Wesselényi *Naplótöredékek* című szövege a teljes napló egy részlete. Mivel leírja az utazást Horvátországon át Fiuméig, majd a város környékére, végül a Kvarner-öböl szigeteire, tehát rendelkezik az útleírás sajátosságaival, útleíró naplónak tekinthetjük. Maga a napló írója valószínűleg nem szándékozta megjelentetni, ezért nem is szerkesztette meg: kifejezésmódja egyszerű, stílusa közvetlen, fogalmazása hanyag. A *Naplótöredékek* írásának ideje 1836. június elsejétől 13-ig tart, a történet keretét behatárolja az indulás és visszatérés keletzése, habár az utazást Fiuméig utólag, június 2-án írta le. Ha Wesselényi úti naplóját az irodalomtörténeti retorika álláspontjából vizsgáljuk, szemünkbe ötlük, hogy hiányzik belőle az utazás és a szöveg keletkezésének megindoklása is. Az itineráriumot az állomások felsorolása képezi Letenyétől kezdve Csáktornán, Varasdon, Zágrábon, Jászkán (Jaska), Károlyvároson (Karlovac), Bosancen, Lokven és Grobnikon át Fiuméig. Ugyancsak az itinerárium kategóriájába tartoznak a szerző azon útközben tett megjegyzései, amelyek az utazás körülményeire utalnak: az időjárásra, az állomásokra, ahol lovakat váltott, a szálláshelyekre, az emberek udvariasságára vagy udvariatlanságára. Károlyváros után mindinkább észreveszi a táj jellegzetességeit. Egyrészt dicséri a Lujza-utat és az útépítő mérnök, Filip Vukasović kitűnő munkáját, másrészt nagy figyelmet szentelve mutatja be a táj és a történelmi alakok várainak romantikus sajátosságait, ám eközben az útleíró diskurzus szubjektumáról nem tudunk meg semmit. Ennek oka az lehet, hogy utólag és röviden számol be a látottakról. Egy tulajdonsága mégis kiderül: mint jó és gondos földbirtokos és gazda, érdeklődik a föld művelésének módjáról azokon a vidékeken, amelyeken átutazik, figyelemmel szemléli a megművelt

területeket, vetést, szőlőket és gyümölcsösöket. Különösen érdekes a karsztra jellemző tölcser alakú mélyedés leírása Bosance után:

„Bosancziczon innen már zordonabb a vidék, a hegyek még nagyobbak, a szirtek meredekebbek; mégis sok a mívelt hely; a nagy föld tölcserékben, melyek sűrűn s egymást felváltva vannak, s melyeknek felső diaméterek 20–200 öl, a ritkán meredek oldalak gabonát, a fenekén lévő kis tér pedig többnyire kendert vagy lent, mégpedig szépet terem. Itt még szőlők is vannak, s némelyek oly meredekben, hol egy síktéri lakos lenézni is alig merne.”²⁷

Az útleírás irodalomtörténeti retorikájának ismérvei alapján ezt a leírást miniatűr útleírás-szócikknek tekinthetjük, mert az ismertető tárgya a természet világa és a hétköznapi élet. A leírásból hiányoznak a költői képek, nincs egyetlen jelző sem, a melléknevek mindennapiak és állítmányként szerepelnek. A szerző azonban nem nélkülözi a szellemességet és öniróniát, amit az a mondat árul el, amelyben említi, hogy a síkságon élő ember aligha merne lenézni a meredek hegyoldalon.

Fiumébe érkezve útleírónk elégedetten látja, hogy az alatt a huszonegy év alatt, amióta utoljára járt itt, a város megszépült, és elégedetten sorolja a felújított utcák nevét, az új épületeket, az új gyárakat. Újabb ismerősöket is szerzett, köztük Császár Ferencet.²⁸ Naplójában olvashatunk kirándulásairól Tersattóba (Trsat), Buccariba (Bakar), Portorébe (Kraljevica) és Martinschitzába (Martinšćica) [ma Fiume része a város keleti oldalán], valamint az indulásuk előtti utolsó napon Voloscában (Volosko) tett látogatásukról. Ezek a leírások sok eseményt és adatot tartalmaznak. A naplóíró igyekszik minél több dolgot lejegyezni, ezért nincs ideje és nem is kíván a részletekkel

---

²⁷ Wesselényi Miklós, „Naplótöredékek”, in *Fiume és környéke a 19. századi útirajzokban*, 31.

²⁸ Wesselényi, i. m., 32.

foglalkozni. Azonban akaratlanul is sikerült néhány rövid, vázaltszerű, ám érdekes beszámolót készítenie. Ilyen Buccari és környékén a teraszos kertek és szőlők képe, majd a Zrínyi-kastély rövid leírása Portoré előtt. Wesselényi, tudtán kívül, néhány tényt tévesen közöl a kastélyról. Frangepán-kastélynak nevezi, holott nem Frangepán Ferenc Kristóf, hanem Zrínyi Péter építtette. Valószínűleg így hallotta vezetőjétől, ugyanis a környék lakói is így nevezték a kastélyt, amint azt Emilij Laszowski állítja könyvében.²⁹ Wesselényi szerint a kastély udvarában látható kútkáván a Nádasdy- és Frangepán-címer van, ám a Nádasdy-címer említésének is tévedés lehet az oka. Laszowski szerint: „Az udvar közepén kút van, kerek, kőből készült kávján a Zrínyiek és Frangepánok faragott, koronás címerével.”³⁰ A harmadik tévedés az összeesküvők egyikének, Zrínyi Péternek a feleségére, Frangepán Katalinra vonatkozik. Wesselényi úgy tudja, hogy az illető nő Frangepán felesége, Zrínyi leánya, aki az egyik bástya szobájában rejtőzve kihallgatta, majd elárulta az összeesküvőket.³¹ Mivel a szoba mennyezetét egy rózsza díszítette, hozzáteszi még, hogy innen ered a *sub rosa* mondás, ami bizalmas vagy titoktartás melletti közlést jelent. Hangsúlyozza a „mint mondják” kifejezést, de nem utal a forrásra. Ez az állítás nem felel meg a valóságnak, több tévedést is tartalmaz Frangepán Katalin személyét illetően. Frangepán Anna Katalin (1625–1673), Frangepán Ferenc Kristóf féltestvére, Zrínyi Péter felesége, Zrínyi Ilona anyja volt. Előkelő horvát nemesi családból származott. A szülői házban alapos nevelésben részesült: a horváton kívül németül, magyarul, latinul és olaszul beszélt. Nemcsak támogatta férje Habsburg-ellenes politikáját, hanem részt is vett benne oly módon, hogy a Wesselényi-összeesküvés idején a Velencei Köztársasággal, Franciaország bécsi képviselőjével és a lengyel udvar

---

²⁹ Emilij Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, (Zagreb: Matica hrvatska u Zagrebu, 1923), 172.

³⁰ Laszowski, *i. m.*, 169.

³¹ Wesselényi Miklós, „Naplótöredékek”, 34.

képviselőivel is tárgyalt. Az összeesküvés leleplezése után kolostorba zárták, ahol hamarosan meghalt. Mint író is jelentős volt: 1661-ben adta ki *Putni tovaruš* (Útitárs) című imádságos könyvét, a 20. század végén fellelt verseskönyvét pedig 2014-ben adták ki *Pjesmarica Ane Katarine Zrinske* címmel.³² Wesselényi Miklós, az erdélyi főúr, nem egyenes ági leszármazottja, de távoli rokona volt a felvidéki arisztokratának, Wesselényi Ferencnek, akiről az összeesküvés a nevét kapta.³³ Ezért egyrészt érthető, hogy hiányos ismeretekkel rendelkezett az összeesküvés résztvevőiről, másrészt azonban elgondolkodtató, hogy a magyar történelem e fontos eseményének szereplőiről, nevezetesen Frangepán Katalinról, csak a helyszínen, mendemondák alapján szerzett, kétes értékű adatokat közöl. Ez utóbbi azonban épp a napló műfaji tulajdonságaiból következik.

Az összeesküvést nem Frangepán Katalin, Zrínyi Péter felesége, hanem Bory Mihály, Wesselényi Ferenc jószágigazgatója fedezte fel, majd rábeszélte a nádor özvegyét, Széchy Máriát, hogy az összeesküvők leveleit, amelyek a férje hagyatékában voltak, szolgáltatassa ki a bécsi udvarnak, amit az 1669. márciusában meg is tett.³⁴

Wesselényi említi még a kastélyban működő kórházat, ahol a *Skarlieva* (Škrljevo) helységről elnevezett, endemikus betegségben szenvedőket gyógyítanak, leírja a betegség tüneteit és gyógyításának módját. Mindezt egymás után, felsorolásszerűen írja le, hogy megőrizze benyomásait, és szemmel láthatóan nem volt szándékában rendszerezni a leírtakat. Miután visszatért a kirándulásról, kérésére halat készítettek ebédre. Annak ellenére, hogy kijelenti, nem nagyon ismeri a halakat, jó néhány fajtát felsorol, sőt kitér a tonhal halászatának módjára is,

---

³² *Ana Katarina Zrinski*, <https://www.matica.hr/knjige/autor/587/> (Letöltés: 2021. 9. 25)

³³ Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. XII. kötet, (Pest: Ráth Mór Kiadása, 1865), 159. https://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/mo_csaladai_12.pdf (Letöltés: 2021. 10. 6.)

³⁴ Wesselényi Miklós, *i. m.*, 34.

ami megfelel az útleírás-szócikk fogalmának, mert a lakosság korabeli hétköznapi életének egy fontos eseményét ismerteti:

„Fogása rendes: a parton egy 10–12 öl magos fa van a tengeren felébe hajolva felcsinálva, erre lajtorja visz, tetején örökké egy ember ül, ki jelt ad a parton lévő társainak akkor, midőn a tonhalak csoporttal – mert úgy szoktak járni – az örökké félholdba felhúzott hálókön belől jöttek; éjjel is foly ezen halászat, ekkor kötél van a hálók felett oly móddal elhúzva, hogy midőn a halak seregestül a félholdba bemennek, abba bele ütköznek, s ezt a strázsán lévő ember észre veszi, mivel a kötelen tartja kezét, vagy ábrázatját. Jó hal a brancin, borbon, mole s scombri; ennek fogása igen szép látványt okoz; estvéneként egy hajóra száraz fenyőből tüzet raknak, a scombrik, melyek seregestől járnak, ezen világosság után mennek s így kerülnek hálóba [...]”³⁵

Ebben az útleírás-szócikkben az utazó az adatok felsorolása közben gondosan ügyelhetett arra, hogy a halászat tevékenysége világos és érthető legyen. Annak ellenére, hogy szerzője valószínűleg nem szentelt túlzott figyelmet a cselekmény bemutatásának módjára, a leírás, melyben élénk tárja a munkafolyamatot, magának a témának és a sok ígének köszönhetően dinamikus. A tonhal halászatának leírása kedvelt motívuma lett a későbbi útleírásoknak is.

Wesselényi naplójának a Frangepán-kastélyra vonatkozó ezen része csak a 20. század elején került nyilvánosságra, tehát nem lehetett a Frangepán Katalin árulásáról szóló hiedelem elterjedésének forrása a magyar útleírásokban. Az első, amely említi, Teleki Domokos *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt* című 1796-ban megjelent műve volt. Talán ebben olvasták, vagy Wesselényihez hasonlóan a helyi „idegenvezetőktől” hallottak róla a későbbi utazók, akik ha felkeresték Portorét, megemlítik ezt az adatot. Ehhez hasonlóan a tonhalhalászat

---

³⁵ Wesselényi, *i.m.*, 36.

ismertetése sem szolgálhatott a későbbi utazók leírásainak forrásául. Mindkettő azonban olyan gyakori a 19. századi magyar útleírásokban, hogy toposszá vált, s még ha Wesselényi leírásai akkor nem is tölthettek be ilyen szerepet, ma a toposzok sorában a helyük.

A fiumei papírgyár bemutatása ismét Wesselényi gazdálkodói ismereteiről tanúskodik. Lelkesedéssel számol be az ott folyó munkáról. Ugyanakkor elégedetlen a kettős adózás miatt, mert a behozatali nyersanyag és a kivitelre szánt késztermék után is adót kell fizetni. Hasonló nemtetszését fejezi ki a tengeri kereskedelem állapota miatt, amit a vesztegár gondosan lekaszált füves területének látványa váltott ki belőle. Jogos zúgolódásának oka azonban ebben az esetben nemcsak hazaszeretetéből, hanem gyakorlatias hozzáállásából is adódik.

A szigeteken utazva hasonló szempontokból figyelni nemcsak az emberek életét, hanem minden más jelenséget is. Wesselényiről mint az útleíró diskurzus szubjektumáról tanúskodik a vegliai utazás kezdetén olvasható idézet, amikor meglátja a lovakat:

„Midőn a szikra kicsiny s szigorú lovacskákat – melyekkel a szigetet meg kelle járnunk – megláttam, nagyon elszomorodtam. Csaknem természetesebb volt volna, hogy én vigyem a nálánál sokkal szélesebb hátamon ezen kis állatocskát, minthogy ő hordjon engem. De mit nem képes elhordani a megnyergelt s zablázott két és négylábú állat. Egy kis szeméremmel, de még kisebb bizodalommal felülék s a hegynek fogánk. A szikra lovacska reménységem felett vitt.”³⁶

A kicsi és sovány lovon ülő jól megtermett lovas képe már önmagában is komikus jelenség, amikor ehhez társul a lovacska és állatocska iránti empátia és az önirónia, akkor az útleíró diskurzus szubjektumának szellemessége jut kifejezésre. Emellett Wesselényi fontos tulajdonsága tudásvágya és érdeklődése minden iránt. Mindent észrevesz és

---

³⁶ Wesselényi, *i. m.*, 39.

megfigyel: az időjárás változását, az utak minőségét, a közeli és távolabbi tájat, a növény- és állatvilágot, nem utolsó sorban pedig az embereket is. Cassionei kirándulásuk leírásakor említi a kolostort és a magyar könyvek keresését, de a történelem nem érdekli különösebben. Érdekes viszont, hogy miközben visszafelé csónakáztak Vegliára, megjegyezte, hogy a fülemüle éneke és a bura nevű szél kísérte őket. Másnap délelőtt az esős idő miatt Veglia-szigeten maradtak. Császár kihasználta ezt az alkalmat, hogy leírja a sziget és Magyarország történelmi kapcsolatait, Wesselényi pedig a természet megfigyelésének szentelte idejét. Leírásaiban a tekintete egyik jelenségről a másikra siklik, és ahogyan észleli a jelenségeket, úgy fel is jegyzi őket, röviden, csaknem vázlatpontokban, még csak nem is csoportosítja azokat témák szerint. A szöveg ezáltal nem lehet egységes, a stílus sem lehet választékos. Az egyik mondatban azt állítja, hogy Veglia köves, majd a következőben a buja vegetációval folytatja. Ezután leírja, milyen ott az eke, majd áttér a szőlőkre, arra, hogyan ültetik a tőkéket, s amikor a helyi pezsgő készítésénél köt ki, akkor jövőnk rá gondolatainak logikus menetére. Mindjárt ezután rátér a fák megfigyelésére. A fák iránti érdeklődése, úgy tűnik, állandóan jelen van, már akkor is tapasztaltuk, amikor Tersatto váránál nézelődött, de itt, Veglián is foglalkoztatja ez a kérdés:

„A tölgynek itt (valamint a többi szigeteken is) több nemei vannak; az egyiknek hosszúkás levelei nagyon recések, mintha mind egybe lennének szaggatva, ezt cervatonak hívják, a másfélét ruveranak s querconak; mindegyiknek sokkal simább a haja, mint a mi tölgyünknek; a mit querconak hívnak, annak valamivel darabosabb, de mégis korántsem olyan, mint a mi cserfánkknak. Mind nagyon hamar nőnek, s nyolc éves fa van négy hüvelyknyi diaméterű is. A kőrisnek is különböző nemei vannak. Itt s Fiume körül mindenütt egy szép féle, nagyra növő fa van, levele világosocska zöld, sima, hosszúka, kevés recéje, fája sima, kerek golyóbis nagyságú fekete babokat terem. *Lodognonak* hívják. Más nyelven, miként hívják, nem tudhattam meg.

Horvátul kopriva.³⁷ Több más, előttem ösmeretlen fákra is tanáltam, de sehol oly kevés faismerő embert nem láttam, mint ezen környékben, s így kérdésim sükertelenek maradtak.”³⁸

Ezt az útleírás-szócikket a természet világáról szóló ismertető képezi. Részletes, szakszerűen van megfogalmazva, akár egy botanikus tollából is születhetett volna. Amennyiben az útleírás irodalomtörténeti retorikája rendszerének szempontjából vizsgáljuk, akkor észrevehetjük, hogy ebben az esetben a címzett kategóriájáról beszélhetünk. Ahhoz ugyanis, hogy a leírás érthető legyen a honi közegben, az útleírónak a honi címzett, vagyis az otthoni olvasó tudásához kell igazítania a diskurzust, azaz az ismeretlen jelenséget ismerőssel magyaráznia.³⁹ Wesselényi ilyen módon, egyik témáról a másikra áttérve folytatja tovább a leírást. A ló-, marha-, birka- és kecsketenyésztés felsorolása után következő mondatban viszont már arról ír, hogy jobbágyok ugyan nincsenek, de nagyon sok a szegény ember, azután még az adózás módját is megemlíti, végül a vadászatra is kitér néhány szóban: első helyen a sok kövi tyúk szerepel, de a többi vadászható állatról is említést tesz. Arbe-sziget leírását hasonló tarkaság jellemzi.

Császár és Wesselényi eddigi leírásai a különféle témákon kívül nem sokban különböztek egymástól, ám a következő esetben ugyanaz az élmény másmilyen benyomást keltett bennük. Arbe-szigetre érve, egy loparói papnál szálltak meg. Mindkettőjük véleménye szerint a pap nagyon szívélyesen fogadta, s szerény körülményei ellenére is igyekezett bőségesen megvendégelni őket. Császár ugyan kijelenti, hogy nem kívánja az olvasót fárasztani a paplak ábrázolásával, mégis hosszasan ecseteli a rendetlenséget és piszkosságot, ami a ház berendezési

---

³⁷ Horvát neve crni koprivić, latin celtis australis, magyar neve keleti ostorfa, közismert nevén európai csalánfa.

³⁸ Wesselényi, *i. m.*, 41.

³⁹ Duda, *i. m.*, 149.

tárgyainak, a szerény bútorzatnak és a ruházatnak a leírásában teljesedik ki. A házigazda lágytojással, helyi készítésű sajttal, pörkölt báránnyússal kínálta őket, s habár Császár éhes volt, az asztal és az evőeszközök kétes tisztasága miatt csak nagyon keveset tudott enni. Azzal zárja a látogatásról szóló beszámolót, hogy ha ez a lelkész az arbei papok közül a jobbak közé tartozik, akik mind tudatlanok, akkor ő sem sokban különbözik tőlük. Említettük, hogy Császár lovaglásának kellemetlen következményei lettek, és ezért csak harmadnap utaztak el Vegliáról. Állapota azóta nem sokat javulhatott, emiatt lehetett rosszkedvű, amit még fokozott a loparói lelkész rendetlen és piszkos háztartása. Ha jobb kedvében lett volna, bizonyára megértőbb lett volna házigazdájuk iránt. Császárral ellentétben Wesselényi meg sem említi a rendetlenséget, hanem azt jegyzi meg, hogy a lelkész szegény, de vidám ember, aki szívesen látta őket. Az étel a túl sok fahéj és olaj ellenére is ízlett neki. Sajnos, a későbbi utazás során épp ezek okozták panaszait, ami kihatott további utazására, sőt a loparói vacsora is más színben jelent meg emlékezetében.

Reggel Arbébe indulva Wesselényinek már fáj a háta, de ez nem kedvetlenítette el annyira, mint útítársát a lovaglás következményei. Továbbra is minden érdekelte, újabb és újabb dolgok keltették fel figyelmét. Felfedezett egy újabb fát, a magyaltölgyet, megtudta, hogy termését az arbei kistermetű sertések hizlalására használják, s ez a sertéshizlalás a sziget egyik fontos jövedelmét képezi. Feltűnt neki a vegliai és arbei öltözet közti különbség, szerinte ez utóbbi „inkább dalmáciai forma”. A mind erősebb hátfájás miatt alig tudott járni, ennek ellenére azzal hagyja el a szigetet, hogy Arbe szép kis város. Ez az esemény az útleírás szerkezetében újabb látszólagos bonyodalom okozója lehetne, de az útleíró diskurzus szubjektuma ezúttal is hősiiesen tűrte a fájdalmat, és folytathatták az utazást.

Arberől a Lussin-szigeten fekvő Lussin grande városba csónakáztak, ahova röviddel dél után érkeztek. Wesselényi felsorolja a város nevezetességeit, Császár ugyancsak. Mindketten megemlítik

Tiziano Vecellio festményét, Császár mint másolatot, Wesselényi eredetinek gondolja. A rövid tartózkodás és ebéd után átgyalogoltak az órányi járásra fekvő Lussin piccolóba. Wesselényinek még mindig fáj a háta, nyilván emiatt a városnak csak széles kikötőjét említi. Lussin piccolótól Cherso-szigetig csónakon folytatták útjukat, ami a part mellett haladva nem sok látnivalót kínált. A fájdalmak miatt rosszkedvű volt, ennek következtében beszámolója nem hosszú és nem is érdekes. Lassan haladtak, mert a tengerben sok szikla és szirt volt. A hajótörést szenvedett emberek emlékére állított keresztek sem nyújtottak felemelő látványt. Osseróban töltötték az éjszakát, majd tovább csónakáztak Cherso város felé. Útközben megálltak egy szép kis öbölben ebédelni. Wesselényi panaszkodott, hogy fáj a háta, emiatt alig tudott mozogni. Ennek ellenére részletesen elmesélte, ki, mit és hogyan főzött, az egész leírás igen élénk. Itt végül elmondja, mi okozta a panaszait nemcsak most, hanem utazásuk második részében is.

„Ezen szép tengeri multságot csak igen félszegen s megkeserítve kóstoltam [...] az arbei páter Giovanni Pesel gonosz fahéjos tokánya által felzavart baj s fájdalom” miatt.⁴⁰

Az ezt megelőző leírásból azonban ez már nem annyira érezhető, sőt, úgy tűnik, panaszai mégsem gátolták meg az utazás eseményeinek élvezetében, és azok hangulatos ábrázolásában sem.

Chersóba érve rossz idő közeledett, ezért aznap nem folytatták tovább útjukat. Wesselényi már említette néhányszor útítársukat, Celebrinit, az ő nagynénjénél szálltak meg a városban. Ez a család szívélyesen fogadta a vendégeket, a beteget gondos ápolásban részesítették, és jól kipihenhetette magát. Dicséri vendégszeretetüket és a magyarokéhoz hasonlítja, de egyik észrevételében elárulja a sziget lakóinak önmagukról alkotott képét, amikor megjegyzi, hogy

---

⁴⁰ Wesselényi, *i. m.*, 44.

azt állítják, nem gyakori náluk a vendégszeretet.⁴¹ Másnap, ha nem is gyógyultnak, de valamivel jobban érezte magát, és így folytatva az utat a benyomásai is kedvezőbbek. Az erős szél miatt be kellett vonniuk a vitorlákat és a part közelében evezniük, ezért csak dél körül értek Taresinóba. Mint előző nap, most is látott kövi tyúkokat, sőt engedve vadászszenvédélyének, rájuk is lőtt, de a nyugtalan tengeren természetesen nem talált el egyet sem, ez azonban nem szegte kedvét. Egy ideig együtt evezett a hajósokkal, akiket nemcsak dicsért, hanem név szerint is felsorolt. Az előző napihoz hasonló, halból készített ebédet már jobban élvezte. Az út további részében az Isztria partján fekvő városok látványában és a felettük magasló Monte Maggiore (Učka) csúcsaiban gyönyörködött. Miután Fiuménél partot értek, összegezte élményeit. Örült, hogy megtette ezt az utazást, mert nem sok időbe, fáradságba került, a szigetek érdekesek, és habár az összes költséget maga viselte, az csak 32 forintot tett ki. Elégedetten kipihenhetne volna magát a kényelmes ágyban, de a másnapi hazautazásra kellett készülnie. Ez képezi az útleírás irodalomtörténeti retorikája ismérvének, a keretnek a befejező részét.

Ha összehasonlítjuk a két magyar utazó útleírását, láthatjuk, hogy szövegeik eleget tesznek a műfaj követelményeinek. Azokat a jellegzetességeket, amelyeket a horvát romantikus útleírók műveinek vizsgálata alapján Dean Duda megállapított könyvében, nagyrészt megtalálhatjuk a magyar szövegekben is. Császár írásában többé, Wesselényiében kevésbé, ez azonban magából a műfaj megválasztásából (útleírás, illetve napló) adódik. Császár sokrétű bevezetőjében részletesen megindokolja utazásának okait, az utazás leírásának kezdete és befejezése azonban kidolgozatlan. Ezzel szemben Wesselényi pontosan megjelöli az utazás időtartamát, és habár a naplóírás kezdete nem azonos az utazás kezdetével, a befejezés rövid, tömör, de tartalmas, az utazás költségeinek említése pedig még pénzügyi jelentés jelleget is kölcsönöz neki. Mindkét

---

⁴¹ Wesselényi, *i. m.*, 45.

útleírásban látható az indulás és érkezés, vagyis a visszatérés/hazatérés eseménykerete. Ugyanúgy megvannak bennük az irodalomtörténeti retorika rendszerének fontos ismérvei is. A nagyobb különbségek az útleíró diskurzus szubjektumának tulajdonságaiból erednek. Császár magányos, zárkózott utazónak tűnik, aki benyomásainak jegyzetelése mellett egyaránt fontosnak, talán fontosabbnak tartja a műveltséget, mindenekelőtt a bejárt vidékek történelmét, ami esetenként száraz adathalmazzá változtatja az egyes részek tartalmát. A szigetek közigazgatását gyakran sok adattal egészíti ki, ami igazolja a szavahihetőséget, de rontja az elbeszélés hangulatát. A leírást és a megjelenítés módját alaposan előkészíti, ezért ábrázolásai szebbek, költőibbek. Az embereket elsősorban mint közösséget látja, nem mint egyéneket, ennek következtében a lakosság ábrázolása általános. Wesselényi nyughatatlan, lendületes, életvidám ember. Minden iránt nyitott, kíváncsiságát és tudásvágyát nem tudja, nem is akarja fékezni, mindent látni akar és lejegyezni, ezért nem törődik a kifejezés módjával, szépségével. Leírásait nem jellemzi a mívésség, tarkaságuk mégis frissességet kölcsönöz nekik. Könnyebben teremt kapcsolatot az emberekkel, s miután elbeszélgetett velük, ismerteti jellemvonásaikat. Császár és Wesselényi útinaplója, mely a Kvarner-öböl szigetein tett utazásukat örökíti meg, fontos ismereteket tartalmaz a szigetek művelődéstörténeti, földrajzi körülményeiről, azok állat- és növényvilágáról, továbbá az ott élő lakosságról. Mindezeket túl írásaik még észrevételeik eltérő volta miatt is különleges értéket jelentenek a magyar olvasók számára.

**Egy romantikus táj valós elemei.
Irodalmi veduták Jókai Mór *Egy játékos,*
aki nyer című regényében**

A 19. század második felében, különösen a kiegyezés után, a Kvarner-öböl mint úticél nemcsak a gazdasági élet fellendülését volt hivatott elősegíteni, hanem a fejlődésnek induló turizmus egyik kedvelt állomásává is vált, ahová a magyar kulturális és közélet kiemelkedő személyiségei, így sok magyar író is ellátogatott. A Kvarner-öböl vidéke elsősorban üdülöhely volt számukra, sokuknál azonban ihletet is hozott a következő alkotói korszakban keletkezett műveikhez, amelyekben helyenként megjelennek az adriai motívumok.

Jókai Mór, a híres regényíró, a magyar kulturális és politikai élet kiemelkedő alakja, az elsők között volt a magyar irodalmárok sorában, akit magával ragadott az Adria vidékének szépsége. Többször járt Fiumében és a város környékén. 1881-ben tett első látogatása Fiume politikai státuszának azon érzékeny időszakára esett, amikor az osztrák kormány Fiume magyar koronához tartozásának elvi deklarálása ellenére a gyakorlatban nem tett semmit, és ez a horvát és magyar törekvések egymás elleni kijátszására adott lehetőséget.¹

Jókai fiumei utazásainak részleteit Irvin Lukežić összegezte tanulmányában a *La Bilancia* nevű lap részletes beszámolója alapján.

---

¹ Jókai Mór, *Egy játékos, aki nyer*, Jókai Mór összes művei. Regények: 26. szerk. Lengyel Dénes és Nagy Miklós, sajtó alá rendezte Nacsády József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966), 240.

Jókai 1881 szeptemberében három napot töltött a városban. A második alkalommal 1888 augusztusában utazott Fiuméba fogadott leányának és Feszty Árpád festőnek a fiumei székesegyházban rendezett esküvőjére. 1902. március 6-án harmadszor érkezett a fiumei pályaudvarra, majd néhány óra múlva a Deli nevű jachton folytatta útját Novi Vinodolskiba, ahol hat hétig üdült. Utolsó alkalommal 1903 márciusában látogatott Fiuméba, amikor a Sirály nevű gőzhajón néhány hétre Abbáziába utazott pihenni. A *La Bilancia* beszámolója alapján Lukežić részletesen leírja Jókai első, háromnapos fiumei tartózkodását. A magyar író a reggeli vonattal érkezett Fiuméba, ahol a város előljárói üdvözölték és az Európa Szállóba kísérték, ahol szállást biztosítottak számára. Délután megtekintette a város nevezetességeit, majd jachton Abbáziába utazott, hogy este, miután visszatért, részt vegyen Gerőfi Andor akkor Fiumében vendégszereplő színtársulatának előadásán. Másnap folytatódott a városnézés, majd megtekintették a tersattoi várat. Kora délutánra rövid hajókirándulást terveztek a Deli nevű hajón a Kvarner-öböl keleti részén, de az eső keresztülhúzta a tervet. Délután öt órakor bankettet rendeztek az író tiszteletére az Európa Szálló dísztermében. Jókai látogatásának utolsó napján a már említett Deli nevű jachton elhajóztak a Szent Márk-szigetig és az Omišalj-öbölíig.² Ekkor láthatta a Buccari-öböl környékét, Portoré városkát, az ottani Zrínyi-várat, valamint a Buccari-öböl bejáratánál álló „Frangepán-várat”.

Hazatérve Jókai a kirándulásokon szerzett benyomások és a látott tájak alapján valószínűleg azt gondolta, hogy ezek a helyszínek: a tenger melléki táj, a középkori várak egy későbbi regényének érdekes díszletei lehetnének. A magyar olvasóközönség számára ezek bizonyos értelemben egzotikus helyek, és mint ilyenek, a romantikus regény cselekményének jellegzetes színtereiként szerepelhetnek. Így vált Fiume, Portoré és a városka közelében emelkedő kastély az *Egy játékos, aki nyer* című regény egyes fejezeteiben a cselekmény helyszínévé.

---

² Irvin Lukežić, „Mór Jókai u riječkoj kulturnoj tradiciji”, in *Zbornik radova Riječkih filoloških dana br. 4*, (Rijeka: Filozofski fakultet, 2002), 218–224.

Nacsády József a regény kritikai kiadásához írt jegyzeteiben a regény keletkezésének körülményeit és forrásait vizsgálva a magyar író fiumei látogatásakor jelen lévő fontos személyek között említi Heinrich von Littrow egykori fregattkapitány, a trieszti tengerészeti akadémia és magyar királyi tengerészeti felügyelő nevét, aki Jókait Fiumében és a város környékére tett kirándulásain kalauzolta. Littrow jól ismerte a várost és környékének nevezetességeit, melyről később megjelentetett egy könyvet is *Fiume und seine Umgebungen* címmel. Littrow egy meg nem nevezett szerzőjű, *Der Golf von Buccari-Porto Re* című könyvet ajándékozott Jókainak. A könyv dedikációjából azonban kiderül, hogy a volt fregattkapitány a könyvet annak szerzője, Ludwig von Salvator (Habsburg–Toscanai Lajos Szalvátor) császári és királyi főherceg megbízásából adta Jókainak.³ Az *Egy játékos, aki nyer* című regény írásakor Jókait fiumei élményei is befolyásolták, ám magának a Frangepán-várnak és környékének aprólékos leírása csakis azzal magyarázható, hogy az író részletes adatokat olvasott az említett, ajándékba kapott könyvből.

Az *Egy játékos, aki nyer* című regényt szinte csak a Jókai bibliográfiák említik, a szakirodalom csak nagyon ritkán hivatkozik rá. Nagy Miklós szerint Jókai ezen regénye és más, ebben az időben keletkezett regényei esetében „már nem is kalandregényekről hanem kalandor (picaro) történetekről beszélhetünk, [amelyekben] a rokonszenves, tág lelkiismeretű csibész válik főhőssé, aki ügyességben és szellemi sokoldalúságában gyakran alig marad el a hajdani héroszok mögött, de semmilyen messzebb világító eszmét vagy erkölcsi igényt nem hordoz.”⁴ Bori Imre Jókai nőalakjainak jellemzőiről írva a csigahasonlat kapcsán Miliórát, az *Egy játékos, aki nyer* hősnőjét hozza fel példaként, bátyját pedig csak mint a kalandorok egy újabb típusát, aki a kártyázásban

---

³ Jókai, i. m., 242–243.

⁴ Nagy Miklós, „Jókai Mór”, in *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerk. Sőtér István (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965), 307.

szerzett ügyessége által akar meggazdagodni.⁵ Újabb szempontból veszi szemügyre a regényt Szajbély Mihály tanulmánya, amely a műben a pánszlávizmus Magyarországot fenyegető veszélyének sztereotípiáját vizsgálja.⁶

Az *Egy játékos, aki nyer* című regényt a korabeli magyar olvasóközönség és kritika is kedvezőtlenül fogadta, ami azonban nem mondható el Jókai fiumei olasz olvasóiról. Brelich Ernő, azaz Ernesto Brelich (1844–1902) fordításában 1872-ben olasz nyelven megjelentek a *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből Sajótól*, Jókai fiumei útja után 1882-ben *Az arany ember* (*L'uomo d'oro*), majd 1883-ban az *Egy játékos, aki nyer* (*Un giuocatore che vince*).⁷ Érdekes adat, hogy a regény első fejezete előbb jelent meg a fiumei újságban, mint ugyanaz a fejezet a *Regényvilág*ban, ahol részletekben közölték. A teljes mű gyors megjelenésének oka olasz nyelven éppen az a tény lehetett, hogy a cselekmény nagy része Fiume környékén, a Kvarner-öbölben játszódik, a regény végén pedig hősnőjétől Abbáziában válunk el.

Ezen tanulmányban a regény cselekményének Portorében és környékén játszódó helyszíneinek leírását vizsgáljuk. A tájleírásokat és a helyszíneket az irodalmi veduta fogalmának segítségével igyekszünk elemezni. Mivel a leírások sok esetben arra utalnak, hogy a Buccari-öböl és Portoré leírásakor Jókai gyakran merített adatokat Ludwig von Salvatore könyvéből, ezt a tényt is szemügyre vesszük. Jókait iskolaévei és tanulmányai idején érdekelte a festés is, csaknem jobban, mint az irodalom. Annak ellenére, hogy végül az irodalom mellett döntött, a

---

⁵ Bori Imre, „Jókai és a századvég”, in *Az élő Jókai. Tanulmányok* (Budapest: A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa, 1981), 95.

⁶ Szajbély Mihály, „Die strukturbildende Rolle der Stereotypen im Rijeka-Roman von Maurus Jókai. Ein Spieler, der gewinnt (1882)”, in *„Die Wege und die Begegnungen”: Festschrift für Károly Csúri zum 60. Geburtstag*, hrsg. von Géza Horváth und Attila Bombitz (Budapest: Gondolat Kiadó, 2006), 302–312.

⁷ Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*. (Letöltés: 2021. 11.10.) <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>

festészetnek sem fordított teljesen hátat, amit több ránk maradt portré és tájkép vázlata bizonyít.⁸ A rajzolásban és festészetben szerzett tapasztalatait később egyes műveinek illusztrálásához is felhasználta. Kétségtelen azonban, hogy képzőművészi tehetsége kifejezésre jutott a szép tájleírásokban is, amit ugyancsak megvizsgálunk.

A regény cselekménye Fiumében kezdődik a 19. század első felében, Napóleon bukása után. A franciák ellen folytatott háborúk utáni időben a várak elveszítették védelmi funkciójukat, ezért nem volt rájuk szükség, és mivel fenntartásuk nagy költségekkel járt, a bécsi udvar határozata szerint elárverezték őket, így a Fiume melletti Tersatto és a Portoré melletti Frangepán-várat is. Az író a tersattói várat csak néhány szóval írja le, mivel a regény egyik főhőse a másik, a Portoré melletti várat szeretné megvásárolni. Itt játszódik majd a regény cselekményének egy része. Jókai a regényben az építmény megnevezésére a vár kifejezést használja. A Portoré nevű városkában a valóságban és a regényben is van egy vár, a Zrínyi-vár, művében Jókai így is említi, míg a városon kívül, a Portoré közelében álló kastélyt következetesen Frangepán-várnak mondja. A Frangepán-vár elnevezés félreértésre adhat okot. A városban és a város közelében álló mindkét vár a Zrínyi család tulajdonában volt. Emilij Laszowski, horvát történész és levéltáros *Gorski kotar i Vinodol* című könyvében a két vár történetét kutatva rámutat az elnevezésekből adódó nehézségekre. Az egyiket maga a Portoré közelében álló építmény neve jelenti. A horvát szakirodalom különféle nevekkal (Új vár, Új Portoré) nevezi meg vagy csak Várként emlegeti. A másik félreértésre okot adó elnevezés, amit Laszowski hangsúlyoz az, hogy a környékbeliak általában Frangepán-várnak hívják, ő maga is főként ezen a néven emlegeti, míg magában a városban álló várat Zrínyi-várnak vagy Régi várnak nevezi⁹. Annak ellenére, hogy a vár nem a Frangepán család, hanem Zrínyi Péter

---

⁸ Nagy Miklós, „Jókai Mór”, 284.

⁹ Emilij Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol* (Zagreb: Matica hrvatska u Zagrebu, 1923), 172. és 166.

tulajdonában volt, Jókait követve maradunk a Frangepán-vár elnevezés mellett. Amikor azonban nem tulajdonnévként említjük, a vár szó szinonimájaként a kastély szót is használjuk.

Mind a régi, mind az új portoréi vár a Vinodoli-völgy legújabb várai közé tartozik, építésüket a 17. századra teszik: a Régi várat a 17. század elejére, az újabbat valamivel későbbre. Zrínyi Péter már 1653-ban úgy említi ezt az újabb várat is, mint a „mi várunkat.”¹⁰ Emilij Laszowski leírását követve a mai helyismeret alapján Portoré a Buccari-öböl bejáratától jobbra lévő három félsziget közül a középsőn helyezkedik el, a Carovo-öböl és a Portoré-öböl között: „A Buccari-öbölben a Kvarner felé nyíló szoros déli oldalán két kisebb öböl van, ezek közül a délebbre fekvő jelentős mértékben kiszélesedett és délkelet irányban benyúlik a szárazföld belsejébe. Ennek az északi oldalán, a nagy, természet alkotta kikötő felett, amelyet teljes egészében faragott mészkö vesz körül, terül el Portoré. [...] Ha a lépcsőkön felmegyünk a város központjáig, a Zrínyiek régi vára elé érkezünk. [...] A másik portoréi vár, az Új vár, azon a félszigeten emelkedik, amely Portorétól és a kikötő bejáratától balra, a Buccari-öböl felé esik. A várat várfal veszi körül.”¹¹

Jókai a regény helyszínét Babiagorai Riparievich Metell, a regény egyik központi szereplőjének szemével láttatja. A vár pontos helyének meghatározását a regény elején olvashatjuk, amikor Metell Fiumében az árverésen megveszi a Frangepán-várat, majd megvásárolja a berendezéséhez szükséges bútort hűgának, aki egy ideig ott fog lakni. Amikor fuvarost keres a holmi elszállításához és megkérdezi a hajóst, tudja-e, hogy hol van a Frangepán-vár, az a környék topográfiai leírásával válaszol:

„Ott van a Castello Vecchio [Régi kastély] közelében, a Contrada Davarsi alla Chiesa [a templom előtti széles utca] mellett; nem messze a Punta delta Forterezzától [az Erődítmény-foktól], éppen

---

¹⁰ Laszowski, *i. m.*, 170–172.

¹¹ Laszowski, *i. m.*, 164. és 168.

a Rovina[néhány házat jelölő toponímia] előtt; ott kell kikötni a Porticchióban [a bal oldalon közvetlenül a kikötő előtt], ahol nagyon mulatságos látni, mikor az asszonyok mossák a fehér ruhát a Perillón [a »perilo« horvát elnevezés: a hely, ahol mosni szoktak], ott a Valle di Drazsicában [Dražica-öbölben] igen jó „preze” [halászásra alkalmas hely] van a hajók számára, oda én igen szépen elszállítalak téged, uram, minden bagázsiástul.”¹²

Ha figyelembe vesszük Aleksandar Flaker meghatározását, amely szerint „A veduta fogalma alkalmazható a prózai, tehát elbeszélői szövegekre, sőt még a költők által alkotott egységek (fragmentumok vagy egész költemények) azon részeire is, amelyek elkülöníthetők ezekből a struktúrákból annak alapján, hogy a városi valóság, vagy az urbanisztikai beavatkozással megváltoztatott természet, sőt akár a kultivált, mesterséges természet (parkok!) ábrázolásában a képzőművészetre való irányultság jellemzi őket”¹³, akkor a fenti leírást - csakúgy, mint a regény sok más leírását is - irodalmi vedutának tekinthetjük, ezért az irodalmi veduta szempontjából elemezzük őket. Jókai idézett leírása, habár eléggé általános és hiányoznak belőle az építészeti elemekre vonatkozó adatok, helyrajzi szempontból pontos. A veduta hangulatot erősíti a staffázs-szerű népi alakok, a parton ruhát mosó nők említése.

Portoré felé hajózva a regény főhőse megtudja, hogy a Frangepán-várhoz tartozik a Punta delta Forterezza nevű sziklafok is, amelyen egy kis erődítmény áll. Ott lakik a vár felügyelője, Axamita leányasszony. Amikor Metell és a hajós a sziklafokhoz értek, a parthoz húzták a csónakot, pár mondattal később azonban a Drazsica-öbölben lévő Perillónál vannak, ami a kikötőnek az ellenkező oldalán van, nem

---

¹² Jókai, i. m., 14. Az olasz és horvát nyelvű toponímiák magyarázata szögletes zárójelben olvasható.

¹³ Aleksandar Flaker, *Književne vedute* (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 26–27.

azon, ahol a kis erődtítmény áll. Jókai valójában rosszul vezeti főhősét, mert ha a Perillótól haladnának az erődtítmény felé, akkor a vár alatt mennének el, és úgy érkeznének a vár bal oldalán, a Buccari-öböl bejáratánál lévő sziklafokon elhelyezkedő erődtítményhez. Az írónak természetesen nem kell minden esetben a valóságnak megfelelő helyszínen mozgatnia a regény szereplőit, ezen tévedése azonban — még ha nem is ismerjük a helyszínt —, a fenti idézetből nyilvánvalóvá válik számunkra. Miután Metell megismerkedett Axamitával, együtt indultak a vár felé, a sziklafok és a Drazsica-öböl közötti emelkedőre. Mivel Metell a szárazföldön nem, csak a tengeren talált fuvarost, aki a Frangepán-várhoz szállította volna a vásárolt bútordarabokat, a Frangepán-vár képe a tenger felől jelenik meg előttünk. Jókai legelőször az erődtítményt írja le:

„A várhoz van csatolva magas kőfallal az a tengerbe benyúló sziklanyelv, aminek a hegyén épült egy kis erősség, vámház és tán világító torony is a francia urak alatt. Az egész épület sárga téglából van, úgy világít a messzeségből, mintha egy darab arany volna.”¹⁴

Jókai ügyesen használta fel Salvator következő mondatát: „Különlegesen az egészen sárga téglák, amelyekből ezt az építményt emelték.”¹⁵ A magyar író ehhez hozzászól még olyan építményeket (kőfal, erősség, vámház, világítótorony), amiket az osztrák főherceg nem említ. Jókai fiumei kísérője, Heinrich Littrow, 1884-ben megjelent könyvében azt állítja, hogy a magyar kormány Portoré kikötőjében néhány évvel azelőtt épített világítótornyot, de nem jelenti ki egyértelműen, hogy hol helyezkedik el.¹⁶ Leírása alapján arra következtethetünk, hogy az Oštro-fokon áll, szemben azzal a

---

¹⁴ Jókai, *i. m.*, 16.

¹⁵ Ludwig v. Salvator, *Der Golf von Buccari-Porto Re* (Prag: Mercy, 1871), 107.

¹⁶ Heinrich Littrow, *Fiume und seine Umgebungen* (Fiume: Typo-Lithographische Anstalt des Emidio Morovich, 1884), 70.

sziklafokkal, amelyen a kis erődítmény látható, és ezt támasztja alá Emilij Laszowski is könyvében.¹⁷ Függetlenül attól, hogy Jókai hol vélte látni a világítótornyot, hozzáadta a táj képéhez, mert az ilyen építészeti elemek, különösen távolabbról nézve egyrészt hangsúlyozzák az erődítmény védelmi szerepét, másrészt pedig emelik a kép romantikus hangulatát. Az ilyenfajta bemutatás bizonyítja, hogy Jókai mennyire tehetséges a képszerű ábrázolásban. Az egész vedutát, beleértve a nagyobb objektumokat és felületeket, mint a vár, a kőfal, a vámház, a világítótorony és a tenger, az erődítmény tégláinak aransárga színe uralja.

Partot érve a regény főhőse a Perillótól az erődítmény, majd a vár felé halad. Útközben néhány kisebb színes irodalmi veduta élénkíti a leírást:

„A parttól sziklába vágott lépcsők vezettek föl a Punta delta Forterezza sárga épületéig, aminek egyetlen vasajtó vezetett a belsejébe. Az az ajtó azonban bizvást lehetett volna fából is, mert be sem volt téve, s a kilincseire felfutott folyondár azt árulta el, hogy nem is szokott az betéve lenni soha.”¹⁸

Jókai írói tehetsége a legapróbb részletek ábrázolásában is megnyilvánul: azt, hogy az erődítmény ajtaja állandóan nyitva van, érdekes képpel, a kilincstre felfutó folyondár képével idézi elénk. Salvator könyvében ugyancsak beszél az erődítményről, de az ő leírásában a bástya egy része és a földalatti folyosók már beomlottak, fűvel benőtt föld takarja őket. Az erődítmény leírásának eme részletéről Emilij Laszowski is hasonlóképpen ír könyvében: „Valaha itt állt a »fortica« erődítmény, amely [...] a Buccari-öböl bejáratát védte. 1701-ben a várat sáncokkal és bástyákkal akarták megerősíteni.

---

¹⁷ Laszowski, *i. m.*, 165.

¹⁸ Jókai, *i. m.*, 16.

Ezek a hivatalos tervrajzok ma is megvannak.”¹⁹ A regényben ezután az épület tornácának leírása következik. Az elbeszélőnek a tornác kövezetén kívül nincs mit leírnia, és habár az épület és a tornác is a tenger felé néz, nem él az alkalommal, hogy élénk varázsolja a tenger és a Buccari-öböl bejáratának panorámaszerű vedutáját, ezt későbbi, kedvezőbb alkalomra tartogatja. A képet azonban most is élénkké teszi egy apró részlettel, a kövek közül kibújó zsályával, ami ezúttal is a festő Jókai látásmódjára vall. A veduták a kert leírásával folytatódnak, amit a rendezett természet kategóriájába sorolhatunk, mivel a leírás a táj képiségét hangsúlyozza:

„Az épület mögött azon a hosszú, keskeny sziklanyelven volt egy kis kert. A jó televényföldet megvédték a magas falak, hogy a bóra el ne hordja, s e falak oltalma alatt fügefá, olajfa díszlett, szőlővenyige futott fel a párkányzatba kapaszkodva, tele hosszú fürtökkel. Az út rozmarinnal volt szegélyezve.”²⁰

Az kastély közelében látható kert leírását nem találjuk meg Salvator könyvében, de Buccari irányából Portoré felé közeledve a táj bemutatása közben említi a számos fügefát és berkenyét, helyel-közzel pedig cseresznye- és olajfákat, amik a szélről óvott lejtőkön nőnek és elég jó termést hoznak.²¹ A kert ábrázolásához Jókainak nem volt szüksége arra, hogy a főherceg könyvéből merítsen, hiszen az említett növények Magyarországon is ismertek voltak, és az olajbogyón kívül honosak is. Érdekes az a részlet, amikor az elbeszélő megjegyzi, hogy a főhős felfigyelt arra, hogy Axamita valamilyen ismeretlen növény körül foglalatoskodik. Jókai elárulja, hogy a regény cselekményének idején a Monarchiában még kevésbé ismert és elterjedt növény volt a burgonya.

---

¹⁹ Laszowski, *i. m.*, 168.

²⁰ Jókai, *i. m.*, 18.

²¹ Salvator, *i. m.*, 101.

A főhős a kis erődítménytől egy kőfallal körülvett területen ájtutva közelítette meg a várat:

„A Puntától kezdve fel a várig erős, magas kőfal vonul fel, mely tágas tért foglal körül. A tért mindenütt aszúfű fedi, rozsdás fák törzsei meredeznek fel itt, amott, levél nélkül; egy-egy kék vagy sárga gyümölcs az ágon mutatja, hogy az fügefa volna. A leveleit elhordta a bóra; magát is elvinné, ha jól meg nem kapaszkodnék a földben. A kőkerítésnek kifelé két erős vasrács kapuja van: az egyik a kikötő felé nyílik, a másik a Valle drio Porto Re országújtára vezet. »Nyílik«, »vezet« csak szójárás; be van az rozsdásodva mind a kettő, s keresztül-kasul nőtt rajta a nagy vörös boggyójú boróka: a dalmata partok otthonos bozótja.”²²

A Frangepán-várat és környékét csupasz sziklák veszik körül. Az erős északi szél, a bóra, lesöpri róluk a földet, csak itt-ott kapaszkodhat meg rajtuk néhány fa, de a szél azoknak is elfújja levelét, letöri ágait. A vár borókabozóttal benőtt kőfalával és vasból készült rácsos kapujával, a bozót tű alakú szűrös leveleivel Csipkerózsika világtól elzárt várkastélyára emlékeztet. A Grimm-mesében azonban van remény arra, hogy a királylány visszatér a valóságos életbe, de Jókai hősnőjéért a megmentője nem érkezik fehér lovon, épp ellenkezőleg. A várat körülvévő rideg táj képe Milióra, a hősnő, világtól elzárt, magányos, végül tragikus sorsát vetíti előre. Az elbeszélő a partról indul a »fortica« felé, a lépcsőn fölfelé jut el az erődítményben található kertig, majd a kőfallal körülvett térségen át érkezik el egészen a várig. Az eközben látott, egymás után következő, rövidebb terjedelmű irodalmi vedutákat veduta-sornak tekinthetjük, amelyek nemcsak a külső mozgást érzékeltetik, hanem tükrözik az elbeszélő nézőpontjának változását is, és ezzel együtt a különféle mozgásformákét.

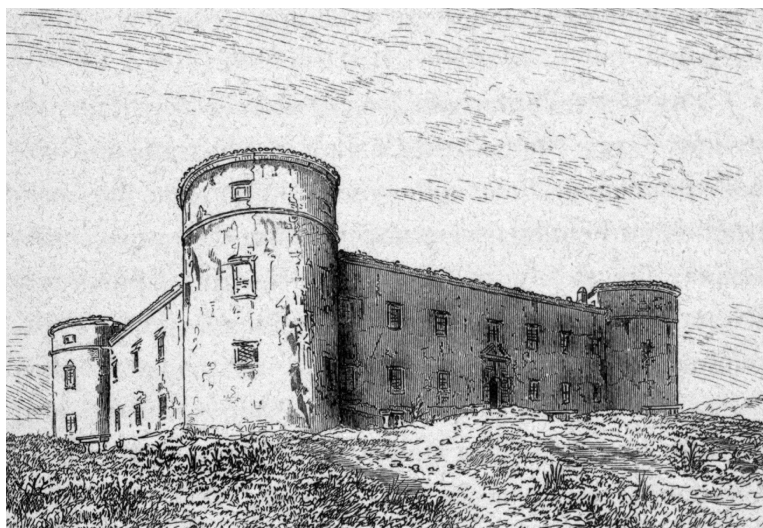
Jókai többféle módon jeleníti meg a várat. Metell az erődítmény felől közelíti meg, de ez a perspektíva a tárgy nagysága miatt nem teszi lehetővé az építmény egészének leírását, a látvány áttekintéséhez

---

²² Jókai, *i. m.*, 22.

bizonyos távolság szükséges. Feltehető, hogy Jókai azt a benyomását elevenítette fel, amit akkor szerzett, amikor a Kvarner-öbölben hajózva Portoréhez közeledtek:

„Maga a vár tömör, négyszögű épület, mind a négy szögletén egy-egy természetes gömbölyű toronnyal. A négy szárny mindegyikén hét magas ablak van, földszint és emeleten; csak a tornyok kétemeletesek, hat ablak van egymás fölött, minden ablakon erős vasrostélyok. Kívülről rideg, visszariasztó a várkastély alakja, inkább romnak néz ki, minthogy az alacsony tetőzet nem látszik ki a magas homlok-párkányfaltól.”²³

A Frangepán-vár rajza Ludwig v. Salvator könyvéből

Az elbeszélő leírása alapján nem látjuk az építmény tetejét, mert a tető a várhoz közeledő alak látómezején kívül esik. Az író ezt a leírást panoráma vedutaként kezdte el annak alapján, amit a kirándulás idején

---

²³ Jókai, i. m., 22.

a jachtról látott, de békaperspektívából nézve fejezte be. A bástya, sőt az egész vár leírásakor Jókai kétségkívül felhasználta Salvator könyvét, mindenekelőtt a könyvben látható rajzokat és a kastély alaprajzát, de csak olyan mértékben, ami elegendő volt az építmény romantikus hangulatának megteremtéséhez. A vár romantikus légkörét az a mondat összegzi, amelyben azontúl, hogy említi rideg és visszataszító külsejét, romhoz hasonlítja. Eközben azonban túloz, mert Salvator könyvében nem tesz említést a vár romos állapotáról. Jókai hasonlata kiemeli a veduta romantikus jellegét, vagyis a hanyatlás, az elmúlás szépségét, tehát a romok örök varázsát.

Jókai ebben a leírásban először használja a „várkastély” kifejezést. Föltételezhetjük, hogy az író ezzel a szinonimával csak a szóismétléseket kívánta elkerülni, de az sem kizárt, hogy a kastély védelmi szerepére akart rámutatni, amire a bástyák is utalnak. A szakirodalom szerint „reneszánsz elképzelést tükröző, megerősített várkastély”²⁴ vagy olyan „rezidenciális erődítmény, olyan építmény, amelynél a palotaszerű kastélyhoz védelmi elemeket társítanak.”²⁵

Ha összehasonlítjuk az elbeszélő kastélyt ábrázoló leírását a kastély mai képével, azonnal a szemünkbe ötlük, hogy az objektum Jókai látogatása idején egyemeletes volt, ma pedig kétemeletes. Nem sokkal a magyar író fiúévei látogatása után, 1882. december 20-án, a várat megvásárolta az irgalmas nővérek szerzetesrend, 1883. május 17-én pedig már a jezsuiták tulajdonába került, akik felújították az épületet, sőt még egy emeletet is ráépítettek.²⁶ A ráépítéssel a kastély magassága „elérte a sarokbástyák magasságát, ami megváltoztatta az építmény összképét.”²⁷ Jókai leírásaiban a torony szó is előfordul, amit egyrészt

---

²⁴ Branko Fučić, „Kraljevica”, in *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1. A – Nove, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1995), 470.

²⁵ Anđela Horvat – Radmila Matejčić – Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj* (Zagreb: Sveučilišna naklada – Liber [etc], 1982), 415.

²⁶ Laszowski, i. m., 178.

²⁷ Horvat – Matejčić – Prijatelj, i. m., 418–419.

azzal magyarázhatunk, hogy német forrása is használja a „Thürme” kifejezést,²⁸ másrészt azzal, hogy a második emelet nélkül mindkét szerző toronyként élhette meg a bástyák látványát. A bástyák leírása Salvator könyvében részletes, ezzel szemben Jókaié jóval rövidebb. Laszowski leírása inkább Salvatoreéhoz hasonló, több építészeti elemet is észrevesz: „A bástyák teteje pártázatos, minden emeletén három ablak van. Azelőtt mindegyik első emelete fölött alacsony emelet volt ugyancsak három ablakkal. Ezt, a felsőt, keskeny párkány választotta el az előzőtől, amely a tető alatt körbefutott az egész épületen. Ez a párkány az első és második emelet között ma is látható. Ezek a felső emeletek üresek voltak, kivéve a portoréi kikötő felé néző bástyát, amelyben lőporraktár volt.”²⁹

A kastély képét eddig a tenger felől láttuk. A leírás után az elbeszélő nem vezet be bennünket az épületbe, mint ahogy azt elvárnánk, vagy mintha a veduták sorának egy következő elemét ábrázolná. Nem él az alkalommal, hogy felhívja figyelmünket az épület északi oldalán elhelyezkedő díszes főbejárat szépségére. Ehelyett a nyitott kapu előtt állunk, amelyen át beláthatunk az épület udvarába. Aleksandar Flaker a következőket állítja az ablak-vedutákról: „Amikor a vedutákról beszélünk, akkor az ablak elsősorban két térség, a külső és belső térség találkozásának és szembesülésének a helye. [...] A vedutának az ablak ad keretet, a bekeretezett tér értékelésének, majd megcsodálásának lehetőségét.”³⁰ Amikor Jókai regényében a főbejáraton keresztül bepillantunk a kastély belsejébe, ablak-vedutáról beszélhetünk. Ám ennek az irodalmi vedutának az érdekessége nem abban rejlik, hogy zárt térből látjuk a külső világ egy részének képét, épp ellenkezőleg: kívülről, a külső térből látunk egy belső teret. Az elbeszélő ily módon szűkíti a látóteret és a figyelmet a kastély udvarára irányítja:

---

²⁸ Salvator, *i. m.*, 103.

²⁹ Laszowski, *i. m.*, 168.

³⁰ Flaker, *i. m.*, 65–66.

„Mikor azonban a kapuja feltárul, gyönyörű építészeti perspektíva lepi meg a belépőt: a vár mind a négy szárnyát földszinten úgy, mint az emeleten, széles folyosók futják körül, amiket tág ívre hajló boltozatok emelnek; a földszinti boltozatok oszlopai tömörek, négyszögletűek, rusztikus fejezettel és talapzattal, az emeletké karcsú pseudojoniai márványpilléreken nyugszanak; e sok boltozat és oszlop szabályos és mégis változékony tárlata, mindenféle árnyékaival és tört fényeivel, megragadó képet mutat. A széles, négyszögű kőlapokkal kirakott udvar közepén áll a márványból faragott kút medencéje; rajta a kettős címerpajzs egy márki-koronával összefoglalva; az egyiken a kenyeret dagasztó oroszlán (Frangipáni), a másikon a szárnyas torony (Zrínyi).”³¹

Az árkádsor és az udvar közepén álló kút medencéjének leírásakor a veduta azokat a részleteket hangsúlyozza, amelyek a bemutatott épület építészeti elemeinek szempontjából fontosak, ezért építészeti vedutáknak tekinthetjük őket. Ha összehasonlítjuk az árkádsor és a medence ábrázolását Salvator képével, megállapíthatjuk, hogy Jókai ez esetben hűen követi forrását. Nem valószínű ugyanis – még ha valóban meg is nézték a kastélyt –, hogy meg tudta volna jegyezni, milyen oszlopok álltak a földszinten vagy az első emeleten.³² Salvator szerint az emeleten pseudo ión oszlopok vannak. Így veszi át a magyar regényíró is. Laszowski is így határozza meg őket: „A felső emeleten a tenger felé néző épületszárny oszlopainak pseudo ión oszlopfői vannak, a többi oszlopfő rusztikus.”³³ Radmila Matejčić kiemeli „az első emeleti árkádsor íveinek elegáns nyúlánkságát és könnyedségét” továbbá „ión oszlopfőinek plasztikusságát”.³⁴ Annak ellenére, hogy az oszlopsor és az oszlopfők leírása szakszerű, az elbeszélő térábrázolása nem mondható színesnek vagy érdekesnek: nem találunk benne olyan

---

³¹ Jókai, *i. m.*, 22–23.

³² Salvator leírása négy oldalra terjed ki.

³³ Laszowski, *i. m.*, 169.

³⁴ Horvat – Matejčić – Prijatelj, *i. m.*, 418.

motívumot, ami enyhítené a tér ridegségét, mint azt az erődtmény bemutatásakor a tornácon burjánzó zsálya tette. Azt gondolhatjuk, hogy az elbeszélő ezzel talán a regény hősnőjének jövőendő szomorú sorsát kívánta előrevetíteni. A Frangepán-vár komor hangulatát a belső terek leírása sem oldja, hiszen azok üresek. Miután 1670-ben leleplezték a Wesselényi-féle összeesküvést, Bécsújhelyen hamarosan kivégezték Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet, birtokaikat pedig elkobozták. A portoréi várakat kifosztották és a források szerint „mindent, ami mozdítható volt elvittek, még a kristállyal beüvegezett ablakokból az üveget, az ajtókból a zárat is.”³⁵ Ennek következtében a kastély berendezéséből nem maradt semmi sem, tehát amikor Salvator a könyvét írta, nem tehetett említést másról, csak a fehérre meszelt falakról és néhány márvánnyal bélelt ajtókeretről. Így a berendezés leírásakor Jókai sem meríthetett addigi forrásából, az osztrák főherceg könyvéből, ami által a kastély régi fényét felidézhetette volna. Az elbeszélő ezért röviden megjegyzi, hogy nincs miért benézni a szobákba. Ennél érdekesebb a pincében található, tömlöcként szolgáló helyiségek, főképp pedig az udvar alatti cseppkőbarlang bemutatása. Ezt Salvator szűkös, sötét helyiségként említi, amit szerinte ugyancsak tömlöcként használtak egykor. Az elbeszélő is megnézi, de a cseppkőbarlangot másmyennek írja le:

„[a pincét] már inkább érdemes végignézni, mert annak sok rekesztéke van. Az egyikből egy tágas csepegőkőbarlang nyílik, amit hajdan mulatóhelynek is használtak; hő nyárban ott megfagy a víz.”³⁶

Jókai kihasználja ezt az alkalmat és a romantikus helyszínnak megfelelő romantikus eseményt kerekít hozzá. Ide bújtatja el Milióra a tengeri viharból menekült úszkók vezért, hogy magához térjen és erőre kapjon, így az elbeszélő ennek a célnak megfelelően gazdagítja a barlang leírását:

---

³⁵ Laszowski, *i. m.*, 176.

³⁶ Jókai, *i. m.*, 23.

„Csodálatos kis hely! Mintha tündérek építették volna remekbe. A tetőről alányúló pillérek, amik össze vannak ragadva a földből felemelkedő oszlopokkal, orgonasípok idomtalan gnómok alakjai; ez a csoport itt valóságos mennyezetes ágy, lefüggő kárpitokkal, amik kőből vannak, ez jó lesz itt nyoszolyának a skóka számára. Fejedelmi hálósoba! Mikor az olajfa tüze ropogva fellángol, arannyal, ezüsttel van bevonva minden fala, a kőoszlopok, kőfüggönyök átlátszanak, mint a kristály. És amellet az a jó van benne, hogy a barlang tél idején meleg.”³⁷

A pince után a regény főhőse és Ahamita a „tornyokat” nézi meg. Az elbeszélő felfigyel a bástyák ablakaiból eléjük táruló elbűvölő látványra, ami újabb irodalmi vedutákat eredményez. Ezután négy gyönyörű szép panoráma-veduta következik, amelyek pontosan megjelölik az elbeszélő nézőpontját, mintha maga is a helyszínen lenne, ami hozzájárul az élmény valóságosságához:

„A buccari öböl felé fordult torony ablakából végiglátni az egész kikötőn, a hegyoldalba felemelkedő városon [Buccari], vörös tetejű házaival, a regényes omladványon a város fölött.”³⁸

Ezt az irodalmi vedutát a kastély északi bástyájáról északnyugat felé nézve látjuk, ahonnan a Buccari-öböl panorámája tárul elénk. Tekintetünk végigsiklik az öböl vizén a túlsó parton elterülő városkáig, majd a város fölött emelkedő, romantika kedvelte, romos várfalakig. A következő látkép délkeletre nyílik:

„[...] a Porto Re felé tekintő toronyból a kertekkel, szőlőkkel körülvett városka tűnik fel, a komor Zrínyi várral.”³⁹

---

³⁷ Jókai, *i. m.*, 184.

³⁸ Jókai, *i. m.*, 23.

³⁹ Uo.

Ebben a vedutában az idillikusnak bemutatott, rendezett természet, vagyis a kertek és szőlők övezte város látványa ellentétet képez a komor Zrínyi-várral, melynek szigorú körvonalai kiemelkednek a színes környezetből. Mindkét veduta esetében megfigyelhetjük, hogy a tájnak a szemlélőhöz közelebb eső részét a vidámabb hangulatot keltő élénk színek, a piros és a zöld uralják, míg a táj távolabbi részén, a vár romos falainak és a Zrínyi-várnak a körvonalai a távoli homályból sejlenek fel. Az északkeleti látvány, a keleti bástyáról látható táj a legsivárabb, csak kopár sziklákat látunk magunk előtt. Jókait nem akarta a kastély környéki tájtól eltávolodva a távolabb látható növényvilág bemutatásával enyhíteni a karszt kietlen világának képét. Azokat a tájelemeket választja, amelyek fokozzák a látvány komorságát, a sötét és fehér szín pedig hangsúlyozza a romantikus hangulatot:

„[...] az északi torony a kietlen Karszt fehér sziklaoldalára bámul, amin egyedüli épület a kálvária, s egyedüli *emberlakta* hely – a temető.”⁴⁰

A nyugati bástyáról kitáruló látkép egészen elbűvöli Jókait:

„[...] innen egész a fiumei öbölbe belátni, háttérben a Monte Maggiorével, Cherso és Veglia szigeteivel, távol tengerről jövő vitorlás hajóival. Ott még a hegyoldalakat őserdők sötétzöldje borítja.”⁴¹

A zöld színen kívül nem beszél más színekről, de a tenger és a vitorlások említésével az olvasó előtt megjelenik a kék és fehér szín, ami kifesti és vidám hangulattal tölti meg a képet.

Ezeknél a vedutáknál megfigyelhető a topográfiai pontosság valamint a perspektivitás, mert a város vagy a tenger felé nyílnak. A színek tekintetében - az északkeleti bástyáról leírt vedutát kivéve - azt tapasztaljuk, hogy a táj távolabbi részét a sötétebb színek uralják, ami tekintetünket a végtelen felé irányítja.

---

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

Említésre méltó az a tény, hogy az elbeszélő először az észak felé néző bástyából, majd az ettől diagonálisan fekvő déli, ezt követően a keleti, végül ismét az ettől átlós irányban elhelyezkedő nyugati bástyából nézve írja le a kilátást. Ha így járta volna őket körbe, az nem lett volna észszerű. Valószínű, hogy inkább a leírt látvány hatását kívánta fokozni a sorrenddel. Többször említettük, hogy Jókai minden valószínűség szerint nem is járt a kastélyban, hanem Salvator könyvét felhasználva írta le a helyszíneket. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Salvator bástya-leírásai sem a várat körbejárva keletkeztek, azok sorrendjében is észrevehetőek logikátlanságok. Salvator leírása pusztán felsorolja a tényeket és közömbösebbnek tűnik:

„Az ablakokon keresztül gyönyörű kilátás nyílik a Buccari-kikötőre, a Fiumei-öbölre és a távoli Cherso és Veglia szigetekre. Ám a többi saroktoronyból sem kevésbé szép a kilátás, és nehéz lenne eldönteni, melyik részesülne előnyben. Így a Buccari felé néző bástyából áttekinthetjük az öböl egész bejáratát és a közeli tengerfok romos sáncait. A harmadik, a portorói kikötő felé néző toronyból a mosolygó szőlők és kertek közt fekvő közeli városka és a komoly Zrínyi-vár látható. Végül a negyedik bástyáról a magányos kálváriára és a szomszédos temetőre nyílik kilátás.”⁴²

Ha Jókai vedutáit összehasonlítjuk Salvator leírásaival, akkor azt látjuk, hogy a főherceg tényszerűen felsorolja a látott tájelemeket, Jókai viszont apró részletek hangsúlyozásával és színekkel árnyalja leírásait. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az előtérben alkalmazott színek telítettsége ellentétben áll a veduta háttérét képező színek telítettségével. A teljesség kedvéért ki kell térnünk Salvator néhány oldallal előbb leírt Kálvária-ábrázolására is, amely egy magas, fehérre meszelt, már messziről jól látható kápolnát idéz fel, a mellette álló impozáns kereszttel és alatta a fiát sirató Istenanyával, – s mint

---

⁴² Salvator, *i. m.*, 106.

megjegyzí – egy egészen modern szoborral. Ezt követően kiemeli, hogy innen nagyszerű a kilátás Portoré és a gyönyörű öböl felé, majd hozzáfűzi, hogy a kálvária és mellette a temető talán épp azért vannak itt, hogy az evilági szépség múlandóságára emlékeztessenek, amit akaratlanul is alátámaszt a temetőben fűvel benőtt sírhalmok látványa.⁴³ Észre kell vennünk, hogy ebben az esetben Jókai nem merít eddigi forrásából, épp ellenkezőleg: a kálváriát meredek, kopár, fehér sziklára állítja. Ez is azt bizonyítja, hogy magabiztosan kezeli a megírandó témát és annak anyagát úgy használja, ahogyan azt az alkotás folyamata megköveteli.

A kastély megtekintése után Metell úgy határoz, hogy hűgának a lakása az egyik bástya három szobája legyen. Ezeket az osztrák főherceg a következőképpen írja le:

„A bástyák belseje patkó alakú, hat-hat ablakuk van, három a földszinten és három a felső emeleten, kívülről körbefutó párkány választja el őket egymástól. Az ablakok kicsik, vasrács van rajtuk, a felső emeleti ablakok alatt és fölött is van párkány. A tető magasságában is van egy körbefutó párkány, amely úgyszólván elválasztja a bástyák első emeletét egy másodiktól, amelyen még megvan a három, most befalazott vakablak, mert a bástyák fent üresek, kivéve azt, amelyik a kikötő felé néz, és amelyben még nemrég a puskaport raktározták.”⁴⁴

Az elbeszélő a regényben az ajtók fekete márvány küszöbét és az ajtók fölött látható férfifejeket említi, a kastély és szobák berendezése nem érdekli különösebben. Az, hogy Miliórát az egyik bástya szobáiban „szállásolta el”, talán annak köszönhető, hogy ezt találta érdekesnek és romantikusnak. Mivel az előző idézetből tudjuk, hogy a bástya második emelete „üres”, Milióra tulajdonképpen csak két szobát kapott. Ha megvizsgáljuk a kastély alaprajzát Salvator könyvében, azt látjuk,

---

⁴³ Salvator, *i. m.*, 98–99

⁴⁴ Salvator, *i. m.*, 103.

hogy a bástya szobái nincsenek egymással közvetlen kapcsolatban: az egyik szobából a fölötte lévőbe csak úgy lehet eljutni, ha előbb kimegyünk a bástya szobájából a kastély folyosójára, és onnan megyünk fel az emeletre, majd onnan a bástya emeleti szobájába. Ebből megállapíthatjuk, hogy a regény hősnője számára ezekben a szobákban lakni nem épp a legpraktikusabb megoldás volt.

A regényíró figyelme azonban nem terjedt ki erre az apróságra. Őt a továbbiakban még inkább elragadja képzelete. Metell és Axamita egy kis vasajton kilépnek a kertbe, amit az erős északi szél, a bura szellőkéseinek kivédésére emelt, két öl magasságú kőfal vesz körül. A vár alaprajzán nincs ilyen kis vasajtó, ellenben az épülettől északkeletre, a kastélyt körülvevő fal hosszában valóban van kert, ám az nem kicsi. Ha figyelembe vesszük Laszowski adatait, miszerint az épület 44 méter hosszú és 36 méter széles,⁴⁵ akkor az a kastély épületénél jóval hosszabb, mintegy 60 méter hosszú lehet. A kertben délszaki növények vannak, de az elbeszélő csak a Magyarországon is ismert rozmaringot és olajfát említi. Jókai leírásai gyakran lényegesen különböznek a Salvator könyvében találhatóktól. A regényben a kert a kastélynak nem azon az oldalán van, ahol a főherceg könyvében, hanem az ellenkező, tenger felé néző oldalon. A széltől védő magas kőfal oldalán van egy nyílás, amelyen keresztül a mélyben kéklő tenger látható. Ha megnézzük Salvator „rajzát”, akkor láthatjuk, hogy a valóságban a kert nem a kastély tenger felé néző oldalán van, mert ha azon az oldalon lenne, akkor maga az épület védené a széltől, tehát nem lenne szükség a két ölnyi magas falra. Továbbá mivel a kastély nem meredek sziklákra épült, a tenger sem lehet a kőfal alatti mélységben. Jókai ilyen tér-elképzelése azonban a cselekmény későbbi pontján kiváló helyszín lesz, ahova Deli Márkó, Milióra ideálja a szőlőindákon felmászik a mélyből. Ez talán a legekleatásabb példája annak, hogy Jókai milyen, látszólag jelentéktelen elemekből képes helyszínt teremteni egy-egy romantikus eseményhez.

---

⁴⁵ Laszowski, *i. m.*, 168.

Érdekes végigjárni a Frangepán-várhoz vezető, majd attól távolodó utat is. Az osztrák főherceg Buccari (Bakar) város után az azonos nevű öböl mentén Buccarizzába (Bakarac) érkezik, ahonnan a Medomišal nevű hegyre, majd a Gomilica-csúcsra érkezik. Ezután a Kavranić nevű fennsík következik, amely délen Portoré, nyugaton pedig a tenger felé lejt enyhén. Itt, az egyik lejtőn van a Kálvária. Portoréhoz közeledve Salvator részletesen leírja a toponímiákat és mikrotoponímiákat: a Carovo nevű fennsíkot a Takal-öböl és azon tengerfok között, amelyen a »fortica« erődítmény van, azután említi a körbástyát, amely mellett a Klančina-hágóról jövő út a Dalmát útra vezet, a Far a nevű házcsoportot, amelyet Portoré elővárosának tekint, a Živica-forrást, a Kalina-ciszternát. Nem messze ettől a víztárolótól az út kettéválik: az egyik Portoré, a másik a Frangepán-vár felé visz.⁴⁶ A főherceg előbb a kastély felé indul és részletesen bemutatja azt, majd leereszkedik az erődítmény felé. Azután a távolból vet egy pillantást Portoré irányába, majd a Frangepán-vártól elindul a városkába s eközben az út mellett lévő Rovina-házcsoport nevét is lejegyzí. Sok toponímia ma utcanévként szerepel, a Rovina azt az utcát jelöli, amelyhez a kastélytól indulva érkezünk. Ez az utca balra fordulva északra, jobbra fordulva pedig a Dražica-öbölhöz vezet. Azok a mikrotoponímiák, amelyeket a főherceg felsorol, megegyeznek azokkal, amelyekkel a fiumei hajós válaszolt Metellnek, amikor az megkérdezte tőle, hogy hol áll a Frangepán-vár. Ebben az esetben tehát Jókai forrásának adataira támaszkodott. Salvator ezután a Zrínyi-vár felé indul és sorban említi, majd le is írja nemcsak a várat, hanem a hozzá tartozó templomot és a széles utcát is, amit a városka egyetlen terének lehetne mondani. Az eddigi olasz nyelvű elnevezések mellett itt két épület neve horvátul szerepel: a Narodna Učiona (Nemzeti tanterem) és a Narodna Kavana (Nemzeti kávéház). Folytatva az utat a széles utcán a kikötő felé, tovább sorolja a neveket: a leggazdagabb család házának neve a Casa Tomaz, a Contrada della Murada egy utca, amit a Veli zid (Nagy

---

⁴⁶ Salvator, *i. m.*, 98–101.

fal) határol. A kikötőbe érve azt is bemutatja, majd utána még említi a Cala Karinska és a Contrada de Hrtič mikrotoponímiákat. A könyvben található térképen a Banj és Lukes nevű magaslat láthatóan messze van a városkától. Salvator innen, a hegyhátról még egyszer visszanez Portorére, a kikötőre és a Zrínyi-várra, pillantása elér egészen a Buccari-öblön túli Buccari városig. Ezután leereszkedik az Oštro-fokig, majd a Fiumei-öböl partját elérvén egyben eljutott úticéljához is. S ezzel utazása véget ért.

A Jókai-regényhős nem a szárazföldön érkezett Portorébe, mint Salvator, így a regény nem követi az osztrák főherceg útját a Frangepán-várig és az erődítményig. Miután megegyezett Axamitával, Metell visszaindul Fiuméba, de biztos akart lenni abban, hogy a kastélyt a szárazföld felől sem közelítheti meg senki. Emiatt és közlekedési eszköz híján gyalog kel útra, de nem a közeli utat választja, amelyen az osztrák főherceg jött, és amelyik mellett a víztároló van, hanem Portorén keresztül indul el. Útja során továbbra is szigorúan követi a Salvator által leírt irányt, ugyanazokat a helyneveket felhozva. Az út leírásának vége felé az elbeszélő mégis hibát követ el, mert a regény főhőse Salvator nyomán Banj és Lukes felé tart, azután azonban átkel a Draga-patakon és úgy szándékozik visszatérni Fiuméba. Salvator térképén nem vezet út ebbe az irányba, tehát rossz irányban indul. A Contrada de Hrtič után Metellnek egy ideig a Dalmát úton, majd a balra vezető úton kellett volna folytatnia útját. Ebben az esetben 20-25 kilométer gyaloglás után reggelre valóban visszaérhetett volna Fiuméba. Ahogyan Jókai a regényben vezeti a hőst, ez nem tűnik valószínűnek. Újra meg kell állapítanunk, hogy az író szabadon bánt a rendelkezésére álló forrással, nem törődve azzal, hogy a leírtak megfelelnek-e a valóságnak.

Említésre érdemes még az is, hogy ennek az útnak a leírásaiban nem találunk irodalmi vedutákat, de észrevehetünk más részleteket. Az természetbarát és természetkutató főherceg az egész könyvben rendkívül sokat foglalkozik a vidék növényvilágának bemutatásával. Talán ezeknek a hatására Jókai itt az eddiginél gyakrabban jeleníti meg a környék flóráját. A regényhős késő este indul útnak, ezért jogosan

kérdezhetjük, hogyan láthatja a sötétben a növényeket. Az író ügyesen formálja meg mondandóját, hogy állításai hitelesek legyenek. Azokat a mondatokat, amelyekben egy-egy növényről olvashatunk, sohasem úgy formálja meg, ahogyan Metell látja őket, hanem mint az ábrázolt kép néhány apró díszítő elemét:

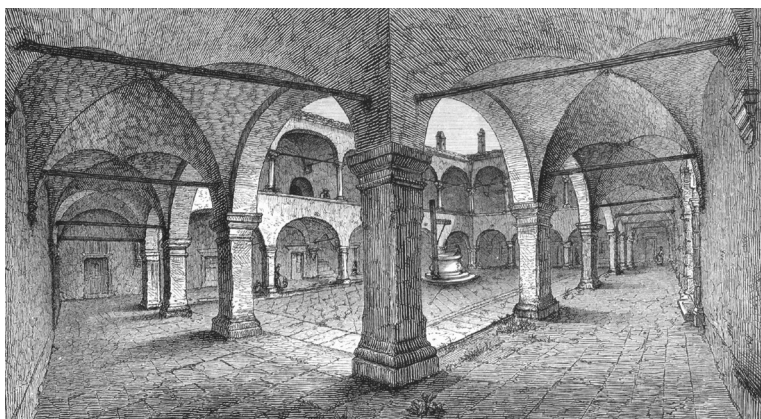
„Innen is elutasítva, a Contrada del Caffén végigballagott, s megállt a város legszebb háza, a Casa Tomaz előtt, melyet hatalmas kőfal véd a szelektől; maga a fal minden hasadékaiban telenöve piros virágú verbascummal.”⁴⁷

Metell szeretne volna megtapasztalni a helybeliek reakcióját arra, hogy a Frangepán-várból érkezett, ezért több ajtón is bekopogtatott szállást keresve, de mivel tudták, honnan jön, mindenütt elutasították, sőt el is kergették. Ennek a részletnek az érdekességét és sokféleségét nem a táj bemutatása képezi, (ez a már említett tény miatt – miszerint éjjel van – sem lehetséges), hanem a sok nem mindennapi történet, amely a szálláskérést és elutasítást tárja elénk.

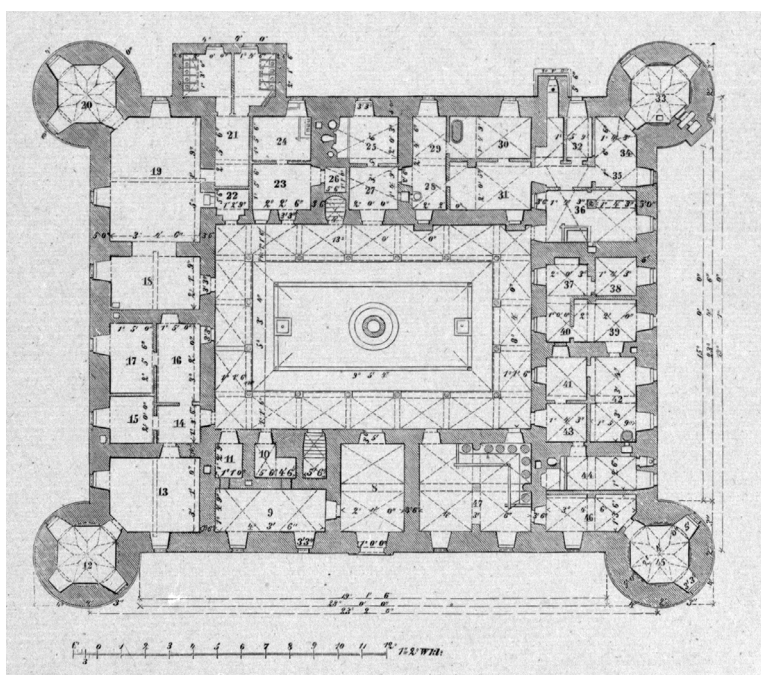
Az *Egy játékos, aki nyer* című regény fogatékosságai ellenére is érdekes, amennyiben a tájleírások milyensége szempontjából elemezzük. Jókai Portorét és a Frangepán-vár környékét választva romantikus helyszínt kívánt biztosítani regényének, miközben valós táj leírásából indult ki. Ehhez mindenneelőtt Ludwig von Salvator *Der Golf von Buccari-Porto Re* című könyvéből merített anyagot, amit új elemekkel és motívumokkal gazdagított, miközben a vidék és a táj leírásait a regény cselekményének és a szereplők sorsának megfelelően módosította. Salvator könyve alapján Jókai különféle színes irodalmi vedutákat hozott létre, ezek különös szépségéhez az író festőkre jellemző látásmódja is hozzájárult. A horvát kultúra szempontjából fontos tény, hogy Portoré és környékének képe regényhelyszínként megjelenik a magyar irodalomban, mert megismerteti és megszeretteti a magyar olvasóközönséggel az Adriai e vidékét, s egyben népszerűsíti is azt.

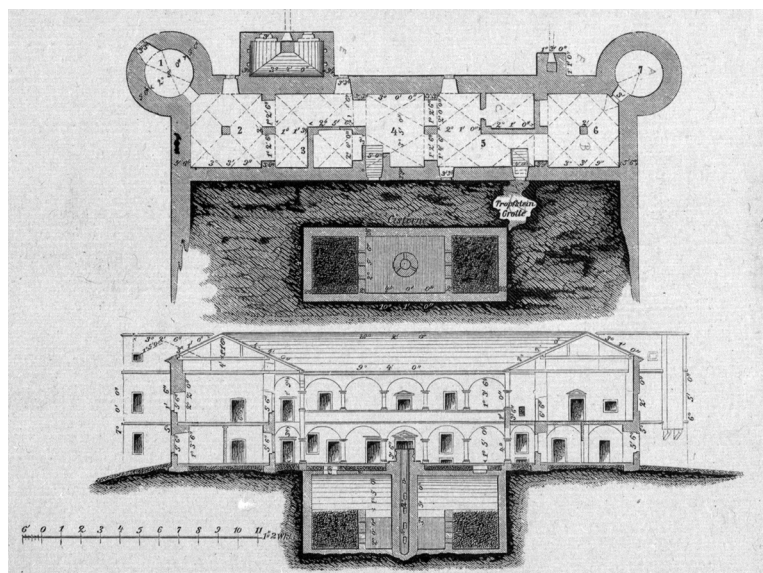
⁴⁷ Jókai, i. m., 31.

A Frangepán-vár udvara Ludwig v. Salvator könyvéből

A Frangepán-vár földszinti alaprajza Ludwig v. Salvator könyvéből

A Frangepán-vár alagsora és hosszanti keresztmetszete
 Ludwig v. Salvator könyvéből
 (A Tropfsteingrotte a cseppkőbarlang)

Károlyváros 1918 tavaszán

Somogyváry Gyula *Ne sárgulj, fűzfa!* című regényében

Az utazás mindig is része volt az emberek életének. A történetírás kezdeti időszakában elsősorban a katonai hadjáratokhoz kapcsolódott, azok előkészítésének vagy éppen elkerülésének céljából. Az uralkodók követei útra keltek, hogy megismerjenek más országokat és ismereteket szerezzenek róluk, amelyek alapján fel tudták mérni, hogy baráti kapcsolatokat építsenek-e ki velük, netalán felkészüljenek esetleges támadásaikra, több esetben pedig sajnos arra is, hogy megtámadják a szóban forgó országot. A hadjáratok az utazások legkedvezőtlenebb formái voltak, általában rengeteg szenvedést okoztak, esetenként mégis hozzájárultak az illető ország és lakosainak megismeréséhez. Az ilyen ismeretségek következményeként néha barátságok, esetleg szerelmek is születhettek. Somogyváry Gyula *Ne sárgulj, fűzfa!* című 1939-ben megjelent önéletrajzi jellegű regényében is hasonló módon fonódnak egybe a háborús események a politikával és a szerelemmel.

Somogyváry Gyula családi neve eredetileg Freiszberger volt. 1895-ben született a mai Ausztria területén fekvő Füles (Nikitsch) nevű helységben. Az első világháború idején először a keleti fronton harcolt, ahol megsebesült. Amikor egységét az olasz frontra vezényelték, közvetlenül a frontra érkezésük előtt néhány hónapig Károlyvárosban (Karlovac) tartózkodtak. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárában és Irattárában megtalált dokumentumok

nem utalnak károlyvárosi tartózkodására. Azonban az említett levéltári dokumentum szerint Somogyváry is, a regény szerint pedig a főhős is a 29. honvéd gyalogezredben szolgált.¹ Somogyváry károlyvárosi katonáskodását bizonyítja az Uj Időkben megjelent fényképek egyike is.² A háború után 1920-tól a Magyar Távirati Iroda osztályvezetője, 1928-tól a Magyar Telefonhírmondó és Rádió irodalmi vezetője volt. 1929-ben a keleti fronton szerzett háborús érdemeiért kitüntették és vitézzé avatták. Azóta hívják Somogyvárynak. 1935-től parlamenti képviselővé választották. Egyéniségét jól jellemzi, hogy Horthy Miklós kormányzó névnapjára verset írt ugyan, 1939-ben a magyar parlamentben viszont – Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett – csak ő szavazott a második zsidótörvény, „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló törvény ellen. A sors ironiája, hogy a német megszállást követően 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta és politikai meggyőződése, valamint a nyugatiakkal

---

¹ A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárának és Irattárának adatai szerint Somogyváry (Freiszberger) Gyula (1895 Füles) az első világháború során tartalékos zászlósként, illetve hadnagyként a m. kir. budapesti 29. honv. gyalogezredben szolgált. Szolgálat alatt 1916-ban az Ezüst Vitézségi Érem második osztálya, valamint 1917-ben a Legfelsőbb Dicsérő Elismerés a kardokkal kitüntetések kaptak. A Hadtörténelmi Levéltár és Irattár őrizetében megvan Somogyváry katonai anyakönyvi lapja és a két kitüntetésének javaslata. (Jelzetek: HL AKVI 16836. sz. és Első világháborús kitüntetési javaslatok 20794/ti. és 15340/legs. sz.) A kitüntetési javaslatok eredetije a bécsi Hadilevéltárban található. A bécsi Hadilevéltárban található Somogyváry (Freiszberger) Gyula egy első világháborús kitüntetési javaslatának a gyűjtője. A javaslatot még a két háború között Budapestre vitték, de ott az eredeti dokumentum nem maradt fenn.

A megtalált dokumentumok nem utalnak károlyvárosi tartózkodására.

² Az Uj Idők 1941. november 23-i számában, a 628-631. oldalon olvasható Konkoly Kálmán „Négyszemközt Gyula diákkal” című cikke. A 631. oldalon látható illusztrálásként közölt, a Somogyváry családi albumából származó fénykép aláírása: „Az Örley-zászlóalj tisztjei Karlovácon, 1918-ban.” Bizonyíték arra, hogy ez a zászlóalj, amelyben Somogyváry szolgált, 1918-ban valóban volt Karlovácon. A képen ő az első sorban középen elől álló legmagasabb, jobb kézfejét »Napóleonosan« kabátjába csúsztató férfitől közvetlenül jobbra álló katona.

létesített rádiós kapcsolatai miatt a mauthauseni koncentrációs táborba szállította, ahonnan 1945-ben tért haza. A háború után az igazolási eljárás során felmentették ugyan, de teljesen elszigetelték, 1950-ben pedig Kistarcsára internálták, ahonnan már nem jutott ki élve. 1953-ban halt meg.

Irodalmi munkássága az első világháború után kezdődött. Eleinte verseket írt, később drámákat, majd regényeket. Verseiben főleg Magyarország területeinek elvesztése feletti fájdmáról és az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása után létrejött csonka Magyarország sorsáról ír. Drámáinak és regényeinek témáját főként a háborús események képezik és gyakran önéletrajzi jellegűek. Az irodalmi közéletben is ilyen íróként vált ismertté. Az olvasóközönség szerette műveit. 1937-ben megjelent első háborús regénye, a *Virágzik a mandula* több kiadást is megért, közel ötvenezer példányban kelt el. Drámáiról Schöpflin Aladár is elismerő kritikát írt a *Nyugat* oldalain.³ Egyes kritikusok szerint „varázslatos mesemondó”,⁴ aki úgy írja le „a háborút, a forradalmak és ellenforradalmak képeit, ahogy az ifjú látta, ugyanavval a naplószerű hűséggel, a történelmi eseményeken olykor hiteles történetíróként mit se változtató és a frontkatona szigorúságával ítélő lelkiületével, ahogyan ama napok kortársaként látta és ítélte”.⁵ Ugyancsak kiemelik, hogy „művészi fegyelme és ízlése megóvja attól, hogy patetikus legyen.”⁶ Csuka Zoltán azonban a pozitívumok mellett észreveszi azt is, hogy Somogyváry regényeinek egyes főszereplői nem reálisak.⁷ A második világháború után őt magát elszigetelték, műveit

---

³ Schöpflin Aladár, „Színházi bemutatók”, *Nyugat*, 8, 22. sz. (1933):85.

⁴ Konkoly Kálmán, „Négyszemközt Gyula diákkal”, *Új Idők*, 47, 47. sz. (1941): 628–631.

⁵ Bodor Aladár, „Könyvekről. És Mihály harcolt...”, *Új Idők*, 46, 24. sz. (1940): 678–679.

⁶ Ereczki György, „Frontharcosok”, *Új Idők*, 46, 15. sz. (1940): 430.

⁷ Csuka Zoltán, „Vitéz Somogyváry Gyula: A Rajna ködbevész”, *Protestáns Szemle*, 45 (1936): 35–36.

elhallgatták. Csak egyetlen író, Nádass József említi *Nehéz leltár* című önéletrajzi regényében. Nádass és Somogyváry együtt érkezett a mauthauseni koncentrációs táborba, de Nádass annak ellenére, hogy sorstársak voltak, lekicsinyléssel, mondhatni megvetéssel említi regényében az „irredenták fő kobzosát”⁸. A rendszerváltás után újra megjelentették Somogyváry műveit, ám ekkor már nem keltette fel a kritikusok figyelmét. Csak születésének 110., majd 115. évfordulójára jelent meg róla egy-egy méltatás.⁹

Somogyváry a maga korában ugyan nagy népszerűségnek örvendett, ma azonban nem tartozik a magyar irodalom élvonalába. Drámáit, regényeit és verseit is a szórakoztató irodalomhoz sorolják. A huszadik század második felében uralkodó elutasító vélemény, miszerint „a szórakoztató műfajok a polgári társadalom elmaradott tömegeinek »narkotizálására« szolgálnak; esztétikai tekintetben tehát alacsonyabb rendűek, ideológiai tartalmukat nézve pedig károsak”, mára már tarthatatlanná vált: „Az autonóm művészeti irodalom és a szórakoztató irodalom alkotásainak esztétikai értékalakzatai [...] bármennyire is különbözők, az előbbiek nem pótolhatják az utóbbiakat, s ilyen értelemben egyenrangú értékforrásai az emberi életnek.”¹⁰ Ilyen értelemben Somogyváry művei – ellentétben az eddigi értékeléssel – más megvilágításban is magyarázhatóvá váltak.

Regényeinek keletkezésére jellemző, amit egy interjújában mondott, miszerint „már régóta keserítette az akkori defetista, álhumanista irodalom”, amely a katonák harctéri szenvedéseit ábrázolja, mert „a háború nem csak szenvedés volt, hanem felemelő s igen gyakran derűs

---

⁸ Nádass József, *Nehéz leltár* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1963), 398-400.

⁹ Szeghalmi Elemér „Egy élet drámája. Somogyváry Gyula”, *Új Ember* LXI. 21. (2962), 2005. május 22, 11.,

Kipke Tamás, „Gyula diák – Magyarország szolgálatban”, *Új Ember Hetilap*, 2010. május 4. 11.

¹⁰ Szerdahelyi István, *Műfajelmélet mindenkinek* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 122.

élmény is, a férfiasság, bátorság és bajtársiasság nagy élménye”, ezért azt írja le műveiben, „mit élt át a harctéren minden tisztességesen gondolkodó és érző magyar ember.”¹¹ A *Ne sárgulj, fűzfá!* című regény károlyvárosi fabulája elsősorban nem ilyen háborús történet. Amikor a regény végén az est homályában a vonat eltűnik Somogyváry hőseivel, az tisztában van azzal, hogy vége a közös államnak, hogy a háború elveszett, mégis elmegy az olasz frontra, otthagya menyasszonyát a darabokra hulló régi világban. Együtt érez a háború áldozataival, bizonyos módon önmagát és szerelmét is áldozatnak tartja, ennek ellenére aláveti magát a katonai fegyelemnek, feláldozva nemcsak szerelmét, hanem ha kell, az életét is. Ezzel egyrészt közvetve ellenzi a háborút, de belenyugszik sorsába, regénye azonban nem válik háborúellenessé.

A *Ne sárgulj, fűzfá!* című regény az első világháború idején játszódik és két részből áll. A második kötet első három fejezetének cselekménye, az első kötethez hasonlóan, még a keleti fronton játszódik. A következő öt fejezete 1918. április elejétől 1918. július végéig tart, helyszíne a horvátországi Károlyváros, ahova a főhős 1918-ban a 29. honvéd gyalogezred 3. zászlóaljának segédtisztjeként érkezik. A regény több részlete arra utal, hogy igaz történetről van szó, ezért nem csoda, ha a regényben megjelennek a város egyes akkori közéleti személyiségei is, tehát a műnek dokumentum értéke is van. Az elbeszélő egyes szám első személyben meséli a történetet, és elmagyarázza, miért nevezték el bajtársai Fűzfának. Philippe Lejeune szerint az ilyen szövegek az „önéletrajzi regény” kategóriájába kerülnek, mert „az olvasónak az általa felfedezettnek vélt hasonlóságok alapján minden alapja megvolna azt gyanítani, hogy a szereplő és a szerző között azonosság áll fenn.”¹² Ez az önéletrajzi regény azért érdekes számunkra, mert a magyar olvasó megismerheti belőle Károlyváros, az ott élő horvátok

---

¹¹ Konkoly, *i.m.*, 628–631.

¹² Philippe Lejeune, „Az önéletírói paktum”, in *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. Varga Zoltán (Budapest: L'Harmattan, 2003), 27.

és a horvát kultúra bizonyos jellegzetességeit, ezért elsősorban ebből a szempontból vizsgáljuk.

Károlyváros mint regényhelyszín Somogyváry művében jelenik meg először a magyar irodalomban. A várost a magyar katonák szemével látjuk meg közvetlenül az után, hogy megérkeztek a vasútállomásra. Első benyomásuknak csodálkozással adnak hangot:

„[...] sose hittem volna, hogy Horvátországban még a vidéki városok is ilyen takarosak! Figyeled? Villanyvilágítás, aszfaltozott utcák, szép, tiszta kávéházak és virág, mindenütt virág.”¹³

Csak röviden említi a Setalistét [Sétányt]: „Tükörablakos, szép kávéház volt a sarkán.” Majd a főteret leírása következik:

„Ezt a főteret hatalmas, sárga, kincstári épületek szegték két oldalról. A kadétiskola, a katonai szertár, a helyőrségi kórház és a kilencvenhatos közös gyalogezred laktanyája. A túlsó oldalon, a Samostanska-ulica és a tér szögében: a ferencesek komor zárdája, a hozzáépült nemes vonalú templommal. Ugyanezen az oldalon még egy nagy épület terpedt. Annak a földszintjén volt az állomásparancsnokság. A tér északi szélén, szemben a laktanyával, pedig a városháza. Ez újabban épült, nagyvárosias, kicsit hencegő épület volt. Ezt az egész belvárost, ötszögalakban vette körül a régi vársánc, amelynek széles, mély árkában frissen zöldelő veteményes kertecskék virultak, külső peremén pedig öreg platán- és gesztenyefasorok között futott körbe a hangulatos sétaút.”¹⁴

---

¹³ Somogyváry Gyula, *Ne sárgulj, fűzfá!* II. Kötet (Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadása, 1940), 143.

¹⁴ Somogyváry, *i. m.*, 143. Somogyváry téved, a belvárost hatágú csillag alakú vársánc vette körül. Lásd a térképet a 104. oldalon.

A város leírását a képiség jellemzi. A képzőművészetben a veduta szó alatt „a panorámát, a városra, illetve annak egy részére, egy utcára, térre, emlékműre vagy egy építészeti elemekben bővelkedő tájra nyíló kilátást értjük.”¹⁵ Ezt az elnevezést irodalmi szövegek elemzésére is alkalmazhatjuk, amennyiben a leírás fogalmát nem tartjuk eléggé pontosnak. Ebben az esetben Aleksandar Flaker definíciója alapján irodalmi vedutának tekinthetjük a prózai, tehát elbeszélői szövegek, sőt még a költők által alkotott egységek (fragmentumok vagy egész költemények) azon részeit is, amelyek elkülöníthetők ezektől a struktúráktól annak alapján, hogy a városi valóság, vagy az urbanisztikai beavatkozással megváltoztatott természet, sőt akár a kultivált, mesterséges természet (parkok!) ábrázolásában a képzőművészetre való irányultság jellemzi őket.¹⁶

A fent idézett leírásban, amely elsősorban topográfiai jellegű, szépen láthatóak az irodalmi veduta sajátosságai, és azonnal észrevehető a városi főter képisége: a leírást a sárga szín, a Monarchia katonai építményeinek jellegzetes, domináns színe uralja, kissé távolabb a vársáncot pedig felfrissíti a zöld szín. Az egy-egy furcsa jelzővel ellátott épületek eredménye megszemélyesítés lesz (komor zárda, hencegő épület), ami érdekessé teszi a leírást. A nagyméretű, szigorú épületek a világi és egyházi hatalom képviselőinek merevségét, ezzel szemben az „óvárost” körülölelő hátagú csillag ötszögalakú vársánc viruló kertecskéi, öreg platán- és gesztenyefasora a város lakosságának életvidámabb oldalát mutatja. A leírás derűs, az érkezés utáni első napon keletkezett, így a katonák bevonulásakor a lakosság részéről tapasztalt ellenszenv nem rontotta el a honvédek kedvét. Ez a hangulat hamarosan megváltozott, s ezt tükrözi a város éjszakai képe, amely egyben a főhős lelkének nyugtalanságát is hűen ábrázolja:

„Mélysötét tavaszi éjszaka volt és izzó csillagok nézték magukat a Korana mormoló vizében. A csillagsáncon túl szelíd fénnel

---

¹⁵ Lela Bocarić, „Veduta”, in *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4. Port – Ž.* Dodatak (Zagreb: Naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 1966), 500.

¹⁶ Aleksandar Flaker, *Književne vedute* (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 26–27.

világítottak a belváros ablakai. A kilencvenhatosok laktanyája, a helyőrségi kórház és a katonai szertár vaskos épülettömbjei, sötétén meredtek föl az égnek. Még magasabbra szökött a barátok templomának, arra alább meg a görögkeleti püspöki templomnak tornya. Lassan, elgondolkozva lépegettünk a belvárost körülölelő csillagsánc peremén, a vén platánok páros sorában.”¹⁷

A folyó képe tükörhöz hasonlít, melynek felületén ringanak a fényes csillagok, majd a város szelíd képét látjuk, amit ugyancsak a fények által észlelünk. A színek helyett ezután az épületek alakja uralja a belváros látványát. Ez a kép is gazdag megszemélyesítésekben. Ezek eleinte barátságos hangulatot keltenek, később azonban, amikor a sötétén az égnek meredő épülettömbök és a még magasabbra szökő tornyok kerülnek előtérbe, a kép félelmetessé válik. Mindkét képben a táj és az épületek mellett jelen van „a kultivált, mesterséges természet” is, ez ebben az esetben nem park, hanem a fasor, a károlyvárosiak kedvenc sétánya.

Ezen leírások után megjelenik még néhány városi helyszín, ezeket azonban az író nem ábrázolja részletesen. A tisztek a főtéren álló kaszárnyához közeli szállóban, a Hotel Centralban¹⁸, a Haulik utca sarkán álló kétemeletes épületben voltak elszállásolva. A regény szereplői szerint a földszinten kávéház volt, szemben pedig a zeneiskola, így gyakran szemügyre vették az oda járó lányokat. A tisztí étkező a Kupa mellékfolyója, a Korana partján volt. A Drugović-féle

---

¹⁷ Somogyváry, i. m., 175.

¹⁸ Ezen a helyen már 1779 óta volt egy (*K orlu*) A sashoz címzett vendéglő. Ebben vendéglőben szállt meg II. József 1783-ban. A mai épület 1894-ben épült, és a források szerint valóban nagy luxus jellemezte.

Lásd: Rudolf Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan* (Karlovac: Ogranak Matice hrvatske, 1992), 379–380. Az épület állapota ma jelentősen romlott.

fürdőszálló¹⁹ „mosolygó ligetben virított.”²⁰ A szomszédjában pedig a városi fürdő és gőzfürdő²¹ szolgálta a lakosság (és a katonatisztek) kényelmét.

A szerző a város környékét is leírja:

„Megnyergeltem a lovamat s kilovagoltam a városból. Mosolygó síkság terült el a város körül. Csak délről szegték ezt a Karsztba átmenő dombok. Elvagtattam a Kulpa meg a Korona összefolyásához. Fújt a ló is, ziháltam én is. És nagy kerülővel, de csituló lélekkel poroszkáltam vissza, a tavaszi párák színes fátylaiba burkolódzó városba. Másnap, húsvéthétfőn, a régi Frangepán-várhoz mentem ki. Ott hivalkodott az, a lapályból kiugró zöld halom tetején. És néztem, soká néztem onnét a viruló tájat. – Hazafelé a lőtér és a temetők felé kerültem. [...] A temetőktől a városszélig elnyúló mezőn nekieresztettem a lovat. Suhogott körülöttem a levegő a száguldó vágatában s horkanva, nyögve szökött át a hűséges állat, a mezőt szelő keskeny árkokon. S amikor átlovagoltam a virágözönbe borított sáncárok hídján, nagyot sóhajtottam.”²²

A tájleírás első része impresszionista képre emlékeztet bennünket. Károlyváros képét csak az elmosódott körvonalak mögött sejtjük.

---

¹⁹ A Drugović kávéházról 1901-ben más kontextusban azt állítják, hogy akkor a Radić utcában volt. Lásd: Marija Vrbetić–Agneza Szabo, *Karlovac na razmeđu stoljeća 1880 – 1914* (Zagreb: Školska knjiga, 1989), 118.

²⁰ A városi fürdő mellé 1907-ben építették fel az éttermet svájci stílusban, 1908-ban pedig a szállodát. A Korana folyó mellett a fürdő környékén parkot létesítettek, amelybe egzotikus fákat ültettek. A fürdő és a park létrehozásában nagy érdemei voltak Josip Vrbanić polgármesternek. A park ma is az ő nevét viseli. Lásd: Vrbetić–Szabo, *i. m.*, 111.

²¹ A városi fürdőt 1895-ben építették. Három részből állt. Az egyik épületben a férfi- és női kádfürdők voltak, a másikon a férfi-, a női medence és a fürdőkabinok, a harmadikban pedig a gőzfürdő és a Kneipp-kúrát alkalmazó gyógyfürdő az urak és úrhölgyek részére. Lásd: Vrbetić–Szabo, *i. m.*, 110.

²² Somogyváry, *i. m.*, 154–155.

A másik rész másik képet ábrázol, a Frangepánok Dubovacban álló várát. A tájat mozgás közben írja le, ez esetben kinetikus vedutáról beszélhetünk. Somogyváry jól emlékszik Károlyváros környékére, nemcsak a várra, hanem a temetőkre is. Abban az időben a Dubovaci-domb lábánál két károlyvárosi temető volt.²³

A város következő leírása is hiteles, de nem hangsúlyozza a város szépségeit. Megemlíti a platánokat, a sárga szín jelenléte azonban ezúttal már a monotónia jele, és nem vált ki semmilyen hangulatot. Az idézet folytatása, a lakás belsejének leírása hasonlóképp nem:

„[...] a Florianska-ulica az állomásra vezető út innenső végén nyílik, a vársáncsal szemben. Egyetlen házsora van, mert a déli oldala a sánc peremén húzódó platánsor. A hármaskör, amelyben Jelen lakott, éppen a sánc híddal szemben állott. Nagy, sárga kétemeletes épület volt. A névmutató tábláról megtudtam, hogy a második emeleten lakik. [...] a bútorai is józan, igénytelen ember életmódjára vallottak. Csak a hatalmas zongora, a fal mentén padmalyig emelkedő könyvvállványok és a kotta-asztalok meg a képek között függő babérkoszorúk árulták el, hogy művészember otthonában járok.”²⁴

Az enteriőr leírása is szokványos, megmarad a felsorolás szintjén. Még egy belső tér leírását említhetjük meg: a barátok templomáét. Ám ott sem találunk részletes leírást, csak megemlíti a főoltárt, valamint Szent Ferenc és Szent Antal oltárképét.

A város más részei is főleg a cselekmény helyszíneiként jelennek meg, ahol a szereplők mozognak. Az utcák és terek mellett megemlíti még bizonyos épületeket és intézményeket: a Főteret (Jellasics tér), a Haulik utcát, a Rakováci utcát (ma Radić utca), a Zrínyi teret, a Főpostát²⁵, a vasútállomást, a Zágrábi utcát, a Florianska (ma

---

²³ Strohal, *i. m.*, 7. és 63.

²⁴ Somogyváry, *i. m.*, 184.

²⁵ A Šimunićeva és Vijećnička utca sarkán volt. Strohal, *i. m.*, 147.

Drašković) utcát, a sétatut a várost körbefutó vársáncon, a sétaút egy részét, vagyis a károlyvárosiak kedvelt Setaliste nevű korzóját, a Central Szállót, a Velika Kavanát (Nagy kávéházat), a Haulik utcai zeneiskolát, a kadétiskolát, a Zrínyi tér sarkán lévő gyógyszerteret, a Korana parti étterem verandáját, a Kulpa hidat, a Dubovaci utcát. Mindezek alapján talán még a város topográfiai térképét is meg tudnánk rajzolni, ám az író nem ábrázolja őket részletesen. Nem írja le alaposabban még a Zorin dom (Zora otthona) épületét sem, holott utal rá, hogy mint a város énekkarának otthona és mint filmszínház, nagyon fontos szerepet játszik a város kulturális életében.²⁶ Egyes, a regényben említett, Károlyvárost környező települések ma a város részeit képezik: Banija, Rakovac és Dubovac. Mások a várostól távolabb esnek: Leskovac (valószínűleg Leskovac Barilovički), Vukmanić és Popović Brdo.

Egy kirándulás leírásakor a regényben megjelenik Ozaly vára is. A regény szereplői a károlyvárosi vasútállomásra indulnak. Az állomásépület bemutatása igen szűkszavú, de a magyarországi vasútállomások jellegzetes kellékei, az állomás tornácán függő virágkosarak, még ez esetben sem maradhatnak el. A Károlyváros–Laibach vonalon utaznak.²⁷ Útközben látják a Kulpa mellékfolyóját, a Dobrát, Mahično és Zorkovac helységeket, aztán Ozaly várához érnek. A vonat ablakán át elvonuló képek a zöld rétek, a félig learatott búzamezők, majd a Kulpa partján emelkedő tölgyfaerdővel borított sziklán az ozalyi vár. Az egész tájat a napsugarak aranyozzák be – a főhős és választottja boldogságát hangsúlyozva. Leszállnak, a vonat pedig eltűnik a várhegy mögötti kanyarban. A táj szépségeinek leírása

---

²⁶ A Zorin dom (Zora Otthon) műkedvelő énekkara évtizedeken át sikeresen működött Károlyvárosban és minden ünnepségen fellépett. Magát az épületet 1892-ben építették fel. Strohal, *i. m.*, 300.

²⁷ A Károlyváros–Laibach (Ljubljana) vasutat 1912-ben kezdték el építeni, és az első világháború kitörése előtt fejezték be a Károlyvárostól Bubnjarciig vezető szakaszt. A vasútvonal ma is üzemel Bubnjarci helységig, majd onnan a szlovéniai határon túl Metlika városon át vezet Ljubljánába. Vrbečić–Szabo, *i. m.*, 26.

ebben az esetben is szűkszavú, csak itt-ott válik élénkebbé, amikor észrevesz egy-egy virágot vagy gyíkot. A főszereplő saját érzelmei és a szeretett lány bemutatásával van elfoglalva. A vár leírása is rövid:

„Pusztuló, vénülő, komor várkastély, de egyes részei még elég épek. Sötét folyosókon, ívesablakú termeken kopogunk át.”²⁸

Annak ellenére, hogy Zrínyi Miklós az elbeszélő példaképe, a vár ábrázolása elég egyhangú, amit csak időnként szakít meg a vonatfűtty, a víz zubogása vagy a madarak éneke és a kakukk hangja. Mindez dinamikussá teszi a leírást. Az erődítmény romos és komor képe megfelel az akkori valóságnak, mert Ozaly város történetében olvashatjuk, hogy 1917-18 telén beomlott a bejárati bástya teteje, valamivel később pedig az első és a második emelet közötti mennyezet, illetve padló.²⁹ Miután megtekintették a várat és visszafelé indulnak, az elbeszélő előbb észleli a Korana vizének zubogó hangját, majd meglátja és elragadtatással írja le a látványt:

„Most más úton megyünk s egyszercsak kibukkan előttünk a domb meg lomb közül egy gyönyörű vízesés. Ez zúg most már hatalmasan. A Korana vize zuhan alá a gátról, vagy tíz méteres mélységbe. És mellette: magas, emeletes épület, széles ablakokkal. Az ozalji villamos-mű. Jelen belép s kisvártatva, fehérköpenyes mérnökkel jön elénk. Szívesen, készséggel kalauzol bennünket a mérnök a ragyogó tiszta épületben. Lenézünk a harsogó turbinák közé s megbámuljuk az áramfejlesztő gépeket.”³⁰

---

²⁸ Somogyváry, *i. m.*, 257.

²⁹ Emilij Laszowski, *Grad Ozalj i njegova okolina* (Ozalj: Družba „Braća hrvatskog zmaja”, Ogranak Matice hrvatske u Ozlju), 86.

³⁰ Somogyváry, *i. m.*, 260.

A mérnök beszámol a vízerőmű építésének előzményeiről, vázolja a látogatóknak a működését, ám ennek csak egy töredékét tudjuk meg, habár a részletes ismertetés érdekes lehetne, nemcsak azért, hogy elénk tárja a főhős benyomásait a kor e technikai csodájáról, hanem azért is, hogy megtudjuk, hogyan vélekedik róla. Az elbeszélő megfoszt bennünket ettől, pedig már ez a rövid leírás is, amellet, hogy informatív jellegű, szép és érdekes.³¹ Az épület rendeltetésének következtében mind külsejének, mind belsejének leírása újszerű, az akusztikus elemek pedig jól kiegészítik a képet. A főhős majd még egyszer megteszi ezt az utat Károlyváros és Ozaly közt, amikor zászlóaljával az olasz frontra utazik, és miután vonatával eltűnik az Ozaly alatti sziklába vájt alagútban, Bubnjarci állomásnál elhagyja ezt a vidéket. A vár megtekintése után ebéd következik, amelyet egy ételkülönlegesség miatt érdemes megemlíteni, mégpedig a nyárson sült bárány miatt, ami már akkor is ínycsalatnak számított nemcsak a hazai lakosság, hanem a külföldiek körében is.

A horvátok ábrázolása a regény cselekményének kibontakozásán át követhető. A regény egyik cselekményszála a magyar zászlóalj károlyvárosi feladatainak ismertetése. Ennek során megismerkedünk a város lakosságának viselkedésével, erre a regényben két lehetőség nyílik. Az egyik az, amikor az embereket általánosságban mutatja be, külön-külön nem ismerjük meg őket. Az elbeszélő különféle helyzetekben láttatja velünk a lakosság viselkedését a magyarokkal szemben. Már a regény kezdetén, amikor a magyar zászlóalj bevonul a városba, érezhető az emberek bizalmatlansága és gyanakvása a bevonuló katonák iránt, akikre ellenséggként tekintenek. Az ott lakók viselkedése barátságtalan, mogorva. Hamarosan azt is megtudjuk, hogy a károlyvárosiak nem szeretik a magyarokat, sőt, „a »társország« népe: a horvát, ökölbe szorítja a kezét, ha magyar szót hall.”³² Ez

---

³¹ Az ozalyi villamos-mű építése 1907. május 1-jén kezdődött. A város villanyvilágításának kezdete 1908. augusztus 17. Vrbečić–Szabo, *i. m.*, 118.

³² Somogyváry, *i. m.*, 141.

a kellemetlen benyomás már másnap fokozódik, amikor a zágrábi hadosztály-parancsnokság bizalmas jelzésű levélben felhívja a zászlóalj figyelmét a lakosság ellenséges hangulatára, aminek az elhúzóódó háború az oka. Továbbá arra is, hogy Horvátországban és a boszniai szerbek között illegális szervezkedés folyik, amelynek célja, hogy a délszlávok más államszerkezetben keressék boldogulásukat, nem pedig a Monarchiában. A parancsnokság bizalmas levele figyelmeztet a mind nagyobb számú katonaszökevényre, továbbá kilátásba helyezi az elkövetkező rekvirálásokat is. Ezen jelenségek szankcionálásában a magyar zászlóaljnak jelentős szerepet kell játszania. A magyar katonák ilyen jellegű feladatainak felsorolása az elbeszélő elégedetlenségét váltja ki, mert azok egyértelműen utalnak a mögöttük rejlő politikai okokra, ahogyan az a főszereplő észrevételéből ki is derül:

„Csak azt nem értem, miért kell ezt velünk elvégeztetnie a kormánynak? Hiszen ha amúgy sem szeretnek bennünket, magyarokat, a horvátok, akkor ezek a dolgok meg éppen gyűlöletté hevítik ezt az ellenszenvet.”³³

A zászlóalj első feladata a katonarendőri járőrosztagok felállítása volt. Ezek egyrészt a magyar katonák szabályszerű viselkedését ellenőrizték, másrészt a horvátok és szerbek monarchiaellenes, földalatti szervezkedését kellett figyelemmel kísérniük. Az illegális tevékenység még csak kezdeti stádiumában volt, de máris nagy kiterjedésű volt. Miután a főhős elolvasta a jelentést a város lakóinak a szervezkedésben való részvételéről, belátta, milyen mély szakadék választja el a magyarokat és a horvátokat egymástól. A horvátok és magyarok régi testvériségét szerinte nem is annyira az illír mozgalom, hanem Bécs mesterkedései kezdték ki. A főhős elmélgedése ahhoz a felismeréshez vezet, hogy az egyik oldalon megjelenő elégedetlenség és a tolerancia hiánya a másik oldalon is elégedetlenséget és türelmetlenséget szült, és ez mindinkább nőtt. Az elbeszélő több

---

³³ Somogyváry, *i. m.*, 148.

mint hat oldalon át mondja el erről a véleményét. A fejtegetés végén megértéssel összegzi, hogy a horvátok a délszláv államközösségben látják boldogulásukat, de ugyanakkor csodálkozik azon, hogy a horvátok és szerbek közti gyűlölködés ellenére létrejött egy ilyen célú mozgalom. Úgy véli, hogy ebben a mozgalomban a horvátok bábuk, akiket a szerbek mozgatnak. Eszmefuttatását a témáról azzal zárja, hogy ha a horvátok el akarják hagyni a régi magyar államközösséget, akkor hagyni kell őket, menjenek Isten hírével.

Amikor a magyar zászlóalj második feladatának teljesítésére, a rekvirálásokra kerül a sor, az elbeszélő mindinkább kifejezésre juttatja nemtetszését, mert felismeri, hogy ha a magyar katonák végzik a búza rekvirálását, az csak fokozza a két nép közötti ellenséges hangulatot. A főhős ezt azzal magyarázza, hogy osztrák hatalom a *divide et impera* szellemében uralkodik.

A harmadik feladat, a katonaszökevények elfogása közben életét veszíti egy horvát, katonaruhába öltözött fiatalember, aki mint utólag kiderült, még nem volt katonaköteles korban. Ezzel a magyar katonák és a károlyvárosiak közötti viszony még jobban elmérgesedett. Az elbeszélő részvételének őszintesége nem vonható kétségbe, a fiatalember feleségének jajveszékélése a későbbi események során is visszhangzik benne. A fiatalember halála, továbbá a horvátok mindinkább nyilvánvaló szándéka, hogy elszakadjanak a Monarchiától a feszültség növekedéséhez vezet, nyílt fenyegetéssé válik, majd a magyar katonák elleni támadásban tetőzik. A károlyvárosiak ellenséges viselkedését június közepén bizonyos mértékben csökkentette egy nem várt esemény, mégpedig az olasz repülőgépek megjelenése a város légterében,³⁴ amit a regényben épp a főhős vett észre. A

---

³⁴ Az ellenséges repülőgépek megjelenéséről számol be a Királyi Országos Kormány Belügyi Osztályának 1918. június 25-i keltezéssel küldött leirat. Ugyancsak ennek lehetőségéről és az ilyen esetre előírt intézkedésekről ír Zágrábban 1918. június 26-án kelt leiratában Zágráb megye és Károlyváros szabad királyi város főispánja. Lásd: HR-DAKA-2, Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Karlovca, Redarstveno povjerenstvo 1918.

védintézkedések eredményeként enyhült a kifejezetten ellenséges hangulat azzal a megjegyzéssel, hogy mégis szép a magyaroktól, hogy védelmezik a várost, ám a lakosok többségének magatartása továbbra is változatlan maradt.

A regény főhőse általánosságban beszél a horvátokról, konkrét példák vagy tulajdonságok említése nélkül, ami érthető, hisz a város lakói közül csak néhány emberrel került közvetlen kapcsolatba. Ezeket békeszeretőknek, kissé naivaknak, de becsületeseknek tartja, akiket megtévesztett a délszláv agitáló politika. Ők – bár nem szeretik a magyarokat –, hűek akarnak maradni az uralkodóhoz, még csak nem is gondolnak arra, hogy elszakadjanak a Monarchiától. Amikor a főhős felfedi előttük a mozgalom igazi célját, nagyon meglepődnek és szánják-bánják, hogy vakon hittek a mozgalom terjesztőinek. Az elbeszélő horvátok iránti jóindulata kétségtől, a róluk alkotott képéhez a fent említetteken kívül – mint maga is állítja – hozzájárultak gyermekkorának benyomásai is. Ezek szerint:

„[...] hűségesek és becsületesek. Horvát asszony volt hát a dajkám, első éveimben. Az ő szíven át láttam meg a fajtájukat. Jó nép ez, kapitány uram. Akiket szeret, azokhoz holtáig hű.”³⁵

Erre kapitánya megkérdezi, hogy talán majd még verset is ír a dajkáról, amire a főhős igennel válaszol. Somogyváry verseskötetében valóban ott találjuk a *Juli néne* című, dajkájának emléket állító verset.³⁶

Az elbeszélő ugyesen szövi egybe az első cselekményszálát a másik cselekményszállal: a magyar zászlóalj károlyvárosi tartózkodásának történetét a főhős és a horvát lány közt kialakult szerelem kibontakozásával. Később a szerelem kiteljesedésével felhők kezdenek tornyosulni a kapcsolat fölött, és amilyen mértékben történik ez, olyan mértékben romlik a város lakossága és a magyar katonák

³⁵ Somogyváry, i. m., 176.

³⁶ Somogyváry Gyula, *Összes versei és műfordításai* (Budapest: Auktor Kiadó, 2001), 322–325.

közötti viszony. A főhős és a város tekintélyes polgárának lánya közti eljegyzés súlyosbítja a helyzetet. A hír villámgyorsan elterjed a városban, és nemcsak a magyarok iránti ellenséges viselkedés mértékét fokozza, hanem az érintett horvát család elszigeteléséhez, egyféle kiközösítéséhez is vezet.

A horvátok ábrázolása általános és sematikus, kivételt az a részlet képez, amely a város lakóinak a főhős és a Jelen lány eljegyzése utáni ellenséges magatartását írja le, és amely nemcsak a magyarok ellen irányul, hanem a Jelen család ellen is:

„Mert másnap alkonyatkor, amikor először mentünk végig karonfogva a Setalistén, a bámuló, majd komorrá váló emberek elfelejtettek köszönni. [...] Csak azt éreztem, hogy valami hideg levegő áramlik felénk a drávántúli kánikula kellős közepén. [...] Ma is bámulok azon a csodálatos faji ösztönösségen, amellyel Karlovác népe napok alatt megteremtette ezt a jeges bojkottot, fojtogató tengeri zárlatot, a tegnap még oly kedves és becsült Jelenéssel szemben. Mennyire szeretheti ez a nép a fajtáját és földjét, ha így védelmezte a maga véréből való leányt az idegen legénytől! Milyen konok és kegyetlen büntetést szabott ki a szerelmes szívnek, azért, mert magyar szív felé hajlott. Az a nép, amely pusztá fajszeretetből így tud gyűlölni, az rajongva szeretheti a maga nemzetét.”³⁷

A regény horvátokról megrajzolt képét ez az idézet nagymértékben módosítja, mert felismeri, mennyire fontos a horvátoknak a saját nemzetük és a haza iránt érzett szeretetük. Ez az elbeszélőben csodálatot kelt, melynek következtében a tényt, hogy emiatt más nemzet képviselőjét gyűlölik, figyelmen kívül hagyja.

A horvátok bemutatásának másik módja az egyes emberek ábrázolása. Ezt a Jelen család, az apa, Iván és lányuk, Borislava alakja által tárja elénk, azonban az ő jellemzésük sem különösebben sikerült. Jelen Iván a zeneiskola igazgatója, a ferences templom kórusának

---

³⁷ Somogyváry, *Ne sárgulj, fűzfa!*, 289.

karnagya, horvát népdalgyűjtő és a regényfőhős menyasszonyának apja. Ábrázolása elég szűkszavú. A Monarchia híve, de tagja annak az illegális szervezetnek, amely a horvátokat egy jövőendő délszláv államban szeretné látni. Ő viszont azt hiszi, hogy a szervezet célja az, hogy a szerbeket megnyerje annak, hogy csatlakozzanak a Monarchiához. Amikor az elbeszélő közli vele az illegális szervezet valódi célját, nem tud magához térni a csodálkozástól, ám hamarosan vigaszt talál a népdal- és bélyeggyűjtésben. A magyarokat nem szereti, az a véleménye róluk, hogy:

„[...]a magyarok egyenként és személy szerint veszedelmesen rokonszenvesek, de együtt és a politikájukban gyűlöletes zsarnokok.”³⁸

Miután azonban megtudja, hogy a lánya magyar katonát szeret (a regény főhősét), viselkedésében hirtelen változást vehetünk észre: nem akar lánya boldogságának útjába állni, így látszólagos ellenkezés nélkül beleegyezik az eljegyzésbe. Jelen Iván regénybeli alakja mögött valóságos személy áll: a Károlyvárosi Zeneiskola akkori igazgatója, Horvát Ivan. A Károlyvárosi Zeneiskola történetét feldolgozó kiadvány alapján azt mondhatjuk, hogy a város tekintélyes és megbecsült polgáráról van szó, a Zora (Hajnal) kórus karnagyáról, a Szentháromság templom orgonistájáról és a Szent Cecília Társaság vegyes karának alapítójáról. További sorsáról a kiadvány még azt írja, hogy 1921-ben lányával együtt kivándorolt Chicagóba, ahol az ottani horvát énekes társaság Zora nevű kórusának karnagyként megújította a kórus tevékenységét és igen magas szintre emelte.³⁹ Stjepan Mihalić kortárs károlyvárosi író könyvében az előbbi, nagy tisztelettel ábrázolt polgár helyett, nem kis meglepetésünkre, egész más emberrel találkozunk:

„Horvát közepes növésű, szikár, sárga képű, rövid fekete bajuszú ember volt, a gimnáziumban tiszteletdíjas énektanárként tanított. Még csak nem is próbálta meg fölkelteni az érdeklődésünket a tantárgya

---

³⁸ Somogyváry, i. m., 191.

³⁹ *Glazbom kroz povijest Karlovca* (Karlovac: Glazbena škola Karlovac, Karlovačka županija, 1994), 90.

íránt. Inkább elutasító volt. Valahogy azt adta tudomásunkra, hogy szívességet tesz nekünk azzal, hogy bajlódik velünk, mert hogy úgysem lesz belőlünk énekes halott. Tessék-lássék megtartotta az óráját, amire mi csaknem nyílt fegyelmezetlenséggel válaszoltunk. Aminek az lett a következménye, hogy a köztünk dúló hidegháborúban az éneklés lett a vesztes. [...] Valamikor az SzHSz Királyság kezdetén Horvát a lányával együtt elment Amerikába. Azt beszéltek, hogy a politika miatt, mert hogy Frank-párti⁴⁰ volt.”⁴¹

A leírás más, mint amilyennek Jelen Ivánt megismertük a regényben, és habár igencsak ironikus és lekicsinylő, mégis több olyan dolgot megtudunk belőle, amit Somogyváry elbeszélőjétől nem, és emellett érdekes is.

A horvátokról alkotott képet nagyobb mértékben nem egészíti ki a regény női főszereplőjének ábrázolása sem. Ő Jelen Borislava, akinek a regény központi alakja az eredeti, Bucika becenév helyett a Borika becenevet adta. Ő a főhős szerelme, majd menyasszonya. A zeneiskola igazgatójához hasonlóan alakját ugyancsak valóságos személyről, annak lányáról mintázta az író.⁴² A lány ábrázolásában is találhatunk bizonyos ellentmondásosságot. A külső leírás alapján:

---

⁴⁰ Josip Frank (1844–1911) horvát politikus, a Tiszta Jogpárt vezetője, a Monarchia trialista átalakításának híve, szoros kapcsolatokat tartott fenn a bécsi és pesti dualista körökkel is.

⁴¹ Stjepan Mihalić, *Časkanja u suton* (Karlovac: Matica hrvatska, 2002), 131–132.

⁴² Borislava (Berta, Marija) Horvat született 1901. augusztus 7-én, megkeresztelték 15-én. Szülei: Horvat Ivan a Zeneiskola tanára és Horvát, született Ackermann Ana. Lakcímük: Karlovac, Karlovačka ulica 43. Lásd: HDA 1448. Zb MK, *Matične knjige rimokatolika*, Župa Karlovac – Sv. Trojstvo, *Matična knjiga rođenih* 1899–1915, str. 37, tekući broj 30. Házasságot kötött 1920. július 17-én. A férj neve Gjuro Absac (született 1899. november 27-én, megkeresztelték 29-én. Szülei Josip Absac városi tisztviselő és Absac, született Zelić Marija. Lakcímük: Karlovac, Senjska ulica 384.) Lásd: HDA 1448. Zb MK, *Matična knjiga rođenih* Župe Dubovac, god. 1895–1908, svez. 33, str. 129, tekući broj 174.

„Rugalmas, szép termete, telt, kerek mellecskéi, kiformált, finom arca, nedvesfényű, piros szája: felnőtt dámát, tizennyolc-húszéves kisasszonyt mutatnak. Tarkóig-vágott, tömött barna haja, széphajlású, csupasz, fehér nyaka s a kedve, szava pedig: tizennégy esztendő t sejtetnek. Akárhogy is van: bolondítóan szép, nyugtalanítóan különös gyerek!”⁴³

Olyan lány, akibe az összes Károlyvárosban állomásozó katona beleszerethetne. Furcsa azonban, hogy neki már a magyar zászlóalj bevonulásakor, amikor lakásuk ablakán át meglátta az elbeszélő főhadnagyot, megakadt rajta a szeme. Apjával ellentétben (aki azért nem szereti a magyarokat, „mert zimonyi, és ott a horvátok, a szerbek és a magyarok állandóan torzsalkodnak”) ő szereti a magyarokat, mert a nagyanyja szabadkai magyar, a nagyapja viszont „katolikus szerb”. Nem ismerjük meg belső tulajdonságait sem olyan általános sztereotípiákon kívül, hogy vidám, játékos kedvű és jószívű. Még csak tizenhét éves, de már elég ügyes ahhoz, hogy felhívja magára a figyelmet és megszerettesse magát. Anyját és apját a kisujja köré csavarja: ez kiváltképp akkor derül ki, amikor apját próbálja meggyőzni arról, hogy adja áldását a fiatal magyar hadnagy iránt érzett szerelmére. Időnként úgy tűnhet számunkra, hogy viselkedése kissé szabados, bár nem feltűnően. Nem sokat törődik a társasági konvenciókkal, ismeretségük kezdetekor a magyar katona társaságával szinte provokálja a károlyvárosi fiatalembereket, az udvarlás idején ő szabja meg a „játékszabályokat”: találkát beszél meg a fiatal hadnaggal, akivel kertesben sétálnak, ami az akkori illemszabályok és szokások szerint nem volt illendő. A város lakossága előtt hivalkodik udvarlójával, és amikor az eljegyzés miatt a város lakói kifejezik rosszsallásukat, nyíltan dacol velük. A regényt olvasva időnként csodálkozva és fenntartással figyeljük a viselkedését, mert esetenként eltér a társadalomban

---

⁴³ Somogyváry, *i. m.*, 202.

elfogadott normától. Stjepan Mihalić, író leírása – Horvat Ivan alakjához hasonlóan – közelről sem olyan idealizált mint a regényben, nem viseltetik különösebb rokonszenvvvel a lány iránt:

„Horvat Bucika, az egykori károlyvárosi női *enfant terrible*, a mi Mae West előtti vam színésznőnk, Asta Nilsenünk. [...] A bécsi, szecessziós képes újságok illusztrációiban látott mondén nő stílusában Károlyvárosban az elsők közt vágatta rövidre a haját, sétabottal a kezében, az apjához hasonlóan csontos volt, csak annál kicsit magasabb, mihelyt kinőtte a kort, hogy a Florianska utcán és a várárookban játsszon, nagyképűen sorra véget vetett szinte az összes gyerekkori barátságának. Környezetétől elidegenedve adni kezdte a nagyvárosi extravagáns dámát, akinek semmi köze sincs hozzánk, falusiakhoz. Minden tetteivel azt igyekezett bizonyítani, hogy mind ízlésben, mind pedig viselkedésben »fölöttünk« áll, és míg az anyját nem is lehetett észrevenni, ő az utcán és a kávéházakban szinte tüntetett »exkluzív szabadosságával«. [...] Volt ott minden: kisebb-nagyobb botrány, szerelem és flörtölés, pezsgőzés[...]”⁴⁴

Talán az elbeszélő vőlegény nem vette észre a fent idézett „exkluzív szabadosságot”, vagy akkoriban az még nem volt annyira szembetűnő. Ám az, hogy szíve választottját épp rövidre vágott haja, barna szeme és viselkedése miatt hasonlítja Szendrey Júliához, aki, ha másképpen is, de szeretett a figyelem középpontjában állni, talán arra utal, hogy a főhős mégis észrevett bizonyos, a szokásostól eltérőt a lány viselkedésében. Ennek ellenére, a nem dicséretes tulajdonságok hangsúlyozása mellett, mint amilyen a dac és az önfejűség, viselkedése nem tér el a jól nevelt lány viselkedésétől, de igencsak vázlatos marad. Alakjának bemutatása nem változtatja meg a horvátokról alkotott képet, amely továbbra is eléggé általánosnak mondható.

---

⁴⁴ Mihalić, i. m., 131–132.

Érdekes kérdés, milyennek látják a horvátok a magyarokat. A regény elbeszélője több ízben is beszél arról, hogy a horvátok nem szeretik a magyarokat, de ezt az állítását nem igyekszik bizonyítani. Erre még Jelen Iván kijelentését sem használja fel, miszerint a magyarokat egyes személyként nagyon is rokonszenvesnek tartja, de a politikájukat zsarnokinak. Ebből kiviláglik, hogy a viszonyok a két nemzet között az emberi kapcsolatok szintjén jók, és teljes egészében ellentmondanak a magyarokról vallott általános véleménynek.

Az első világháború után több történész is tanulmányozta az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területén létrejött új helyzet kiváltó okait, többek közt a kor jeles történésze, Horváth Jenő is. 1937-ben megjelent *A millenniumtól Trianonig. Huszonöt év Magyarország történelméből* című könyvében a fő okokat az európai nagyhatalmak azon törekvésében látja, hogy a Monarchiát másképp osszák fel, továbbá a magyar politikusok nem megfelelő tájékozottságában és a történelmi Magyarország elhibázott kisebbségi politikájában. A másik, szempontunkból fontos mű 1934-ben jelent meg, ez Nádasy Béla *Délszlávok. Történelmi politikai tanulmány* című könyve. Somogyváry a regény fiatal főhőseként a regény helyszínén minden bizonnyal még Károlyváros társadalmi körülményeiről és politikai helyzetéről sem tudott helyes képet alkotni, nemhogy egész Horvátországról tudott volna, így a horvátok szerepéről alkotott véleménye sem lehetett olyan átfogó, mint ahogyan azt a regényben olvashatjuk. A regény írása idején Somogyváry valószínűleg ismerte Nádasy Béla és Horváth Jenő fentebb említett művét, és a politikai helyzet pontosabb bemutatása céljából föltehetőleg nemcsak a történeti tényeket használta fel, hanem a szerzők állásfoglalását is átvette s azt mondandójának megfelelően alakította. Ha tehát a horvátok szerepének ábrázolása a fent említett munka alapján történt, akkor azt is feltételezhetjük, hogy a horvátok képének alapjául is szolgálhatott, épp az ábrázolás általánossága miatt.

A regénynek Károlyvárosról és a horvátokról megrajzolt képe mellett szót kell ejtenünk az irodalmi jellegű információk közvetítéséről

is. Mindenekelőtt a magyar irodalom két kiemelkedő alakjáról kell említést tennünk. A regény főszereplője Petőfi Sándorról és a költő károlyvárosi katonáskodásáról beszél a lánynak. Kissé furcsa, hogy a főhős a városba érkezése után bekövetkező furcsa hangulatát (amely egyébként a bontakozó szerelem jele), a költő lelkének jelenlétével magyarázza, ám amikor a helyőrségi kórháznál Petőfi *Minek nevezzetek?* című versével kezd udvarolni a lánynak, máskor meg *A virágok* című verset szavalja el, miközben a lány – aki nem épp jól tud magyarul – elbűvölten hallgatja azt, már túlzásnak tűnik. Az utazók általában szoktak magukkal vinni olvasnivalót az utazásaikra, így elfogadhatjuk, hogy a főhős katonaként magával viszi a frontra Petőfi Sándor verseit és Zrínyi Miklós eposzát, ám azt, amikor ez utóbbit az ozalyi kiránduláson – mi sem természetesebb – „előhúzza” a zsebéből, már olcsó fogásnak tekinthetjük. Érdekes az a vita is, amely a leendő vő és após között a Zrínyi családról folyik. Jelen Ivan kifejti, hogy a horvátok állítása szerint a magyarok a Zrínyiek ellenségei voltak, és amikor csak teheték, ártottak nekik. A főhősnek sikerül meggyőznie a zeneiskola igazgatóját a fenti állítások hamisságáról, aki – ennek eredményeként – elhatározza, hogy az igazság kiderítése érdekében a zágrábi levéltárban utánanéz az eposz keletkezéséről írottaknak. Ennél sokkal érdekesebbnek tűnik az, hogy egyáltalán hogyan válhatott mindez a vita tárgyává. Mint ahogyan több ízben is bizonyítást nyert, hogy Somogyváry általában autentikus eseményekről írt a regényben, ezt a beszélgetést vagy félreértés vagy a mű „regényesítése” alapján magyarázhatjuk, de a hivatalos horvát álláspont semmiképp sem lehet az oka. Rudolf Strohal, Károlyváros történetírója 1906-ban kiadott könyvében ugyanis a város irodalmáról írva a károlyvárosi írók közt említi Zrínyi Pétert is:

„Gróf Zrínyi Péter (1621–1671) hírneves hős és hadvezér, horvát bán. A 15 énekből álló »Szigeti veszedelem« című eposzával tűnik ki. Ez annak a magyar eredeti műnek az átköltése, amelyet bátyja, Miklós írt.”⁴⁵

A regényben a magyar irodalmi vonatkozások mellett bizonyos horvát elemek is megfigyelhetők. A magyar írókkal ellentétben, akik bejárták a horvát tájakat vagy átutaztak az országon, Somogyváry azon kevesek közé tartozik, akik leírták a horvát népköltészetről szerzett benyomásaikat. Az első ilyen élménye a guszlás, akit az ozalyi kirándulás alkalmával látott meg. Az ilyesmi abban az időben gyakori látvány lehetett. Az elbeszélő leírása fölkelte az olvasó figyelmét:

„Ócska, furcsaalakú hangszert és nyirettyűt húz elő. Hegedűféle, de csak három húrja van.

S mialatt leülünk, vontatott melódiát nyekerget a hangszeren. És énekel hozzá. Nem is ének igazában, csak szaggatott felkiáltások sorozata. De érzem rajta, hogy vers. Komor és szilaj ütemei is vannak. Máskor meg jajgatóan fájdalmas ének.

– Guslicár – magyarázza Jelen. – Kraljevics Márkó énekét mondja.”⁴⁶

Somogyváry hőse ebben a „sejtelmes dünnyögésben” is észreveszi a szépséget és megkísérli számunkra azt a valóságnak megfelelően átadni. Hasonlóan jár el a fiatal asszonyka jajveszékelését hallva, amikor a magyar katonák a katonaszökevények elfogásakor megöltek egy fiatalembert, a férjét:

„A szeme tele volt könnyel és egyre csak ezt hajtogatta, szívsajgató jajgatással: – Kuku mene... Kuku za Boga... Kuku mene... Kuku za Boga! – Jaj, nekem! Jaj, Istenem! Mindig ezt s mindig ugyanarra a

---

⁴⁵ Strohal, *i. m.*, 231.

⁴⁶ Somogyváry, *i. m.*, 261.

dallamos modulációra. Mert dallam volt ebben, a reménytelen és kétségbeesett halottsírálásban. A szívemet görcsbehúzta a szánalom. És az az érzés, hogy íme: a jaj-ének. Az őszember jajongása adta az első éneket. Amikor még semmi mást nem tudott mondani. Csak azt, amit ez a leány vagy asszony nyöszörög: – Kuku mene... Kuku za Boga... Jaj, nekem... Jaj, Istenem...”⁴⁷

Ezek a sorok nemcsak a nő fájdalmát tárják elénk, hanem a fájdalom szépségét is, ezért ez a részlet amellet, hogy híven tükrözi az érzelmet, esztétikai telítettségű, és a könyv szebb leírásai közé sorolható.

Somogyváry Gyula *Ne sárgulj, fűzfa!* című regényében találhatunk több-kevesebb bíráltnivalót, ennek ellenére mégis fontos mű. A különféle magyar irodalmi alkotásokban időnként találkozunk a horvát tájak leírásával, Károlyváros mint regényhelyszín azonban először jelenik meg a magyar olvasóközönség előtt. Az író rokonszenvvel mutatja be a várost, s ily módon méltó helyszínt teremt regénye cselekményéhez. Az óváros rendezett, szépen karbantartott, az újabb városrészek a vársáncon túlra terjednek. A városnak a kor körülményeihez képest modern infrastruktúrája van. A megfelelő oktatási és kulturális intézmények, a különféle szórakozási, sőt idegenforgalmi lehetőségek kényelmes és kulturált életet biztosítanak az ott élők számára. A gazdasági fejlődés magával hozta az iparosítást, az ország többi részével is jó a köz- és vasúti összeköttetése. A regényben egy szép várost ismerünk meg, ahol az emberek kellemes életet élnek. Más, a horvát tájat leíró művek mindeddig csak elvétve beszéltek arról, milyenek a horvátok, még ritkábban a horvát kultúráról. Somogyváry regényében talán egyoldalúan ábrázolja a horvátokat, de érezhető az író rokonszenve irántuk és pozitív képet fest róluk. Így a magyar olvasóközönség békés, összetartó embereknek ismerhette meg őket. Ha azt vizsgáljuk, az irodalmi művek hogyan

---

⁴⁷ Somogyváry, i. m., 304.

Karlovac. Svратиште Central

*A Hotel Central Károlyvárosban korabeli képeslapon
(Muzeji grada Karlovca, Zbirka razglednica i čestitki, GMK-8566)*

*A Jellasics tér Károlyvárosban korabeli képeslapon
(Muzeji grada Karlovca, Zbirka razglednica i čestitki, GMK-7542-4)*

A kelet-adriai táj Szabó Lőrinc költészetében

Szabó Lőrinc költészetének egyik fontos eleme a tenger és az Adria partvidékének ábrázolása. Több ilyen tárgyú költeményt írt kelet-adriai utazásai során, némelyiket gyakran közvetlenül a hazatérést követően, másokat később, a *Tücsökzene* egyes ilyen darabjai pedig évtizedekkel a tengerrel való találkozás után születtek. Rendkívül érdekes jelenség azonban, hogy a valóban megélt tenger-élményt már a költő gyermekkorában megelőzte egy egészen másmilyen, amelyben a „Létező Csoda” látványa közvetett úton jutott el hozzá. A *Tücsökzene* Debrecenhez kapcsolódó részében olvasható a 87. számú *Dráma a tenger fenekén* című vers. Egy színházi előadást¹ idéz fel benne, amely – habár a nagymamára emlékezve indul – annyira elbűvöli az akkor hatéves gyermek Szabó Lőrincet, hogy felnőttként „azóta is – negyven esztendeje?” érzi a varázsát. Ehhez, a debreceni éveket felelevenítő időszakhoz kapcsolódik a *Fiume* című vers is, amelyben a tenger nem jelenik meg még közvetve sem, hanem csak mint a „Végtelen” utáni vágyakozás. Első verse, amelyben az elképzelt Adriát említi, a *Karambol*, a *Nyugat* 1920. 11-12. számában jelent meg,

---

¹ A Debreceni Egyetem elektronikus Archívumában talált adatok szerint Ferdinand Dugué: *Dráma a tenger fenekén* című drámáját a debreceni Városi Színházban 1906. március 24-én és április 2-án játszották, április 15-én pedig két előadást is tartottak délután 3 órakor és este fél 8-kor. https://dea.lib.unideb.hu/dea/discover?scope=&rpp=10&page=19&query=Ferdinand+Dugu%C3%A9&group_by=none&etal=0 (Letöltés: 2022. 01. 30.)

verseskötetbe azonban nem vette be a költő. Benne a gyermekkori áhítozást nyugtalan, lázadó hang váltja fel, az Adria pedig távoli, kalandokra csábító tájként jelenik meg:

„Elhagytam az Adria kék kikötőit, a vadregényes erdei forrásokat
és mindent, ami a szemlélődés halk gyönyöréből lelkünkbe átlobog,
[...]

nem csodálom [...]

[...] a vén folyamok tükrét, melyeken kimondhatatlan szomorúsággal
lapátolja a vizet a sustorgó hajócsavar...

– Kihalt belőlem a nyugalmas képek és formák megelégedettsége:
elhagytam az Adria kék kikötőit:

felgöngyölt lobogó a lelkem, mely száguldó hajnali szelekre vár!"

A kérdésre, hogy mi válthatta ki a tenger képének megjelenését e versben, a költő maga ad választ, és egyben utal arra is, hogy a húszas évek elején milyen nagy jelentőséggel bírt számára a mozi és a film, mit is jelentett neki és barátainak: „Fáradtak voltunk és pihenni, ülni akartunk, de úgy, hogy ez a pihenés távoli országokba, hajrás kalandokba vagy groteszk jelenetekbe sodorjon.”² Kabdebó Lóránt arra hívja föl a figyelmünket, hogy „a magába fordult, zárt álmodozásnak szinte táptalaja és meghosszabbítása a mozi”, és hogy „a »távoli országok« a versekben, az álmodozás megjelenítésében” kapnak szerepet. Példaként említi a *Karambol* című verset is.³ De említhetnénk a *Fény, fény, fény* című kötet nem egy versének hasonló fantáziálását, például az *Óh Nizza! tenger!* vagy a *Képzelt utazások* (először a Pesti Naplóban jelent meg *E kacagó nápolyi alkonyatban* címmel) verseket,

² Szabó Lőrinc, „Önéletrajzi töredékek: Király György”, *Nyugat*, 15(1922), 10. sz. (Letöltés: 2018. 1. 21.)

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>

³ Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc lázadó évtizede* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970), 14.

amelyek olyan helyszíneket emelnek a versbe, ahová a költő életében sohasem jutott el.⁴

Az Adria, amely gyermekkorra óta csábította a költőt, a *Karambol*ban még csak az „álmodozás” tárgya volt, néhány év elteltével végre valósággá vált számára. Szabó Lőrinc 1924-ben utazott először Triesztbe, 1925-ben Fiuméba, majd közvetlenül azután újra Triesztbe. 1931-ben ismét Triesztbe látogatott, ahonnan a Földközi-tengeren hajózva eljutott Egyiptomba. A harmincas években kétszer hajózott végig az Adria keleti partján Fiumétól Raguzáig, majd a Kotori-öböl, 1934-ben pedig Abbáziában nyaralt.⁵ Fiumei kiküldetéséről három, Az *Est* számára írt cikk tanúskodik, az abbáziai nyaralásáról és második „dalmáciai” utazásáról levelekben számolt be feleségének és kedvesének, Korzáti Erzsébetnek, a tenger ihlette élményeit pedig utazásai alatt és után, illetve később, a *Tücsökzenében* megírt versei őrzik.

A magyar utazók, így Szabó Lőrinc számára is az Adriához vezető utazásnak a tetőfoka az volt, amikor meglátták a tengert. Ezt a rendkívüli pillanatot sok magyar író és költő leírta, vagy hőseire kivetítve megörökítette művében. A tengerrel való találkozás rendszerint szerves egységet képezett a fiatal emberek tanulmányainak befejezése után következő első utazással, egyfajta közép-európai Grand Tourral. Fiuméba, a tenger partjára érkezés olyan esemény volt számukra, mintha az egész világ kapuja megnyílt volna előttük, amelyen átlépve megkezdődik az Életnek nevezett nagy kaland. A végtelen tenger látványa nemcsak szépségével bűvölte el a partjára érkező fiatal utazót, hanem az Élet végtelen lehetőségeit is jelképezte.

---

⁴ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*. A szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina (Budapest: Osiris, 2001), 32.

⁵ Szabó Lőrinc feleségének írt leveleiben a horvát városok neveit ritka kivétellel horvát nyelvi alakjukban említi. Tanulmányomban ezt a szóhasználatot követem, kivéve Fiume, Abbázia és Raguzia nevét.

Így nem kell csodálkoznunk azon, ha Szabó Lőrincben is mély benyomást keltett a tenger megpillantása, hiszen a tenger iránti vágyakozása, mint fentebb is említettük, gyermekkorától kísérte.

A Szabó Lőrinc leveleiben és verseiben található adriai tájleírásokat elsősorban nem keletkezésük, hanem a költő utazásainak sorrendjében vizsgáljuk. Tudjuk, hogy többször is eljutott a tengerhez, erről tanúskodnak a *Trieszt előtt* című vershez fűzött jegyzetek is, a tenger megpillantása előtti türelmetlen várakozást ő is átéli, sőt a többi utas esetében is észreveszi:

„Olaszországban többször jártam, talán tízszer is. Valami San Pietro nevű állomás lehetett a határ. Utána igen sziklás tájon fut a Karszt tetejéről a mély és keskeny szirtek közé bevágott úton a vonat. Véletlenül mindig éjszakai vonattal indultam és hajnaltájban érkeztem. Amikor már az egész kocsi népe a folyosóra gyűlt, várva a tenger nagy pillanatát.”⁶

A költő jegyzeteit olvasva azt is észre kell vennünk, hogy a *Trieszt előtt* című versben a tenger megpillantásának hangsúlyozása mellett a táj leírása is fontos szerepet kap, sőt épp a leírás módja teszi teljessé a várva-várt élmény beteljesülését. A költemény nem közvetlenül az átélt benyomás után keletkezett, s habár a költő ekkor látta meg a „Létező Csodát”, ami szinte minden magyar költőt és írókat megnyilatkozásra bír, mégis csaknem tíz évnek kellett eltelnie addig, amíg a tenger élménye 1933-ban megjelent versben is. Ez alatt az idő alatt a költő több ízben is járt Triesztben és Fiumében. Feltehetően, hogy a tenger megpillantásának élménye egységes képpé állhatott össze benne, annál is inkább, mert az utazó mindkét városba érkezve hasonló perspektívából látja meg a tengert. Az eltelt kilenc év után az élmény frissességéről tanúskodik, hogy az első két versszakban a Budapesten villamosozó ember a Dunában visszatükröződő ég

---

⁶ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság, i. m.*, 80.

kéksége alapján, fölidézi a vonaton utazó ember tenger látványát váró türelmetlenségét. Aleksandar Flaker úgy véli, hogy ha a vonatot a térbeni haladás eszközének tekintjük, amelyet elnyel a távolság, akkor a villamos, mint cirkuláris pályán haladó közlekedési eszköz az urbánus circulus vitiosus-ból a kozmikus, az isteni, az örök térbe való kijáratot jelentheti a költő számára, ily módon pedig közvetett, gondolati úton eljuthat általa az őselemhez, a vízhez is.⁷ Az első két versszak után következő öt versszaknyi központi részben a tájleíró költészet egyik gyakori ábrázolási módja szerint, a tájon keresztül haladva figyelhetjük meg annak jellemző tulajdonságait. A Karszt sziklafalai közt robogó vonat ablakából csak a hegytetők sokaságát láthatjuk. Az ég eddig csak csíkhöz hasonló keskeny kéksége az utolsó szírt hirtelen elhagyása után szinte berobban a képbe, a két kékség egybefolyik, mintha az ég a földre költözött volna. A tenger ilyen láttatása később, az Abbáziában írt *Tengeren* című költeményben is megjelenik, de ebben, a *Trieszt előtt* című versben a tenger megpillantásának élménye annak ellenére, hogy hosszú várakozás előzte meg, mégis meglepetésszerűnek, sőt drámainak mondható. A tenger és a víz hullámzásának ez után következő bemutatása először panorámaszerű: a hegyről, madárperspektívából látjuk, majd mindinkább közeledünk hozzá, először a tenger hullámain, majd a hullámok fehér fodrát látjuk közvetlen közelből, ezt követően tekintetünk ismét a látóhatár felé irányul, miközben a vitorlákat előbb valóságos nagyságukban, távolabbra nézve már csak lepkerajként észlelhetjük. Az utolsó két versszak a szépség megőrzésének kísérlete: a „behunyom a szemem, hogy emlékezetembe véssem a látványt” módszer leírása, melynek segítségével azután a kép minden szembehunyáskor előhívható. A költemény dinamikussága egyrészt a vonat zakatolásából, másrészt a hullámok mozgásából adódik. A hullámzás később nyugalmat vált ki

---

⁷ Flaker, Aleksandar: „O globalizaciji prostora hrvatske književnosti“, in: *Čovjek / Prostor / Vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur.: Živa Benčić i Dunja Fališevac (Zagreb: Disput, 2006), 241.

bennünk, ami egyben a tenger-megpillantás vágyának beteljesülését is jelenti. Ismerte a költő szerkesztői és képalkotó alkotásmódját, akár egy szexuális beteljesülés rajzaként is felfoghatjuk. A vers dinamikusságát a vers akusztikai elemei is kísérik: a várakozás feszültségét a vonat zakatolása, a nagy pillanat bekövetkeztét az ég hangtalan, kék robbanása. A lassú hullámmást már nem kíséri akusztikus percepció, hiszen az izgalmat felváltotta a beteljesülés, a megnyugvás. Szabó Lőrinc maga is hangsúlyozza a költemény dinamikusságát és a tenger megpillantásának rendkívüli élményét, amikor kiemeli:

„Tetszik nekem a »reggeli zezzug szirtfalak közt / csattog a keskeny
ég alatt« harmonikusan zord kifejezése a leírásban és a meglepetés
érzékeltetése, amikor egyszerre kitarul a végtelen, és a vonat szinte
zuhanva siklik Trieszt felé.”⁸

Ha Szabó Lőrinc többi, a kelet-adriai utazások élményeit, benyomásait, hangulatait megörökítő, vagy az utazások emlékeit őrző verseit tanulmányozzuk, csak kevés, a táj szépségét kiemelő költeményre akadunk. A kelet-adriai utazásairól írt cikkeiben és leveleiben azonban találhatunk olyan szép és érdekes tájleírásokat, amelyeket érdemes közelebbről is szemügyre vennünk.

Az alábbi szövegeket amiatt, hogy a tájleíráshoz képest bizonyos többlettel rendelkeznek, nem pusztán tájleírásokként szemléljük, hanem azoknak egy sajátos szempontjából, az irodalmi veduták aspektusából vizsgáljuk, ebből következően meg kell határoznunk az irodalmi veduta fogalmát. A táj leírása az irodalomban viszonylag új jelenség. „A romantika előtti stílusirányzatokig a művészi próza a tájleírást csak helymegjelölésként, vagy ismételterként ismeri, mint amilyen például a hagyományos locus amoenus, azaz két szerelmes lakomájának idillikus színhelye. [...] Az ember csak a romantika irodalmában válik a természet részévé, amikor a tájak

---

⁸ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, 80.

érzelmileg színezett módon aszerint alakulnak, ahogyan azt az elbeszélők vagy az általuk teremtett alakok látják. A természetnek, az emberi lakás belsejének (fr. *intérieur*), a városi utcáknak és tereknek a leírását leginkább a realizmus fejlesztette ki.”⁹ Az író azonosulása tárgyával felfogása, hangulata vagy érzelmei alapján azt eredményezheti, hogy a leírás módja egyaránt jellemezheti a prózát és a lírát is. A képzőművészetben a veduta „látkép, egy városra, annak egy részére, egy utcára, térre, emlékműre vagy építészeti elemek által uralt tájra nyíló kilátás.”¹⁰ Ez az elnevezés alkalmazható az irodalmi szövegek esetében is, mégpedig akkor, amikor a leírás nem eléggé pontos meghatározás. Az ilyen esetekben „a prózai, tehát elbeszélői szövegek, sőt még a költők által alkotott egységek (fragmentumok vagy egész költemények) azon részeit is vedutának nevezzük, amelyek elkülöníthetők ezekből a struktúrákból, annak alapján, hogy a városi valóság vagy az urbanisztikai beavatkozással megváltoztatott természet, sőt akár a kultivált, mesterséges természet (parkok!) ábrázolásában a képzőművészetre való irányultság jellemzi őket.”¹¹

Szabó Lőrinc első fiumei utazásának ideje 1925, amikor *Az Est* tudósítójaként érkezett ebbe az Adria-parti városba. *Magyarország, Itália és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét* című cikkében újságíróként számol be a kikötőváros helyzetéről, a kikötő színes leírása azonban már a költő észrevételeit tükrözi:

„Vannak ugyan fájdalmasan nagy üres foltok a medencében, s nem kábít el napközben a munka zsvaja, azonban mégis serényen füttyentget a parti gőzös kis lokomotívja, deszkarakományok sárgállnak a napban, »Carducci« rakodik, mindenfelé lomha tehergőzösök füstölögnek... Abbázia–Laurana felé naponta 12

---

⁹ Flaker, Aleksandar, „Umjetnička proza”, in: Škreb, Z. – Stamać, A. (ur.) *Uvod u književnost* (Zagreb: Globus, 1986), 355-356.

¹⁰ Bocarić, Lela, „Veduta”, in: *Enciklopedija likovnih umjetnosti* 4, (Zagreb: Naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 1966), 500.

¹¹ Flaker Aleksandar, *Književne vedute*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 26-27.

hajópár bonyolítja le a forgalmat, a parttal szemközt idomtalan olasz hadihajó fekszi meg a vizet, itt is, ott is lepedőbaldachinos csónakok és motorok indulnak, ha nem is pereg úgy az egész, mint békében vagy moziban, egyáltalán nem halálos a kép.”¹²

A kikötő ilyen leírása olyan rövid prózai-elbeszélői egységet képez, amely ábrázolásra a képzőművészeti irányultság jellemző, ezért ezt a részletet irodalmi vedutának tekinthetjük. Az irodalmi veduta nemcsak bizonyos városi egységek vizuális percepcióját képes alakítani, hanem az akusztikus és olfaktív percepciót, tehát a szaglás észlelését is. Ezt tapasztalhatjuk az említett veduta esetében is. A fenti leírás fontos tulajdonsága az ügyesen megkomponált képesség. A valóságban a kikötő képét a sokféleség jellemzi, Szabó Lőrinc azonban ennek a leírandó egységnek csak egy részét emeli ki: a sárgálló deszkahalmokat. A kikötő ábrázolását a deszkarakományok sárga színe vidámmá, a parti kis gőzös mozdonya és a lepedőbaldachinos csónakok dinamikussá teszik. A vizuális érzékelést tükröző képet akusztikus percepció: a kis mozdony füttye, a munkások zsvaja, sőt a füstölgő tehergőzösök olfaktívnak is tulajdonítható érzékelése teszi kerek egészzé, hiszen szinte érezzük a gőzösök füstjének szagát. Mindez hozzájárul az élmény teljességéhez. A leírás dinamikus sajátosságát hangsúlyozza a költő kijelentése is, amely figyelmünket a képek gyors váltakozására, filmszerűségére irányítja. Ez az irodalmi veduta a sétáló ember gondtalanságát is kifejezi. Aleksandar Flaker irodalmi vedutákról írt művében Walter Benjaminra hivatkozik, aki meghatározta a *flâneur* fogalmát, és aki kiemelte, hogy a *flâneur* nézőpontja az „emberi tömeg” nézőpontjával azonos. A sétáló embert a „pályaudvarok, kiállítótermek, áruházak” vonzzák, mert ezeken a helyeken „már előre lehet látni a

---

¹² Szabó Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk. Kemény Aranka, (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 128.

nagy tömegek fellépését a történelem színpadán”.¹³ Benjamint idézve Flaker még a következőket is hozzáfűzi: „A flaneurség társadalmi alapja az újságírás”.¹⁴ Ha ezt Szabó Lőrinc említett újságcikkére vonatkoztatjuk, akkor láthatjuk, hogy annak színhelye ugyancsak olyan hely, ahol megtalálható a tömeg, azonban itt nem arról a tömegről van szó, amely szerepet játszana a történelem színpadán. A színhely ebben az esetben a kikötő. Ugyanakkor a költőre újságírói pályája elején joggal alkalmazhatjuk a *flâneur* elnevezést, hiszen napi munkahelyi kötelezettségeiből adódik, hogy az emberi tömeg szemével nézelődik, emellett azonban intenzíven gyűjt más ismereteket is. Tudva azt, hogy későbbi újságírói tevékenysége idején milyen robot vár rá – amely nagy megterhelés és nyűg volt számára – , most még állíthatjuk, hogy ezt a sétálóra jellemző szemlélődést élvezhette is, amit az idézett veduta szépsége ugyancsak bizonyít.

A másik fiúmei vedutát a *Jéghegyek a Chianti-tengerben* című cikkben találjuk, amikor azt írja le, hogyan viszik vendéglátói autóval egy étterembe:

„A kocsi átvág a Piazza Dante s a móló esti sokadalmán. Balra a tenger fölött fáradhatatlanul forgatja egyetlen piros szemét a jelzőtorony; jobbra a Caffè Centrale. Zene, Csárdáskirálynő... Az autó egyenesbe fordul a vasút felé, s a nagyszerű platánsor alatt, Via Mussolini zökken a gép. Itt fut át a pesti gyors.”¹⁵

Az idézett rész a topográfiai adatok mellett a város egy részének leírását is tartalmazza. Flaker állítása szerint az avantgárd törekvéseknek megfelelően a megfigyelő miközben mozgásban van, a megfigyelt tárgyat is így láttatja, amit ebben az esetben is tapasztalunk: a városrészt az autóval utazó elbeszélő szemével látjuk

---

¹³ Flaker Aleksandar, *Nomadi ljepote* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1988), 45.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Szabó Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, 131.

a kocsi haladásának megfelelően, ezt a városképet tehát kinetikus vedutának tekinthetjük.¹⁶ A leírás első részét a megszemélyesített külklopszra asszociáló világítótorony uralja, míg a másodikat a kultivált, mesterséges természet részeként a platánfák sora. A vizuális érzékelést ezúttal is kiegészíti akusztikai: a Csárdáskirálynő dallama – a mostani város helyett, amelyet a pangó gazdaság élet jellemez – a régi, letűnt dicsőséget idézi. Ebben az esetben is kifejezésre jut a sétáló ember nézőpontja, a szemlélő az utcán vagy a fiumei korzón sétálók egyike is lehetne. A képzőművészetben a vedutákon gyakran megfigyelhetők apró emberi alakok, embercsoportok, mint a tájképet díszítő, élénkítő elemek. Ezeknek azonban nincs jelentős funkciójuk a kép tartalmát vagy motívumát illetően. Szabó Lőrinc mindkét fiumei vedutája a sétáló szemével láttatja az emberektől nyüzsgő városi térséget, de annak ellenére, hogy az irodalmi vedutákban nem szokásosak az ilyen, a térbeliség érzékeltetésére elhelyezett staffázs-szerű elemek, a fiumei kikötő irodalmi látképéről hiányoljuk az emberek említését. Megjegyezzük, hogy a *TücsökHzene* ciklus *Utólért csoda* című versében is megjelenik a város képe, ám itt nem a volt magyar kikötőváros leírása a fontos, hanem az annyi év után beteljesült ígéret élményének felidézése. Ezért a játékszerként megjelenő város képében csak néhány, a városra jellemző motívum jelenik meg: egyfelől a kikötő és a móló, másfelől a város felett emelkedő hegy. A „nagy gőzösök” előtt a „csupa kisleány s fiú” alakja azonban – épp kidolgozatlansága folytán – betöltheti a kép hatásának élénkítése céljából elhelyezett mellékalakok szerepét.

A fiumei kiküldetés, a költő találkozása Fiumével, gyermekkorai vágyainak városával nem eredményezett a fiumei napokra utaló költeményt. Ha a tenger megpillantásától kilenc év telt el, amíg Szabó Lőrinc költeményt írt róla, a Fiume-élménynek erre még tovább kellett várnia. Csak húsz év múlva, a *TücsökHzene* írásakor került rá sor. Jogosan merülhet föl bennünk a kérdés, vajon miért nem bukkanunk már korábban valamilyen nyomára annak, miként találkozott a tengerrel

---

¹⁶ Flaker, *Književne vedute*, 72–75.

és gyermekkori álmainak városával, holott tudjuk, Szabó Lőrinc gyermekkorának egyik meghatározó élménye volt a Fiume utáni vágyódása. Ezt esetlegesen azzal magyarázhatjuk, hogy akkor, amikor erre sor került, nem ez állt a költő érdeklődésének középpontjában. Az ismeretlen táj iránti gyermekkori vágyakozás akkor talán nem volt annyira fontos számára, ám nem tűnt el nyomtalanul: a *Tücsökzene* írásakor újra felszínre tört.

Első Fiuméhez kapcsolódó verse a *Fiume* a *Tücsökzene* 109. számú verse. A költemény alapélménye, a nem teljesített ígéret már Miskolc óta kísért a gyermek Szabó Lőrincet, majd folytatódott Balassagyarmaton is, ahol apja előző, be nem váltott ígéretéhez újabb kapcsolódott: az, hogy elviszi a tengerhez. A verset indító Fiume szó a kislányra bűvös zeneként hatott. Az apa rövid, kijelentő mondatai után mintegy azok ellentétéként a fiúban megindul a képzelet határtalan áradata: a fiumei út lehetőség volt számára, hogy eljusson a tengerhez, a „Létező Csodához” a „Végtelenséghez”. A gyermekkori őszinte csodálkozást a nagy kezdőbetűs szavak fejezik ki. Az utazás azonban az apa újabb ígéretei ellenére a következő években is elmaradt. A „Fiume, / óh, Fiume, te csalódás neve” metafora ismétlődő sóhajában a kislány számára a város neve a kiábrándulással kapcsolódott össze. A vers végén jogosan következik a csattanó: a beteljesületlen vágy, a „Majd jövőre!” be nem váltott ígéret miatt meggyűlölte még a város nevét is.

A Fiume-témát folytatja az *Utólért csoda*. Ebben a versben érhetjük tetten a költő és Fiume találkozását, persze nem közvetlenül, hanem úgy, ahogyan az emlékezőben megjelenhetett, sőt valószínűleg más események emlékeivel összemosódva. Míg a *Fiume* című versről nem mondhatjuk, hogy jellemző rá a *Tücsökzene* sajátos időfelfogása, addig az *Utólért csoda* kiváló példa ezen ismerv illusztrálására. Kabdebó Lóránt, Szabó Lőrinc költészetének kutatója a *Tücsökzene* időfelfogása kapcsán Marcel Proust nevét említi.¹⁷ Lukács János a műalkotás jelentőségét a mű időrétegeinek harmóniájából a következőképpen

---

¹⁷ Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc pályaképe* (Budapest: Osiris, 2001), 274–275.

magyarázza: „A költő három időréteget teremt. Ennek megfelelően képesek vagyunk a megírás jelenét, a cselekmény idejét és a közte eltelt éveket egyidejűleg figyelemmel kísérni. Minden réteg alaphangulata beleérződik a többiébe, ezzel teszi egyénivé és mégis egységessé a ciklus összes darabját.”¹⁸ Ezt figyelhetjük meg az *Utólért csodában* is. Az első sor végén a kérdőjel a két idő (a jelen és a költő emlékezetében élő múlt) bizonytalan határáról tanúskodik. Megbocsát a „csodának”, amely több ízben elérhetetlen maradt, és amely emiatt gyűlöletessé vált számára. Most, amikor a felnőtt ember már tudja, hogy nem a „csoda” a sorozatos kiábrándulások oka, a gyermek is megbocsátja a városnak elérhetetlenségét. A harmadik verssorban, talán a méretek hangsúlyozása céljából, Fiume említését megelőzi Hamburgé és Genováé, holott tudjuk, Hamburgba csak 1938-ban jutott el, Genovába pedig fiumei látogatása után néhány nappal kezdődő olaszországi útja során. Az utólag megkapott ajándékot (ha egyáltalán ajándéknak mondhatjuk) nem fogadja olyan nagy örömmel, ezért mondja szerénynek, de talán azért is, mert a csoda a sok halogató és várakozás következtében a megvalósulás pillanatában veszített varázsából. A szerénység vonatkoztatható Fiuméra is, mivel megszemélyesítésről van szó, hiszen megbocsátott neki a költő. Debrecen és Balassagyarmat is belekerül a versbe, mert ezek a városok ugyancsak a gyermeki álom, a tengerre vágyakozás fogva tartói, Fiume a balassagyarmati álmok „gyarmata” volt. A várt csoda, amelyet nem sikerült elérnie, most megvalósult, „működik” – az időrétegek határai többszörösen és több dologra vonatkozóan változnak. A kikötő méreteiben még valóságos, a felnőtt ember „zsugorodik”, újra kicsi lesz, gyermekké válik, a városban járókelők is kislányokká, kisfiúkká változnak, a

---

¹⁸ Lukáts János, „Szabó Lőrinc időszemlélete”, *Irodalomtörténeti közlemények*, 1971. 3, 334–338. Lásd még: Barányszky-Jób László, *Élmény és gondolat* (Budapest: Magvető Kiadó, 1978), 150–151., Rába György, *Szabó Lőrinc*, (Budapest: Akadémiai kiadó, 1972), 141. Rónay György, „Szabó Lőrinc. Tücsökzene”, in: Rónay György: *Olvasás közben*, (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1971), 46.

hajók persze a gyermekek szemében nagy gőzösök. A csoda, valóra válásának késése miatt és valójában is – újabb időréteget váltva és a realitások világában – mégiscsak kicsi, tehát az elvárásokkal szemben, a csodához képest a hajók csak akkorák, mint a játékszerek. A sorok, amelyek a csoda megvalósulását írják le, ékesen igazolják a fenti idézetet az időrétegek váltakozásáról. A csoda tehát megvalósult. Vajon lehetséges-e felülmúlni? Igen, egy szinte mesebeli alak, az osztériás megjelentetésével. Az osztéria olasz eredetű szó, vendéglőt, kocsmát jelent. Szabó Lőrinc a vendéglős szó mintájára újabb, foglalkozást jelölő főnevet képez belőle, az osztériást. A magyar nyelvben egyik alak sem használatos, emiatt valamilyen titokzatos jelentést érzünk bele. Az osztériás Kalypso márkájú cigarettával kínálja a költőt. A cigaretta (különösen a dohányzóokban) az élvezet, a szenvedély képzettársítást idézhet elő, más olvasónak Kalüpszó nimfa neve, mely önmagában is csodálatos, a cigaretta mint élvezet asszociáción kívül a görög mitológia mesés történetét juttatja eszébe. Odüsszeusz utazása közben megélt kalandjai a vers olvasója számára is hasonló kalandos utazást kínál, amely végén a homéroszi hőshöz hasonlóan végül a vers olvasója is hazatér. Ha azonban az életrajzi adatok ismeretében Szabó Lőrincre vonatkoztatjuk az utolsó sort, akkor elfogadhatónak tartjuk azt a magyarázatot, hogy a mit sem sejtő olasz vendéglős tulajdonképpen a varázs betetőzését segíti elő. „Kalypszó” nevét hallva Szabó Lőrincben az olvasó asszociációin túl, „a nagyon megnőtt képzeletbeli szerelemnek a hősnője”,¹⁹ Bajor Gizi alakja is felvillanhatott. Ezzel még egyszer megismétlődik és igazolódik az a mód, melynek segítségével a költő mesterien összekapcsolja a jelen és múlt időrétegeinek határait, amelyek között az elmúlt idő érezhető. Az olvasó az egyik időréteg hangulatát érzékelheti a másik két időrétegben is.

Amennyiben összehasonlítjuk a költő 1934-ben Abbáziából feleségének és kedvesének, Korzáti Erzsébetnek küldött leveleinek tájleírásait a fiumei cikkek város- és kikötő leírásával, akkor azt

---

¹⁹ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, 292.

tapasztalhatjuk, hogy ezekben már nincs jelen a séta közben, a tömeg részeként szemlélődő ember magatartása. Szabó Lőrinc ugyan itt is megfigyelő, ám ezúttal magányos, a tömegből kivált megfigyelő. Kilátóként a szálloda negyedik emeletén levő szobájának erkélye szolgál, ahonnan a város mondhatni legmagasabb pontjáról írhatja le a látványt:

„[...] kiültem az erkélyemre, széles, oszlopos, csempepadlós, sárga erkélyemre a Hotel Regina negyedik emeletén.”²⁰

Az erkély keretében a költő elé táruló képet a látóhatár zárja le, így ez a veduta irodalmi panoráma.

„De hadd beszéljek [...] a tengerről: úgyszólván csak azt látom az erkély keretében; jobbra és balra és előre. Az egész Quarnero sötétkék, körül a hegyek és szigetek világoskéken ködlenek, fölöttük még világosabb, majdnem fehér az ég. A víz folyton borzong, összevissza reszket, s ez a reszketés a nap felé olyan, mint egy földre költözött csillagos ég. Fehér vitorlák, zúgó motorcsónakok. Balra, Fiume felé, egy nagy csatahajó pihen a vízen, vendégségben van itt. Egész messze egy fekete gőzös füstölög [...] Csak annyit látni belőle, mint hogyha egy rövid kis vízszintes fekete vonal közepébe ferdén hátra dőlve beállítasz egy még kisebb vonalat, így ni: — Az ott a látóhatár, a hajó füstje hosszan elnyúlik. Jó volna ellátogatni veled ezekre a szigetekre [...], amelyek itt terpeszkednek, mint kék hegyek a kék tengerben.”²¹

---

²⁰ Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2000), 278

²¹ Huszonöt év, 279.

Ezt a lenyűgöző képet, amelybe még rajzos elemet is illeszt, az impresszionizmus iskolapéldájának mondhatnánk. A leírást a kék szín árnyalatai uralják, a megjelenítés módja hasonló a festőéhez. Még a tenger borzongása is az impresszionista festő ábrázolásmódját idézi fel bennünk. Különösen kifejezésre jut ez a víz mozgásának ábrázolásakor, amikor a hullámok reszketéséről beszélve mintha a festő ecsetvonásait láttatná az elbeszélő. A tengervíz remegése, a gőzös megjelenése, a terjengő füst mozgalmassá teszi a képet, magának a füstnek az említése által jelen van az olfaktív érzékelés, és a kép akusztikai elem is gazdagítja: a motorcsónakok zúgása. A kék tengerben terpeszkedő kék hegyek egyrészt a horizont felé szélesítik a képet, másrészt terpeszkedésükkel az előbbi dinamikus részlet után ismét nyugalmat árasztanak, a kék szó ismétlésével pedig a levél írója a tenger domináns, nyugtató szerepét hangsúlyozza. Feleségének írt levelében is leírja a helyet, ahonnan a látványt élvezzi:

„[...] a nagy nyitott erkélyen írok most is, ahonnan – a IV. emeletről – óriási félkörben az egész Quarnerót állandóan láthatom. A kilátásnak, ha mint most, ülök, 1/20 része villatető és zöld fa, a többi 19/20 rész ragyogó kék és tenger és nap.”²²

Az élénk táruló elbűvölő látvány ebben az irodalmi vedutában is panoráma, a tengert ugyanarról a helyről látjuk, mint az előzőben. A kép nagy részét most is a tenger és az égbolt kéksége tölti ki, de a fák zöldje és a tetők piros színe – még ha a piros színt nem is mondja ki a költő – élénkké és vidámmá teszi a képet. A fő különbség azonban éppen a címzettekhez való személyes viszony különbözősége. A kedvesnek küldött impresszionista-vágyódó leírás az elképzelt szerelmi együttlétben oldódik fel, a feleség egy hangsúlyosan tárgyilagos, az új tárgyiasságot megelőlegező leírást olvashatott.

---

²² *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*, sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt (Budapest: Magvető, 1989), 452.

A panoráma mindkét esetben megkapó. Meg kell jegyeznünk, hogy a már fentebb említett irodalmi panoráma is tulajdonképpen keretbe van foglalva, a keretet a két oszlop és az erkély sárga csempepadlója alkotja, amely igencsak érdekes színekombináció. Ezeknek az irodalmi panorámáknak az esetében a keret lehetővé teszi, hogy a látványt bekeretezett térnek tekinthessük, mintha ablakon néznénk ki, ahol „az ablak [ebben az esetben az oszlopok és az erkély padlója] elsősorban két tér, a külső és belső tér találkozásának és szembesülésének a helye.”²³ Ezért az ilyen veduták esetében ablak vedutákról beszélhetünk.

Szabó Lőrinc megörökítette a kedvesnek küldött levélben a tenger éjjeli látványát is. Mintha az impresszionista képet folytatná – átszínezve. Az erkély ezúttal is kiváló megfigyelőhelynek bizonyult. Mivel a tenger éjszakai képén természetszerűleg a fekete szín az uralkodó, a veduta érdekességét a különféle fényforrásokból eredő ragyogás, fény, a lámpák hunyorgása adja. Fiume esti kivilágítása a távolban csillogó lámpákkal, a mozi fényeihez hasonlítva ugyancsak hozzájárul a kép dinamikusságához:

„Éjjel is kinéztem az erkélyről a tengerre. Akkor is ragyogott az élő, fekete massa, sütött a hold, az égen a csillagok, a fiumei parton a lámpák hunyorogtak, pont úgy, ahogy a moziban vagy a versekben.”²⁴

Láthatjuk, hogy a költőt a tenger bűvöli el, maga Abbázia, a város kevésbé érdekli. Említésképpen megírja, hogy

„csak a szükséges terepszemlét tartottam meg a partokon, a főuccán, az Angiolina parkban, a mólónál és feljebb, jobbra, Laurana felé, hogy tájékozódni tudjak.”²⁵

---

²³ Flaker, *Knjževne vedute*, 65–66.

²⁴ *Huszonöt év*, 280.

²⁵ *i. m.*, 279.

Ezúttal csak a puszta topográfiai adatokat sorolja fel, mintegy információként. A továbbiakban olyan figyelmesen megkomponált irodalmi vedutákat, amilyenek a Fiumében keletkezettek, vagy amelyek a tengert ábrázolják, csak ritkán találunk azok között, amelyek a kelet-adriai utazást írják le, ám bizonyos jellegzetességeket rajtuk is megfigyelhetünk.

A második kelet-adriai utazásról küldött levelekben még kevesebb a veduta: jobbra azon tájak leírása, ahol utazásuk során megállt a hajó, és amelyeket a költő hamarjában bejárt fiával, Lóciával. Az első ilyen leírás Rab-szigetről (Arbe-szigetről) származik, de olvashatunk rövid vedutákat Splitről majd Raguzáról is.

„Este 8 után értünk Rab szigetére. Hát az a kivilágítás, amit ott csaptak a hotelek, az tündéri volt! Irtózatoss tömegek a parton, még szebb, ragyogóbb minden, mint öt évvel ezelőtt. [...] a parti kavanában aztán Lóci kapott egy kávét. [...] Végigmentünk a parton a bárkák mellett (szombat este lévén, mindenütt díszek, lampionok, zene), és az első pálmák, agavék stb. alatt átvágtunk a hegyen, és visszafelé végigmentünk a túlsó parton a négy kampanile alatt a sarki bástyáig, ahol egy padba valamikor a két K betűt véstem. Már új szép tiszta pad van [...]. Átmentünk megint a hegyen a rövid, lépcsős úton, a rövidebben, amely a pados helyet szinte az Astoriával köti össze [...]. A hajó legfelső fedélzetének korlátja mellől néztük aztán az esti sokadalmat, s mondhatom, ilyen gyönyörű látványt Velencében sem kaphat az ember.”²⁶

Az idézett rész alig tesz eleget a veduta fogalmának, minőségében pedig messze alulmarad az előzőekhez képest. A leírás kezdetét és befejezését a kikötő esti látványa képezi. A hajó kikötése közben, majd a városban és a város körül tett rövid séta után a hajó fedélzetéről, mintegy kilátóról szemlélik a fényben fürdő kikötőt. Szabó Lőrinc itt

---

²⁶ *Harminchat év*, 491.

nem a tömeg egyik tagjaként nézelődik, az emberek sokaságát épp csak megemlíti. Az építészeti elemek közül mindössze az említés szintjén és valamivel később jelenik meg a (már valószínűleg régebből ismert) kávéház. A képzőművészeti élményt a kikötő és a város kivilágítása biztosítja, ez az, ami megigézi az utazót. Miközben elindulnak megnézni a várost, amíg a parton haladnak, a ragyogás hatása alatt azok a részletek jelennek meg a leírásban, amelyek ezt a benyomást előidézik: a díszek, a lampionok és akusztikai elemként a zene. Mihelyt a hegyen átvetető útra fordultak, megszűntek a lelkesedést kiváltó jelenségek, és ezután csak a felesége számára (aki öt évvel azelőtt kislányukkal együtt a költő kíséretében már járt erre) is ismert helyek: a campanilék, a bástya (valójában a Szent András kolostor tenger felőli táfala), a Hotel Astoria sivár felsorolása következik. A Rab várost ábrázoló vedutákon minden esetben megtalálható az emblematisz négy campanile, Szabó Lőrincnél ezek csak említésképpen uralkodnak a város képe fölött, leírásukra azonban még egy ecsetvonás erejéig sincs idő. A séta befejeztével ismét a hajóról gyönyörködnek a város és az öböl képében, amely még az esti Velence látványánál is elragadóbb, ám egyéb részleteket ezúttal sem tudunk meg. Hajóútnjuk során Split következik, ahol ugyancsak kiszálltak rövid városnézés céljából. Az ott látottak leírása azonban, Rabhoz hasonlóan, ebben az esetben is meglehetősen szűkszavú:

„Splitben, [...] a parton reggeliztünk egy matrózkocsmában [...]. Beszaladtunk a gyümölcspiacra át a Diocletianus-palotába, s a gyerek megismogatta a sokat emlegetett szfinxet, megnézte az óriás püspökszobrot, kimentünk még a Francia-partra is, a [...] pálmák alá”²⁷

Mindkét esetben topográfiai leírásról van szó. „A topográfiai leírás annak ellenére, hogy igen általános és nem tartalmaz adatokat a város

---

²⁷ *Harminchat év*, 492.

építészetére vonatkozóan, mégis pontos, amit minden mai átlagos turista tanúsíthat.”²⁸ A Rabon tett rövid séta leírásában felismerhetjük, hogy a kikötőben, az öböl végén befordultak a parkon, majd rátértek a hegyen átvezető útra, azon végigmenve a félsziget túlsó oldalára értek. A várfalak alatt eljutottak az út végéig, ahol a várfal valóban bástyának tűnik. Itt „a rövidebb, lépcsős úton”, visszamentek a félszigetnek arra az oldalára, ahol a kikötő van. Split esetében csak feltételezhetjük, hogy a piactérről az Ezüstkapun mentek be a Peristiliumra, ahol a szfinx látható, és annak idején az „óriás püspökszobor”, Nonai Gergely püspök szobra is állt, majd hogy kijuthassanak a Francia partra, a mai Rivára, a Bronzkapun mentek ki. A táj ilyen vázlatszerű leírása akkor érthető számunkra, ha szem előtt tartjuk, hogy Szabó Lőrinc mindenekelőtt az utazás eseményeiről igyekezett részletesebben tájékoztatni feleségét, aki nyilvánvalóan aggódott az akkor alig nyolc éves kisfűért. Ez lehet az oka annak is, hogy a Raguzából írt leveleiben sem tud a város szépségére összpontosítani, és csak a fiával együtt átélt fontosabb eseményekről tudósít. A strandról kétszer is beszámol, de ezekben nyoma sincs annak a szeretetnek, amellyel az Abbáziában írt levelekben örökítette meg a tenger szépségét:

„Előttünk egy jókora darab tenger [...] Szörnyű meredek sziklák közt út visz le a tengerhez, amely itt persze köves, kavicsos. Félkör alakú, zárt öböl a fürdő [...] estefelé [...] már nem süt be oda a nap”²⁹

A másik strand leírása még szűkszavúbb:

„Reggel [...] lementünk »a házi strandhoz«. [...] Gyönyörű, tiszta, szélcsöndes tenger és irtózatosságot keltő kövek. A szomszéd Bellevue aszfaltozott strandrészén 1 dinárért lehet lenni.”³⁰

---

²⁸ Flaker, *Književne vedute*, 29.

²⁹ *Harminchat év*, 493.

³⁰ *i. m.*, 495.

Ezeket a sorokat a gondos apa írja, aki azzal törődik, milyen strandra vigye a gyermekét és hogyan juthatnak el oda, nem pedig a táj szépségétől elragadtatott költő. A meredek sziklák említése kifejezheti az apa aggodalmát, és az ember mély tiszteletét is a természet erőivel szemben. A leírás egyetlen jellegzetessége a panorámaszerűség. A strandot egy szikla tetejéről nézve írja le, ahonnan nemcsak a két öbölre, hanem a nyílt tengerre is szép kilátás nyílik. A »házi strand« leírásában az egyetlen építészeti elem a Bellevue szálloda említése, de erről sem jelenik meg semmilyen képiség a leírásban, így igencsak kétséges, vajon irodalmi vedutának tekinthetjük-e a két leírást? Talán inkább csak vázlatnak. Az óváros szépsége mind a költőnél, mind a fiánál nagy lelkesedést vált ki, az élmény leírása mégis elmarad. Hasonlóan megragadja a Lapad félsziget felé vezető út melletti újabb városrész, amely éppen akkortájt volt kiépülőben. Ezen az új városrészen vezetett át ugyanis a Put Iva Vojnovića nevű út, amelyen a Szent Márton-öbölben levő strandra mentek. Az első idézetben a városról nyert általános benyomások olvashatók:

„Isteni szép ez a város. Sokkal szebb, mint volt, gazdagabb. Micsoda hotelek, magánpaloták! Mindenütt táblák: »Soba–Zimmer!« Nem győzzük csodálni a növényzetet, a rengeteg pálmát, vadkaktuszt, agávét, fügefát. Az óvárost és a régi kikötőt is megnéztük [...]”³¹,

míg a következőben az épp épülő városrészről:

„[...] a lapadi országúton gyalog (3/4 óra) átmentünk a másik strandra, a Szent Márton-öbölbe [...] Villák, panziók, kopár hegyek, buja kertek, pálma, füge, szőlő, kiadó szobák, autók.”³²

---

³¹ i. m., 494.

³² i. m., 495.

Ezekben a vedutákban nem a szépségük a megkapó, hanem a leírásuk módja az érdekes. Az elbeszélő az épületek, villák, panziók, kertek (mint „a kultivált, mesterséges természet”) mellett elhaladva feléjük fordítja tekintetét, mögöttük pedig a kopasz hegyeket látja „békaperspektívából”. E képek egyszerűségét és csupaszságát is magyarázhatjuk azzal, hogy nem volt ideje több figyelmet fordítani a leírásukra, mégis besoroljuk őket a veduták közé, hiszen a hely ismeretének következtében felismerhetjük bennük a város helyszíneit, és mert újabb érdekes leírási szempont jellemzi őket. Egyben az Abbáziából a feleségének küldött tárgyilagossággal írt veduta folytatásait is láthatjuk bennük, érzékelve a vele folytatott levelezésben a „beszélgetés módját”.

A raguzai nyaralás idején elhatározták, hogy kirándulnak a Kotori-öbölbe, onnan pedig busszal továbbmennek Cetinjébe. Az irodalmi veduta, amely ezt az utazást ábrázolja, igen érdekes:

„[...] a Lovćen-hegy serpentinjein himbálóztunk két órát, szédületes látvány! Az egész Boka kinyílik az ember alatt. [...] 11-kor 930 méter magasan hágó, aztán Njeguši falu, [...] irtózatos montenegrói táj, aztán tovább 1270 méter magasra, majd le egy 6-700-as kis zöld völgybe, és itt volt Cetinje. Ügyes kis város sokat fejlődött [...] 2-kor indultunk tovább Budva felé! [...] Irtózatos vad serpentinek lefelé, közben messziről már láttuk a szkutari tavat és az albán hegyeket.”³³

Habár az elbeszélő ebben a leírásban is elég szűkszavúan jár el a táj ábrázolását illetően, a tartalomon kívül épp ez a vázlatpontokhoz hasonlítható tudósítás, a tárgyilagos beszédmód adja meg az utazás leírásának drámai jellegét. Ez esetben is kinetikus vedutáról van szó, mivel az elbeszélő autóbusszal utazik, így nekünk is megmutatja a szeme előtt váltakozó hegyi tájat, amint egy szoroson, majd a Njeguši nevű falun haladnak át. De látja maga előtt a Kotori-öblöt,

---

³³ *i. m.*, 498–499.

Cetinjét és a távolban, Albániában a Szkutari-tavat és a hegyeket is, a látványban építészeti elemként megjelennek a városok, ám az általunk látott képen hiányoznak az építészeti objektumok. Mivel egymást követve váltakoznak a kinetikus veduták és az irodalmi panorámák, vedutasorról beszélhetünk. Emellett ezekre a leírásokra jellemző az is, hogy az elbeszélő újabb módszerrel ábrázolja a tájat. A vedutasor a leírásnak olyan jelleget ad, mintha a leíró filmezne, a kamerát a táj egy részletére irányítja, majd gyorsan újabb képet rögzít, mondhatnánk filmkockákat vetít elénk. A filmszerűség ebben az esetben nemcsak a látvány dinamikusságát, hanem az utazás drámaiságát is hangsúlyozza. A kirándulásról hazafelé jövet még egy irodalmi vedutát olvashatunk Zelenikáról:

„[...] a Strandhotel Zelenikába mentünk [...] óriás, gyönyörű park [...] saját homokstrand [...] elkopott, pompás várszerű épület [...] strand (a hotelből a vízbe lép az ember)”³⁴.

Ebben a szintén tárgyilagos miniatűrben az irodalmi veduta minden képzőművészeti sajátossága megtalálható, az ellentét pedig, amely egyrészt hangsúlyozza az épület monumentalitását, másrészt szembeállítja annak romlatagságával, még inkább kiemeli a veduta romantikus jellegét, vagyis a szépség mulandóságát és a romok örök varázsát³⁵. Ez esetben is megfigyelhetjük Szabó Lőrinc ekkori költői beszédmódjának jellegzetességét, a környező jelenségeknek az új tárgyiasságra emlékeztető pontos, leíró leltározását.

Raguzából hazafelé jövet néhány napot Korčulán töltöttek. Már Raguzra felé utazva, amikor a hajó megállt a szigeten, feleségének említette a városkát, ahol első utazásuk alkalmával is megfordultak:

---

³⁴ i. m., 499.

³⁵ Flaker, *Knjževne vedute*, 63.

„Korčula, ahol a múltkor azt a bizonyos narancsos ágot láttuk kihajolni egy szűk utca kökerítésén, gyönyörű kis kőfalas város a sziget [Korčula-sziget] egy kör alakú félszigetén, csodálatosan szép hely.”³⁶

A várost meglátva Szabó Lőrincnek legelőször az első utazás emlékeként egy keskeny utca képe jut eszébe, amelynek uralkodó eleme egy ág, narancssal. Ez a Szabó Lőrinc-i tájlatás tipikus példája: a költő számára rendszerint nem az egész táj képe, hanem annak csak egy része a fontos és a meghatározó, legszívesebben csak ezzel a motívummal foglalkozna. A kelet-adriai utazások ihlette költeményeknek ilyen meghatározó motívuma a leánder és a tücsök is. A vizsgált idézetben csak a „narancsos” ág említése után következik egy irodalmi panoráma, amely pontosan meghatározza a város elhelyezkedését a félszigeten. Ám csak a várfalakat említi, ami arra enged bennünket következtetni, hogy az elbeszélő a közvetlen közelükben van, és így „békaperspektívából” nézve nem láthatja még a város legmagasabb pontját, a harangtornyot sem. Korčuláról, a szigetről és a városról kedvesének, Korzáti Erzsébetnek is hasonlóan ír, de ezúttal a sétáló szemszögeből, aki mozgás közben észreveszi és leírja a város váltakozó képeit. Ebben a vedutában mintha az abbáziai leírás hangnemét folytatná, még a díszletezés és a mozira való utalás is összeköti a két beszámolót. A kikötőből bemegy a városba, leírja a keskeny utcákat, majd újra szemügyre veszi kívülről, valószínűleg az Óváros falai előtt elterülő kis parkból, amely a veduta definíciója szerint a kultivált, mesterséges természet egy részleteként jelenik meg:

„Délután néztem a kikötő hajókat, a szűk, csupakő uccákat, ezt a régi-regi, várfalas, őrtornyos, parányi várost, idegennek éreztem magam a pálmák és fügefák alatt [...] Pedig milyen szép ez a kis Korčula esti megvilágításban! A parton lakom, előttünk keresztben a kikötőpart, jobbra-balra hegyek s egy parti félsziget nyúlványa öleli az éjszakai

---

³⁶ *Harminchat év*, 493.

tengert, a hold már megtelt, az ég csillagos, a szél elállt, a nappali pizsok és szegénység nem látszik, csak a fény a nagy fehér köveken, a terméskőházakon, a várfalakon, s a pálmák árnyéka - - - olyan az egész, mint egy tündéri fénykép vagy mozi. Igazán olyan, még az is igazi benne, hogy csak nézem, s kívül vagyok rajta, végleg kívül.”³⁷.

Azután a partról a szárazföld felé nézve írja le szemlélődésének helyét, amely a *Beszélgetés a tengerrel* című költemény színhelye is lehetne. A következő részt, az irodalmi veduta másik részét a város esti képe alkotja. Ha a feleségével és Kisklárával tett utazás Raguza emlékezetét rögzíti, a Lócival való utazás fénypontja talán a korčulai beszámoló. Ezúttal ez a sziget marad meg emlékezetében, ide datálja a *Beszélgetés a tengerrel* című vers fogantatását a *Vers és valóságban*³⁸, és „a régi Korculá”-t emlegeti majd utazásai összegezésében, a *Mi még?* című költeményben is.³⁹ Ez azt a föltevést igazolja, hogy Korčula Szabó Lőrincben életének kiemelkedő élményeként rögzül az elkövetkező éveket illetően.

Mindkét vedutának – a feleségének és a Korzáti Erzsébetnek leírt városképnek is – közös eleme a kő. A Korzátinak írt vedutában a „terméskő”, vagy „fehér kő” szépsége valóban megragadta a költőt, mert az éjjeli látványban, amikor a sötétség eltakarja a város szépséghibáit, a kő fehér színe uralkodik a városképen, és mozivásznonként a városi árnyak mozgásának háttéréül szolgál. A másik, egyben a fiumei és rabi vedutákkal is közös vonás a fények játéka. A város szépségének kiemeléséhez a romantika eszközeként hozzájárul a hold és a csillagok, a technika vívmánya által – a Rab-szigeti látványhoz hasonlóan – pedig a közvilágítás. Érdekes megfigyelni, milyen mesteri módon

---

³⁷ *Huszonöt év*, 315.

³⁸ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, 112.

³⁹ Szabó Lőrinc Korčulát következetesen c-vel írja, sőt mondja is a *Tücsökzene* ciklus *Mi még?* című versének hangfelvételén is. Az adatot Kabdebó Lóránt közlésének köszönhetem.

kapcsolja össze a megfigyelő a Mediterráneum (mondhatnánk földet helyettesítő) őselemét, a követ – amely az emberi kéz megformálása által olyan műremekként ható városok alapanyagát képezi, mint az utazás során látott Rab városa, a spliti Diocletianus-palota, a raguzai óváros vagy az épp leírt korčulai óváros –, az emberi elmének köszönhető villanyáramot, továbbá a tudomány és művészet eredményezte filmet. Az elbeszélő az irodalmi veduta másik részét, Korčula éjszakai képét bizonyos távolságból szemléli. Ezt a tényt maga is kiemeli. Nemcsak azzal, hogy a képet kívülről figyeli, hanem azzal is, hogy tudja: a hamarosan szertefoszló szépség világának ő most sem részese, nemsokára pedig még szemlélője sem lehet. Ezt fejezi ki azzal is, hogy a leírt helyzetet úgy éli meg, mintha filmet nézne.

Az idézett irodalmi veduták egyikében-másikában az elbeszélő gyakran maga hívja fel a figyelmet a látvány vagy a látvány leírásának filmszerűségére, emeli ki a látvány és a film hasonlóságát. A film jellegzetességeit azonban akkor is észrevehetjük, ha az elbeszélő nem tesz rá említést. Flaker utal arra, hogy amikor a 20. század eleji avantgárd szövegeken átrobogtak a vonatok, autók vagy átszálltak a repülőkre, az új perspektívák és a különféle részletek „montázsának” megjelenését bizonyos teoretikusok a filmnek tulajdonították. Megjegyzi azonban, hogy ezek megjelenése előtt az irodalmi szövegekben ugyanezt a szerepet a kocsi töltötte be.⁴⁰ A kinetikus veduták filmszerűségét azonban nem lehet elvitatni, mert tárgyakat valóban mozgás közben, tehát „mozgó képekben” láttatják, ahogyan azt a 20. század új művészetének nyelvén mondhatnánk.

A kelet-adriai utazások verseiben elenyésző a vedutaszerű képek mennyisége. Ha találunk is bennük bizonyos építészeti elemeket, azok csak a vázlatyszerű felsorolások szintjén vannak jelen, mint ahogyan azt a *Dalmácia* című költeményben láthatjuk:

---

⁴⁰ Flaker, *Književne vedute*, 73.

„[...] Ráb és Budva között / ringatott a dalmát nyár. Szigetek / keltek,
süllyedtek, pálmás part felett / mord szirt, bástyák, fallikus agavék /
tündököltek, barbár campanilék, / kincses Trogir, s Raguza tornyai,
/ ezeréves dómkapuk szörnyei.”

A versben megvan a kinetikus veduták alapvető jellemzője: az, hogy az elbeszélő mozgás közben láttatja a tájat. A hullámozás – azon kívül, hogy következményeként eltűnnek a szigetek, amelyeket elhagytak, a látóhatár szélén pedig feltűnnek a következők, mintegy a hullámokból emelkedve ki –, igen találóan érzékelteti a hajó kellemes ringatását. A továbbiakban megjelenő építészeti elemek azonban épp csak hogy felvillannak a part mentén. A képen, amelyet a költemény olvasása felidéz bennünk, a kiragadott motívumok jelzőin keresztül csak egy-egy odavetett ceruza- vagy ecsetvonás által vázolt táj jelenik meg előttünk.

Szabó Lőrinc jóval később, 1953-ban a *Kiadatlan verssorozat* kapcsán Móricz Zsigmond egyik mondására hivatkozik: „Az én világom álomvilág”, majd saját magáról beszélve hozzáfűzi:

„Mivel pedig a vers sokkal költöttebb a prózánál, mennyivel inkább álomvilág az én világom [...] Igazát Összes verseim bizonyítják. Legtöbbjüket átszövi a mások életébe, gondolataiba, érzéseibe való beleélés, nemcsak emberekébe, hanem az állatok-, növények-, tárgyakéba, – a világmindenségbe.”⁴¹

A gyermekkori Fiume és a tenger iránti vágyakozás és a *Karambol* írása idejéből származó álmodozások a költő élete folyamán megvalósultak. A valósággá vált tájak nemcsak a levelekben leírt irodalmi vedutákban vannak megörökítve, hanem több vers ihletői is. A költeményekben felismerhetjük a kelet-adriai tájakat, ám csak ritkán találunk bennük

---

⁴¹ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, 279. Ugyanerről lásd még: Baránszky-Jób László: *Élmény és gondolat*, (Budapest: Magvető Kiadó, 1978), 223.

építészeti elemeket, amelyekben a horvát tenger mellék építményeinek körvonalaira ismerhetnénk. Ha akadnak is, azok gyakran csak pár ecsetvonás erejéig, inkább csak elnagyolt vázlatként jelennek meg. A kelet-adriai táj jelentőségét Szabó Lőrinc költészetében elsősorban nem ezek az építészeti jellegű motívumok adják, hanem – mint ahogyan azt ő maga mondta –, az állatok- és növények életébe, gondolataiba, érzéseibe való beleélés, sőt hozzátehetjük, hogy még a tengerébe is. Mint ahogyan verseiben, úgy leveleiben sem elsősorban a kelet-adriai városok, a kies Abbázia vagy az Adria gyöngyszemeinek, Trogirnak, Raguzának (Dubrovniknak) és Korčulának a szépsége ragadta meg, hanem a tenger kékségének árnyalatai, hullámozása, ringatása, a narancsos ág, a habzó virágokat ringató raguzai leánderek bódító illata és a féktelen vidámsággal muzsikáló tücsökhad zenéje. Mégis megállapíthatjuk, hogy a költemények itt-ott előforduló tájleírásaiban, főleg azonban a cikkek és levélrészletek irodalmi vedutáiban, leírásuk módját tekintve, a Szabó Lőrinc-i életmű újabb érdekességeit tapasztalhatjuk és figyelhetjük meg.

Az életműben megjelenő adriai motívumok és élmények mellett nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy Szabó Lőrinc nem öntötte minden élményét versbe, mint ahogyan azt *Költő a verseiről* című rádió-előadásában mondta:

„Most hogy hét könyvemet átlapoztam, és itt is, ott is belekaptam a múltba, amelyből kinőttek, megint úgy érzem, hogy egy megfoghatatlan lelki dzsungelt kezdenek – és nem tudnak – körém idézni. Időnek, élményeknek, tanulásnak, egyre gyűlő és kiegészülő emlékeknek olyan őserdei szövevényét, hogy abban csak eltévedni lehet. [...] Az életemet írtam bennük, azt írom azóta is. Vagyis, mint mondtam percek. Sejtelmem sincs róla, hogy a sok közül miért ezt vagy azt a percet.”⁴²

---

⁴² Szabó Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, 499–500.

Ilyen meg nem írt „percek” időnként felvillannak emlékezéseiben. Bulgáriai utazása idején eszébe jut a két dalmáciai nyár, „amely a »fekete« albán hegyekig vitte”, a líbiai homok selymes tapintása kapcsán pedig az „adriai strandok homokja”, és az, hogyan préselt „Dalmáciában egy szótárba egy pipacsféle, nagy sárga virágot”. Ekkor azonban már nem az élmény megírása a fontos, hanem annak továbbélése. A kelet-adriai utazások nemcsak élményanyagban, hanem motívumokban, sőt azok továbbfejlesztése által is hozzájárultak ahhoz, hogy Szabó Lőrinc költészete gazdagabbá váljon. Kabdebó Lóránt találó megfogalmazásában ez a következőképpen hangzik: „Ezt a költészetet nem lehet teljesen megérteni az alkotó személyes életétől függetlenül: hiszen épp az az egyedisége a Szabó Lőrinc-i lírának, hogy az életrajz esetlegességeiből építi fel verseit. [...] esetében az életrajz és életmű kapcsolata csak egy irányban érvényes: életének tényei valóban nyersanyagot szolgáltatnak költészetéhez, de költészetének egésze független személyes életútjától.”⁴³

---

⁴³ Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc pályaképe*, 11.

Magyar írók a Kelet-Adrián. A horvát irodalom megjelenése a magyar írók műveiben

Az utazás mindig fontos szerepet játszott az emberek életében, célja pedig már az elmúlt korokban is különféle volt. A kereskedők üzleti célból utaztak, a katonáskodás, sőt gyakran a háború is oka vagy célja volt az utazásnak, szerencsésebb esetben pedig a zarándoklat. Az európai utazás a 18. századtól kezdve a jómódú családok gyermekeinek, elsősorban a fiatalemberek nevelésének is részévé vált, a 19. század második felétől pedig az utazás céljaként megjelent az üdülés. Ebben az időben alakult ki és hódított teret Magyarországon is a nyaralás szokása. A kiegyezés után a magyar utazók újabb úti céljaként megjelenik Fiume, ahová a gazdasági okokon kívül a pihenni vagy gyógyulni vágyók is elindulnak, közülük többen pedig onnan folytatják útjukat az olasz tájak vagy az Adria keleti partja felé.

A közös történelmi múlt ellenére a magyar utazni vágyók szélesebb körének csak a Budát és Fiumét összekötő közutak és a vasútvonal kiépítése tette lehetővé nemcsak a horvát tájak közelebbi megismerését, hanem azok könnyebb megközelítését is. A 19. század végén megjelent a 21 kötetből álló *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*, melynek részeként 1892-ben napvilágot látott az *Az osztrák Tengermellék és Dalmácia*, majd 1893-ban, a Magyarországról szóló harmadik kötetben, Budapest és Fiume bemutatása. Ezek a

kötetek részletesen leírják a vidék földrajzát, történelmét, gazdasági életét, továbbá behatóan ismertetik a népművészetet és népeletet kívül a kultúra más területein elért eredményeket is. E mellett a nagyszabású kiadvány mellett számos útleírás, majd útikalauz állt a magyar utazók rendelkezésére, amelyekből ismereteket szerezhettek az Adria keleti partvidékéről.

Az Adriára látogató magyar írók számára a nyaralás vagy a vidék nevezetességei gyakran olyan ihletforrást jelentettek, amelyek későbbi műveik megírására ösztönözték őket. A Kelet-Adria vidéke a magyar irodalomban először Jókai Mór 1882-ben megjelent *Egy játékos, aki nyer* című regényében, majd ezt követően 1887-ben *A három márványfejben* bukkan fel. Molnár Ferenc első regényének, az 1901-ben kiadott *Az éhes városnak* a cselekménye Abbáziában kezdődik, a Kvarner-öböl pedig gyakran szerepel elbeszéléseinek helyszínéként. Herczeg Ferenc 1905-ben közreadott *Szelek szárnyán* című művében az Adria keleti partja mentén hajózva jegyzi le úti élményeit. Ady Endre is járt Fiumében, Mikszáth Kálmán Cirkvenicán nyaralt, de az ő műveik nem tanúskodnak adriai élményeiről. A kelet-adriai partvidék népszerűsége a magyar utazók körében az első világháború után sem csökkent, sok magyar író számára továbbra is kedvelt úti cél maradt. A tenger, az adriai part és az ottani városok Kosztolányi Dezső, Déry Tibor és Márai Sándor könyveiben is fontos szerepet kaptak. Több író is elhajózott Sušaktól Kotorig a „Zagreb” vagy a „Ljubljana” nevű hajók fedélzetén, hogy csak Hamvas Bélát, Szabó Lőrincet vagy Fejtő Ferencet említsük. Az ő műveikben is megtalálhatjuk az utazás közben szerzett élmények nyomát, a tájak leírását, és gyakran felbukkannak bizonyos jellegzetes motívumok is.

Az említett művekben tallózva az egyik jellemző sajátossággént azt látjuk, hogy az adriai táj leginkább a cselekmény helyszínéként szerepel vagy a vidék leírásának ihletője. Jókai *Egy játékos, aki nyer* című regényének mintegy fele Portoré környékén, az ottani Frangepán-kastélyban játszódik, míg *A három márványfej* fejezetei

Raguzában és környékén. Ugyancsak ebben a városban követhetjük nyomon Márai Sándor *Sziget* című regényének hőseit, és Déry Tibor *Befejezetlen mondatának* kezdő fejezetei is oda vezetnek el bennünket. Sok elbeszélés cselekménye játszódik Fiumében, Abbáziában Voloscában, de az akkor még nem annyira nagy hírű úti célok, mint Arbe, Lussin vagy Curzola szigetén is. Annak ellenére, hogy Jókai többször is megfordult Fiumében, első ottani látogatása alkalmával pedig elhajózott Portoréig és látta a Frangepán kastélyt a helyszínek leírásakor inkább az írott forrásokra támaszkodott, amelyekhez esetenként szokatlan úton jutott. Így történt ez Ragusa regénybeli ábrázolásának esetében, ahol sohasem járt. Romantikus íróként célja nem is a vidék vagy a regényhelyszín valószínű megjelenítése volt, a konkrét táj csak az egzotikus helyszín megrajzolására szolgált. Annak ellenére azonban, hogy képzeletének nem szabott határt, bizonyos helyek leírása megfelel a valóságnak, még ha ezt néha alaposabb kutatás után tudjuk is csak bizonyítani. A többi említett író művében a kelet-adriai tájegység leírásakor általában közvetlen élményről van szó, hiszen az írók maguk is jártak ott, ezért valóságként és színesen tudták azt bemutatni. Különösen érvényes ez annak a látványnak az illusztrálására, amikor az utazó először látta meg a tengert. Ezt az egyszeri, rendkívüli pillanatot sok magyar író örökölte meg vagy vetítette ki hőseire. A múlt század harmincas éveiben ilyen leírásokat olvashatunk Szabó Lőrinc verseiben és leveleiben, Fejtő Ferenc *Érzelmes utazásában*, Kosztolányi Dezső nagyszerű élményéről, a tengerrel való találkozásról pedig ifjú regényhősétől, Esti Kornéltól értesülünk.

A másik sajátosságot az említett művek szereplőinél tapasztaljuk. Jókai regényhősei az író képzeletének szüleményei, tehát romantikus hősök. A többi szerzőnél gyakran találkozunk magyar vagy más nemzetiségű, az Adriára érkező szereplővel, ezért a tájat, az embereket és az eseményeket az ő szemükkel, tehát idegen szemmel látjuk. A helyi lakosok csak mellékszereplőként jelennek meg, az író

véletlenszerűen találkozik velük, ezért nincs ideje, talán nem is áll szándékában megismerni őket. Jókai romantikus jegyekkel ruházza fel őket, más írók elsősorban furcsa tulajdonságaikat emelik ki. Cholnoky Viktor kedves városában, Fiumében ismeri meg elbeszélései hőseit, Trivulzio Amanchichot, a dalmát kalandort, akiről nem tudhatjuk, hogy az író maga találta ki vagy esetleg valós személyről mintázta-e alakját. Herczeg Ferenc *Szelek szárnyán* című művében az író jachtján nem mindennapi emberek szolgálnak, akiknek mintha nem is a vitorlázásban kellene segédkezniük, hanem inkább az olvasót kellene szórakoztatniuk furcsa tulajdonságaikkal. A tengeremléki emberek gondjait leíró novellák ritka példája Pekár Gyula *Marco hazajött* című elbeszélése, amelyben az élet nehézségeivel küzdő emberek mellett a kíváncsi problémája is megjelenik.

Jókai Mór, Kaffka Margit és Fejtő Ferenc írásait kivéve az Adriára utazó magyar írók műveinek harmadik sajátossága az, hogy nem találunk bennük semmilyen utalást a horvát irodalomra. Tudjuk, hogy elsősorban üdülni utaztak a tengerhez, mégis némi csodálkozással állapíthatjuk meg, hogy habár maguk is írók voltak, nem érdeklődtek annak az országnak az irodalma vagy kultúrája iránt, ahol bizonyos ideig tartózkodtak. Közülük többen is főleg német útikalauzokat vittek magukkal az útra, ezekből azonban elsősorban a természeti és építészeti nevezetességekről értesülhettek. Amennyiben felmerült volna bennük az igény leendő tartózkodásuk helyszínéről előzetesen – akár felszínes – ismereteket szerezni, belelapozhattak volna a fentebb említett *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* című műbe, és olvashattak volna a jelentősebb horvát írókról. Így például, amikor Márai Sándor, Déry Tibor, Szabó Lőrinc vagy Fejtő Ferenc Raguzában elsétált a Gundulićeva poljana nevű téren Ivan Rendić (1849–1932) neves horvát szobrász¹ Ivan Gundulićot

---

¹ Duško Kečemet i Redakcija Enciklopedije hrvatske umjetnosti, „Rendić Ivan”, in *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* 2. Novi – Ž (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1996), 144.

(1589–1638) ábrázoló 1893-ban emelt szobra előtt, talán nem is sejtették, hogy az a horvát barokk legjelesebb képviselője volt. Említésre méltó, hogy a sokoldalú nyelvész, földrajzi író, fordító és orientalista Erődi Béla 1897-ben dalmáciai tanulmányútját megörökítő útleírásában beszél Gundulicéről: „A Zöltségpiacon (Zeleni Trg) Gundulics költőnek szép szobrot emeltetett szülővárosa.” Erődi nemcsak a költőt, hanem fő művét, az Osmanide (*Osman*) című eposz tartalmát is összefoglalja röviden.²

Jókai Mór az említett írók többségével ellentétben sokkal inkább érdeklődött a délszláv irodalom, mindenekelőtt az epikai költészet iránt. Nemcsak a magyar, hanem a délszláv költészetet is jól ismerte és nagyra értékelte. Műveiben gyakran felhasználta a délszláv népszokások elemeit, így az *Egy játékos, aki nyer* című regény egyes fejezeteihez a délszláv epikai költészetből merített. A 18. század végén megjelent német fordítások közvetítésével a magyar olvasóközönség is megismerkedett a délszláv népköltéssel, és a magyar írók is nagy érdeklődéssel fordultak a délszláv népköltészet felé. Majd a 19. században a Monarchia területén (mindenekelőtt a Budán és Pesten) élő szerb és horvát írók fordítói munkásságának köszönhetően a magyar olvasók betekintést nyerhettek a szomszédos népek irodalmába. A korabeli sajtó és más kiadványok gyakran nemcsak irodalmi témákkal foglalkoztak, hanem tudósítottak az illető vidék lakosságának életéről, szokásairól is. Fried István részletesen vizsgálta Jókai azon műveinek hátterét, amelyekben megjelennek a délszláv irodalmi elemek vagy motívumok, így az *Egy játékos, aki nyer*, valamint *A három márványfej* című regényekét is. Véleménye szerint Jókai „forrásai, olvasmányai (pl. a Fővárosi Lapok igen sűrű egymásutánban megjelenő délszláv tárgyú cikkei, fordításai, képes riportjai, politikai életrajzai stb.) igen sok és eddig kellően meg nem vizsgált anyagot adtak elképzeléseinek realizálásához, megerősítéséhez. [...] A Fővárosi

---

² Erődi Béla, „Tanulmányi kirándulásom Dalmáciában”, in *Adriai képek. Magyar útirajzok*, szerk. Kiss Gy. Csaba, (Budapest: Palatinus, 2008), 262.

Lapok 1875-ös évfolyamában olvashatott írónk a dalmát népről, a Zára környéki szokásokról, többek között a koloról, a Marko Kraljević-énekekről.”³ Ugyancsak itt olvashatjuk, hogy a *Magyarország és a Nagyvilág* „1876-ban Fiumei képek címmel közölnek regényes leírást, s íme megjelenik a Rjéka szép völgye, a frangepáni vár, egyszóval az Egy játékos, aki nyer színhelye.”⁴ Meg kell említenünk Franjo Ksaver Kuhač, horvát népzenekutató és zenetörténész 1878-ban elindított *Južno-slovenske narodne popievke* (Délszláv népdalok) című monumentális népdalgyűjteményének kiadását is, mert ugyanabban az évben Erődi Béla – aki 1882-ben a fiumei gimnázium igazgatója volt és Jókaihoz hasonlóan nagy érdeklődést tanúsított a délszláv népköltészet iránt – ugyancsak megjelentette *Délszláv népdalok* című tanulmányát, amelyben összegezte mindazokat az ismereteket, amelyek abban az időben a szakirodalomban elérhetőek voltak.⁵ Jókai minden bizonnyal ismerte Erődi Bélát, és amennyiben olvasta a tanulmányát, bizonyára merített is belőle.

A fentiek alapján nem meglepő, hogy Jókai Portoréban játszódó regényében lebilincselő leírásokon keresztül nyerünk bepillantást az uszkókok életébe, továbbá, hogy az író eközben kiemeli a gusza fontos szerepét. Ez után a leírás után következik az uszkókok vezéréről, a Deli Markóról szóló rege. Fried István állítása szerint sok kutató úgy vélte, hogy a rege hőse, Deli Markó Kraljević Markóval, a délszláv hősi énekek alakjával azonosítható, bár a rege eredetijét nem sikerült azonosítani ennek a feltételezésnek megfelelő tartalmú szerb vagy horvát hősi énekkel. A továbbiakban még azt állítja, hogy nem eredeti

---

³ Fried István, „Jókai és a délszláv népköltészet”, in *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 333–334.

⁴ Fried István, *i.m.*, 334.

⁵ Dr. Andraš David, *Mostovi uzajamnosti: Poglavlja o jugoslovensko-mađarskim kulturnim i književnim vezama* (Novi Sad: Radnički univerzitet »Radivoj Čirpanov«, 1977), 168.

délszláv népének fordításáról van szó, hanem Jókai „leleményéről”, [aki] „különböző helyekről vette az egyes mozzanatok, [...] hogy az összeszerkesztés, e mozzanatok hierarchizálása az egész balladán belül – a sajátja legyen”.⁶ A tény, hogy a Kraljević Markóról szóló regét hosszú ideig eredeti népi éneknek tartották, nemcsak Jókai költői tehetségéről, hanem a délszláv népköltészet jellegzetességeinek kiváló ismeretéről is tanúskodik.

A *három márványfej* című regény is igazolja az író tájékozottságát a délszláv tematikában, ugyanakkor azt is, hogy olvashatta az akkor elérhető, a délszláv országokat bemutató útleírásokat. Oltványi Ambrus szerint regényírónk e művéhez több útleírásban megtalálható adatot is felhasznált, így sir J. Gardner Wilkinson *Dalmatia and Montenegro* (London, 1848.) című könyvét, Alberto Fortis *Viaggio in Dalmazia* (Venezia, 1774.) című művét, amelynek valószínűleg német nyelvű fordítását olvasta (*Reisebeschreibung von Dalmatien: geographische, historische, naturalistische Denkwürdigkeiten. Auch von der Sitten der Morlaken. Aus dem Italiänischen* Bern 1797.), továbbá Heinrich Noë *Dalmatien und seine Inselwelt* (Wien – Pest – Leipzig, 1870.) című útleírását.⁷

A *három márványfej* címet Jókai csak a regény végén magyarázza meg, de ennek két fejezetet is szentel. Az utolsó előtti, 36. fejezetben a regény a végéhez közeledik, amely a legendás történet szerint a férfi és két felesége közti szerelem miatt tragikus. A három szerelmest lefejezik, fejüket márványba vésve Ragusa északi kapuja fölé helyezik. A szavahihetőség kedvéért az író még hozzáteszi, hogy a márványfejek másolata az íróasztalát díszíti. Az utolsó fejezetben pedig azt részletezi, hogy erről az eseményről szóhagyomány útján és írásos forrásokból is értesült. Ez utóbbit két – egy rövidebb és egy hosszabb –

---

⁶ Fried István, *i.m.*, 318.

⁷ Jókai Mór, *A három márványfej*, Jókai Mór összes művei. Regények: 50. szerk. Lengyel Dénes és Nagy Miklós, sajtó alá rend. Oltványi Ambrus (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966), 399.

változatban is elmeséli, forrásként egy 1615-ből származó és a raguzai dominikánus kolostorban található kódexet jelölve meg. A történet szájhagyomány útján elterjedt változatát is elmondja, hangsúlyozva, hogy ennek anyagát Thallóczy Lajos, a Pénzügyminisztériumhoz tartozó bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója gyűjtötte össze Raguzában és bocsájtotta a rendelkezésére.⁸ A kritikai kiadás Jegyzetei szerint azonban Raguzában sem a dominikánus, sem a ferences kolostorban nem található a Thallóczy említette kódex. A kutatások arra engednek következtetni, hogy Ragusa történelmének egy nem jelentős politikai-diplomáciai jellegű eseménye az évszázadok folyamán a néphagyományban regényes szerelmi históriává formálódott. A népi képzelet ezt a történetet a városkaput díszítő kőfejekhez kapcsolta, és így rögződött meg a köztudatban.⁹

A 23. fejezetben, melynek címe *A hajdani Ragusa*, az író legendák által mutat be bizonyos, a város történelméhez kapcsolódó vagy kapcsolható valós vagy valósnak vélt eseményeket. Az első legenda a raguzai székesegyház építésének előzményeit magyarázza. Oroszlánszívű Richárd, Anglia királya a Szentföldről volt hazatérőben, amikor a tengeren viharba került. Fogadalmat tett, hogy amennyiben megmenekül, azon a helyen, ahol partot ér a hajója, templomot építtet. Lacroma-szigeten sikerült kikötniük, és azonnal hozzáfogtak a templom építéséhez. Ragusa patrícusai azonban rábeszéltek, hogy azt városukban építtesse fel, és vállalták, hogy Lacromán majd ők emelnek templomot. A pápa hozzájárult a fogadalom megváltoztatásához, így épült fel a raguzai bazilika. A másik legenda arról szól, hogyan mentette meg Szent Balázs a várost a velenceiektől, akik mivel harcban nem tudták azt elfoglalni, csellel próbálkoztak. Szent Balázs egy ferences rendi szerzetest álmában figyelmeztetett a veszélyre, így a raguzaiak lefűlelték az ellenséget, és a város megmenekült. Jókai a nem-fikcionális építményekre és a hozzájuk kapcsolódó eseményekre vonatkozó

---

⁸ Jókai Mór, *i.m.*, 367–377. c

⁹ Jókai Mór, *i.m.*, 391–393.

legenda magvát Wilkinson könyvéből vette át, de a tömör szöveget kiegészítette sok apró és színes részlettel. Wilkinson könyvéből vette át azt a legendát is, amely arról szól, hogyan foglalták el a raguzaiak a Bodino nevű szerb király által a városuk közelében építtetett várat. A raguzaiak olcsó bort szállítottak a gravosai kikötőbe, amit az ellenséges vár helyőrsége megvásárolt, és miután berúgtak tőle, a raguzaiak bejutottak a várba „az eltanult” jelszóval, ami nem volt más, mint az egyik legismertebb délszláv ballada, a *Hasanaginica* első néhány sora. Jókai a „dalt” horvát nyelven közli a magyar olvasat szerint írva, utána pedig magyar nyelvre fordítva, címéül pedig a teljes horvát cím *Žalostne pjesance plemenite Asanaginice* egy részét „zsaloszona pisanza” alakban adja meg. Ugyancsak ebben a fejezetben beszéli el azt a történelmi anekdotát is, amely szerint négy évszázaddal a raguzaiak ravaszságát illusztráló eset után a velenceiek is csellel szerezték meg Lesina-szigetet Raguzától.¹⁰

Oltványi Ambrus szerint a regényben a népszokások bemutatása mellett a *Hasanaginica* első sorainak idézéséhez is Alberto Fortis könyvének német nyelvű kiadása szolgált alapul.¹¹ Ha azonban összehasonlítjuk a könyv német kiadásában a két egymás mellett lévő oldalon olvasható horvát és német szöveget („Was ist im grünen Wald dort jene Weisse? / Schnee? oder Schwäne? Sei es Schnee: er müste / Geschmolzen endlich sein und Schwäne wären / Davon geflogen. Weder Schnee noch Schwäne, [...]”)¹², akkor láthatjuk, hogy a német változat az eredetinek szövegű fordítása, de a jellegzetes stílusjegyek nélkül és a verselése is „sántít”, annak ellenére, hogy a tíz szótagos sorok helyett következetes a tizenegy szótagos sorok

---

¹⁰ Jókai Mór, *i.m.*, 416–419.

¹¹ Jókai Mór, *i.m.*, 418.

¹² Alberto Fortis, *Reisebeschreibung von Dalmatien: geographische, historische, naturalistische Denkwürdigkeiten. Auch von den Sitten der Morlaken. Aus dem Italiänischen* (Bern bey der typographischen Sotietät und Leipzig bey Wolf, 1797.) 152–153.

betartásában. Jókai több forrásból is tudomást szerezhetett erről a balladáról. Miután 1778-ban Johann Wolfgang Goethe német nyelvre fordította, hamarosan többen is átültették magyar nyelvre. Elsőként Kazinczy Ferenc fordítása jelent meg 1789-ben, sokkal korábban, mint a »nagy« nyelveken megjelent fordítások, hiszen Walter Scott 1799-ben fordította angolra, Charles Nodier 1821-ben franciára, Aleksandr Szergejevics Puskin pedig 1835-ben oroszra. Nem sokkal ezután jelenik meg a *Hasanaginica* második magyar fordítása. Székács József Kazinczyval ellentétben nem a német fordítás, hanem az eredeti szöveg alapján dolgozott. A balladát más fordításaival együtt 1836-ban adta ki a *Szerb népdalok és hősregék* című kötetben. Dávid András szerint, mivel Székács ismerte a nyelvet, fordításait a kiváló esztétikai érték, a nyelvi-stilisztikai és metrikai pontosság, valamint a lendületes és erőteljes beleérzés jellemzi, különösképpen a hősi énekek fordítását, minek következtében körete a korabeli Európa egyik legjobb fordításai közé tartozik.¹³ Fried István jól ismeri a délszláv költészet jelentőségét Jókai munkásságában, így megalapozott az állítása, miszerint *A három márványfejben* olvasható *Hasanaginica* első versszaka Jókai fordítása.¹⁴ Ha ezzel összehasonlítjuk Kazinczy és Székács fordítását,¹⁵ akkor láthatjuk, hogy Jókaié nemcsak stilisztikailag szebb, hanem a verselés szempontjából is tökéletes.

Jókai említett két regényében felhasználta a fiumei és az észak-adriai utazás során szerzett tapasztalatait. Ezek azonban csak ösztönözhatték, hogy ne csak benyomásaival éljen, hanem hasznosítsa is a délszláv népek kultúrájáról szerzett, s folyamatosan bővített ismereteit, melyeket egyrészt személyes ismerősök által, másrészt a

---

¹³ Dr. Andraš David, *i.m.*, 161–163.

¹⁴ Fried István, *i.m.*, 317.

¹⁵ Kazinczy Ferenc, „Gyászdal Azzán-Agának szép de szerencsétlen nője felől. Morlack nyelvből, Goethe után” és Székács József, „Aszán Agáné panaszdala”, in *Az irodalom könyve*, összeállították B. Szabó György, Dr. Bori Imre (I–IV. és a VIII. fejezetet), Dr. Szeli István (V–VII. fejezetet) (Novi Sad: Forum Könyvkiadó, 1964), 470. és 493–495.

korabeli magyar sajtóban megjelent írásokból, nem utolsósorban pedig a délszláv országokat bemutató útleírásokból szerzett. Fried István véleménye szerint Jókainak az volt a meggyőződése, hogy a politikai viták megszüntetésének a legjobb módja a kulturális közeledés és érintkezés, továbbá, hogy az irodalmi termékek kölcsönös cseréje eloszlathatja a félreértéseket. Jókai délszláv témájú regényeinek értékelése kapcsán Fried összegzi, hogy az *Egy játékos, aki nyer* és *A három márványfej* az életmű gyengébb darabjai közé tartoznak, de kiemeli, hogy „bennük egységes koncepciót kell látnunk: A délszláv népköltészet vonzásában a délszlávok szellemi értékeit mutatja föl az író, példát adva arra, hogy a politikai viták idején is lehetséges egymás értékeinek tiszteletben tartása.”¹⁶

Kaffka Margit egyike volt azoknak a magyar íróknak, aki 1913-ban az Adriára utazva megszakította útját Zágrábban és megtekintette a horvát fővárost. Erről az élményéről számol be a *Nyugat* folyóiratban megjelent *Az ember kiszáll...* című cikkében.¹⁷ Valószínűleg csak egy napot töltött ott, este érkezett és a másnap esti vonattal folytatta is útját Fiume felé. Leírja az aznap szerzett benyomásait a városról, amelyet a magyarok, habár nem fekszik távol tőlük, szinte nem is ismernek. A város főterén álló Narodna kavana nevű kávéházban beszélget ismerőseivel és az elhangzottakon keresztül mutatja be az embereket, a társadalmi és politikai helyzetet, végül pedig az irodalmi életet. Azután elsétálnak a Felsővárosba, majd egy múzeumba. Estefelé újra találkoznak a délelőtt megismert szlovén-horvát írónő, Zofka Köeder családjával, amikor meglátogatják a Demetrović¹⁸ családot villájukban. Kaffka Margit feltehetőleg megkérte zágrábi ismerősét, hogy segítsen neki kapcsolatot teremteni egy horvát írónővel, akivel

---

¹⁶ Fried István, *i.m.*, 339–340.

¹⁷ Kaffka Margit, „Az ember kiszáll...”, *Nyugat* 6 (1913): 18. sz. 441–447. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2010. 3. 3.)

¹⁸ Kaffka tévesen írja le Zofka Kveder férje nevét. Juraj Demetrović (1885–1945) politikusról és publicistáról van szó.

versfordítás céljából kívánt találkozni. Zofka Köeder, azaz Zofka (Zofija) Kveder (1878–1926) „egy nélap”, a *Ženski svijet* (Nők világa) szerkesztője. Kaffka bemutatása szerint rövid írásaiban a nők igazságtalan helyzetét és nehéz életét ábrázolja, horvát források szerint elbeszéléseket, regényeket és drámákat írt szlovén és horvát nyelven.¹⁹ Délelőtti találkozásuk alkalmával a kávéházban elkérték a pincértől a *Savremenik* (Kortárs) című folyóiratot, amely a fiatal és haladó írók fóruma volt. Kaffka említi az írók egyesületét, a Horvát Írók Társaságát és egy másik kiadót is mint könyvkiadókat. A *Savremenik* folyóiratot is a Horvát Írók Társasága adta ki. A Társaságot 1900-ban alapították, a *Savremenik* folyóirat pedig 1906 óta jelenik meg. A két író nő átlapozta a számot, de a cikk nem említi, melyiket. Kaffka egy rovatból, melyet a *Nyugat* »Figyelő« című rovatához tart hasonlóknak, hét címet jegyez fel. Valójában azonban a címek száma kilenc, és könyvismertetéseket, bírálatokat, cikkeket olvashatunk benne.²⁰ A felsorolt címek alapján kiderült, hogy az 1913-as év 9. számáról van szó.²¹ Érdekes megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy a rovatban az első helyen áll A. G. Matoš kritikája, Kaffka nem említi sem a kritikát, sem íróját. A felsorolt címek alapján betekintést nyerünk a tárgyalat kiadványok témájába, a kortárs horvát irodalomról azonban nagyon keveset tudunk meg. A társaság tagjainak beszélgetéséből Kaffka értesült arról, hogy húsz

---

¹⁹ Josipa Franjčić i Redakcija „Kveder, Zofka (Zofija)”, in *Hrvatski biografski leksikon* 8. Kr – Li (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013), 490–491.

²⁰ A. G. Matoš: »Ples riječi. „Dialektika graciozna i opasna”« (kritika), A. W.: »50 godina dubrovačke novele« (cikk); Gj. Šurmin: »Iz zaboravljenih krajeva« (ismertető); Joza Ivakić: »Neukusna knjiga« (kritika Romuald Mandl *Ljubakanja* című könyvéről); Dr. Stjepan Ivšić: »Serbocroatisches Lesebuch« (ismertető); S.: »Nepoznata Kovačičeva brošura« (cikk); Ivan Milčetić: »Glagoljski Notar Božičević« (cikk); Joza Ivakić: »Današnji posavski govor« (Stjepan Ivšić *Današnji posavski govor* című könyvének ismertetője); K. S.: »Toma Rosandić« (cikk).

²¹ *Bibliografija hrvatskih književnih časopisa 20. stoljeća*. Sv. 3, *Savremenik* (1906–1941), priredio Vinko Brešić (Zagreb: FFpress [i.e.] Filozofski fakultet Sveučilišta, 2010), 107.

évvel korábban a történelmi regény még virágkorát élte, most viszont inkább a népeletet ábrázoló novellákat írnak, a költészetben pedig az epigonlíra uralkodik. Említenek egy néhány évvel azelőtt meghalt „originálisabb költőt”, akinek szerelmi verseket tartalmazó kötetét „az ország legfőbb püspöke” azt erkölcstelennek tartva megvásároltatta és elégettette. E két információból csak találgathatunk a kilétére. Talán Janko Polić Kamov (1886–1910) esetleg Vladimir Vidrić (1875–1909) lehetett.²² Találgatásunk – ugyanúgy, mint a fentebb említett adatok – a Kaffka korabeli magyar olvasóknak nem mond semmit. A társaság tagjai a legnagyobb horvát kortárs íróként egyhangúlag Ivo Vojnovićot nevezik meg, továbbá megjegyzik azt, hogy egy drámáját Budapesten is színre vitték. Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet adatai szerint Vojnović *Ekvinocij* című drámáját *Őszi vihar* címmel 1907. június 15-én a budapesti Nemzeti Színházban, 1908. március 1-jén pedig a kolozsvári Nemzeti Színházban mutatták be. Ugyanott került színpadra 1913. április 30-án *A napraforgós hölgy* című színműve is.²³ A társaság nehezményezi, hogy a budapesti előadást nem tartották elég hosszú ideig műsoron, szándékosan csak néhányszor játszották. A horvát drámaíró állítólagos hűvös fogadtatásának ellentmond Török Gyulának a *Nyugatban* megjelent kritikája (1912) *A napraforgós hölgy* budapesti, a Magyar Színházban tartott előadásáról.²⁴ Ezt az előadást nem jegyzi az OSZM, csak a

---

²² A költő bátyja, Nikola Polić, Janko Polić Kamov *Ridanje jedne bludnice*, című verséről írva megemlíti Vladimir Vidrić *Gonzaga* című versét is: „Amikor ez a vers [címe: *Ridanje jedne bludnice*] megjelent, a kisszámú közönség és a kritika megbotránkozott, különösen a vers befejezése miatt: Raszkolnyikov így a parázna Sonja lába elé esett / és megnyalta a sarkát! Hasonló eset történt Vidrić *Gonzaga* című versével is, amelyet blaszfémia miatt megtámadott az »öreg« (Hranilović) és a »fiatal« (Matoš) is.” Nikola Polić, „Iskopine”, in Janko Polić Kamov, *Pjesme Novele i Lakrdije*, ur. Dragutin Tadijanović (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2000), 22.

²³ <https://szinhaztortenet.hu/results/-/results/a66615c0-9023-47a9-9a32-0a59baee41fd/solr#displayResult> (Letöltés: 2020. 11. 17.)

²⁴ Török Gyula: „A napraforgós hölgy”, *Nyugat* 5 (1912): 20. sz. 613.

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00114/03636.htm> (Letöltés: 2022. 01. 02.)

következő évben, de ugyanabban az évadban előadott kolozsvárit. Nem tudjuk, hányszor játszották a magyar színházakban a szóban forgó előadásokat, de meg kell jegyeznünk, hogy akkoriban a horvát színházakban sem ismételték meg egy-egy előadást 6-7 alkalomnál többször. Vojnović és *A napraforgós hölgy* magyarországi recepciójához tartozik még az a szinte kurióznak számító tény, hogy a drámából némafilmet forgattak.²⁵

Kaffkának az irodalmi életéről szerzett értesüléseit illetően meg kell jegyeznünk, hogy a társaság beszélgetése közben a történelmi regény kapcsán nem hangzott el August Šenoa (1838–1881) közismert horvát író neve, mint ahogyan Antun Gustav Matoš (1873–1914) neve sem, holott ez utóbbi íróként és kritikusként is jelentős szerepet játszott a kor irodalmi életében. Kaffka vendéglátója elmondta, hogy könyveket két kiadó ad ki, és mintegy tíz folyóirat jelenik meg. A Felsővárosban sétálva Kaffka meglátja, hogy egy „magános, csendes falsarokban egy igazán nagyon szép kútszobor” áll, a neve „Harc a kígyóval”, Simeon Roksandić alkotása.²⁶ A *Savremenik* folyóiratban látta Toma Rosandić (1878–1958) néhány szobrának képét, de nevüket nem jegyezte le. Az a véleménye, hogy a horvát szobrászat modernebb az irodalomnál, amiben nem is téved, mivel Toma Rosandić Ivan Meštrović mellett korának legkiemelkedőbb jugoszláv szobrásza volt.

---

²⁵ A film címe: *A napraforgós hölgy*. Forgatókönyvét Ivo Vojnović drámája alapján Siklósi Iván írta, rendezte: Kertész Mihály, szereplők: B. Marton Erzsi, Ivo Badalić, Balassa Jenő, Lucy Doraine, Kemenes Lajos, Kläry Lotto, Petrovich Iván, Réthey Lajos, Anton Tiller, Törzs Jenő. A forgatás helyszíne: Ragusa, a gyártó cég neve: Phönix, bemutatóját 1918. december 16-ra tervezték Budapesten a Royal-Apollo moziban. https://www.google.com/search?q=a+napraforg%C3%B3s+h%C3%B6lgy&source=lmns&client=firefox-b-d&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKewJGrJuXrJj1AhWO16QKHY7DToQ_AUoAHoECAEQAA (Letöltés: 2022. 01. 04.)

²⁶ Miodrag Kolaric, „Simeon Roksandić”, in *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4. Portr – Ž. Dodatak* (Zagreb: Izdanje i naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 1966), 113.

Kaffka Margit hosszabb lélegzetű útirajzszerű cikkében nem kíván véleményt alkotni a horvát kultúráról, hisz a rövid zágrábi tartózkodás ezt nem is teszi lehetővé. Célja csak annyi, hogy zágrábi élményeit a *Nyugat* folyóirat olvasói elé tárja. Mivel irodalmi folyóiratról és írónőről van szó, természetes, hogy a beszélgetés nagy része az irodalom körül forog. Emellett azonban röpké bepillantást nyerünk a zágrábi társadalmi és politikai életbe, sőt, a város egy-egy nevezetességét is felvillantja előttünk. Tény azonban, hogy Kaffka írói affinitásának megfelelően zágrábi benyomásainak csak impresszionista ismertetőjét olvashatjuk a *Nyugat*ban. Amennyiben a korabeli horvát irodalomról szeretnénk alaposabb ismereteket szerezni, írásából erre vonatkozóan nem kapunk megfelelő tájékoztatást. A szerény Zofka Kveder röviden beszámol ugyan írói társának jövőbeli terveiről, de nem sorolja fel irodalmi téren elért eddigi eredményeit. Emellett, ha Kaffka részletesebben is írt volna olvasóinak a szlovén és horvát nyelven író Zofka Kvederről, az továbbra is ismeretlen maradt volna a magyar olvasók számára, hiszen Kaffka tévesen jegyezte le a nevét.

A horvát irodalmi életről részletesebben értesül a magyar olvasóközönség Fejtő Ferenc 1930-as években született írásaiból, aki életének alakulása folytán szorosabb kapcsolatba került a horvát valósággal és Zágrábbal. Anyja zágrábi születésű volt, és halála után gyerekkorában Fejtő gyakran tartózkodott zágrábi nagyszüleinél. 1934 nyarán érkezett először felnőttként Zágrábba, látogatóba nővéréhez, majd nyaralni indult: az Adria keleti partján végighajózott Fiumétől Raguzáig. Ezekről az élményeiről számolt be a *Nyugat*ban 1935-ben megjelent hosszabb cikkében *Zágrábi utinapló* címmel.²⁷ Az írás fölkelte a Pantheon Kiadó tulajdonosának érdeklődését, aki felkínálta Fejtőnek, hogy a cikk alapján írjon könyvet horvátországi utazásáról. Így született meg az *Érzelmes utazás*. Mind a cikkben, mind a könyvben Fejtő egyéb élményei mellett leírja azokat a

---

²⁷ Fejtő Ferenc, „Zágrábi utinapló”, *Nyugat* 28 (1935): 11. sz. 351–361. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2010. 3. 2.)

benyomásokot is, amelyeket az akkoriban Zágrábban megjelenő folyóiratok szerkesztőségeiben szerzett. Egy újságíró ajánlatára elment a sajtóiroda főnökéhez, és az V. B. úrhoz, a *Novosti* újság szerkesztőjéhez irányította, aki a szociális állapotokról tájékoztatta. Másik beszélgetőtársa Josip Draganić (1894–1936), író és kritikus, a *Mladost* nevű ifjúsági lap szerkesztője volt.²⁸ Fejtő őt néven nevezi cikkében, az *Érzelmes utazásban* azonban csak nevének kezdőbetűit írja le, míg V. B. szerkesztőről szól a regényben, a cikkben viszont meg sem említi. Mind a *Nyugat*-cikkben, mind az *Érzelmes utazásban* a megkérdezettek mindannyian egyöntetűen azt válaszolták, hogy a kor legnagyobb horvát regény-, dráma-, esszéírója és költője Miroslav Krleža (1893–1981).²⁹ Fejtő fölkereste a *Hrvatska revija* szerkesztőségét is, ahol dr. J.-vel (a cikkben dr. Jurišić) találkozott, aki nem más mint Blaž Jurišić (1891–1974) filológus, irodalomkritikus, publicista és a *Hrvatska revija* szerkesztője 1930 és 1941 között.³⁰ Véleménye szerint a Horvát Matica³¹ ezen folyóiratának „egy világnézete van: a szellemi erők egyesítése a horvát nemzeti kultúra kiépítésére”, majd ő is azt állítja Krležáról, hogy „A legnagyobb élő horvát író.”³² Krleža és még néhány marxista szépíró: Kikić, Bartulović és Anđelović, akik a lap munkatársai voltak, később elhagyták a folyóiratot. Fejtő később még felkereste a baloldali *Književnik* folyóirat szerkesztőségét, ahol úgyszintén azt hallotta, hogy a kor legnagyobb horvát írója Krleža.

---

²⁸ Miroslava Tušek-Šimunković, „Josip Draganić”, in *Hrvatski biografski leksikon* 3. Č – Đ (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), 542.

²⁹ Fejtő Ferenc, *Érzelmes utazás* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989), 86–93.

³⁰ Josip Lisac, „Jurišić, Blaž”, in *Hrvatski biografski leksikon* 6. I – Kal (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2005), 626–628.

³¹ A Matica hrvatska (Horvát Matica) a legrégebbi horvát nemzeti intézmény. 1842-ben alapították a nemzettudat ébresztése, valamint a horvát nyelv és kultúra fejlesztése céljából.

³² Fejtő Ferenc, *i. m.*, 102–104.

A szerkesztőségekben folytatott beszélgetésekből azt tudjuk meg, hogy nem éppen ismerik a magyar irodalmat, de Draganićot kivéve mindnyájan hallottak Ady Endréről, ha máshonnan nem is, Krleža esszéjéből.

Fejtő elhatározta, hogy meglátogatja Krležát. A könyvben és a *Nyugaton* közölt cikkben is szinte ugyanazokat a tényeket emeli ki. Először a megjelenését írja le, azután beszélgetésüket, amely inkább ellenségeskedő hangulatban zajlott, mintha párbajoztak volna. Krleža csak a magyar irodalomról, legfőképpen pedig Ady Endréről volt hajlandó beszélgetni fiatal látogatójával. Fejtő elismeréssel szól Krleža magyar nyelvtudásáról, aki látogatója kérésére vázolta neki az *Ady Endre, a magyar lírikus* című esszéjében kifejtett főbb gondolatokat, néhány Ady-verset pedig felolvasott saját, horvát nyelvű fordításában. A hallottak alapján Fejtő leszögezi, hogy Krleža kiválóan érti Ady költészetét. Itt következik Krleža életének rövid összefoglalása, melynél Fejtő megjegyzi, hogy azt nem tőle, másoktól hallotta. A könyvben ezután röviden összefoglalja a *Mária, az örömlány halála* című elbeszélés tartalmát, ez után tér rá a cikkben is helyet kapott, még több indulattal teli novella ismertetésére, amelyben hat horvát honvédről van szó, akik elestek az erdőbesztercei ütközetben (*A Bistrica Lesna-i csata*), és egy rövid részt idéz is belőle. Könyvében Fejtő ezután folytatja a horvát író bemutatását, miközben a hangsúlyt az ünnepelt író elmagányosodásának vázolására helyezi. Felsorolja, hogy az első világháború után elismert író lett, említi 1921-ben Oroszországba tett kirándulását, majd a *Leszámolásom velük* című pamfletet, amelyben élesen bírálta a nemzeti mozgalmat is. Ezeket a tényeket azonban nem a Krležával történt beszélgetés alkalmával tudta meg, hanem valószínűleg utólag, miután hazatért Budapestre. A látogatás leírását mindkét írásában azzal fejezi be, hogy Krleža olyan ember, „aki akkor van elemében, ha, mint kivert bika, magányosan toporzékolhat s ha látják, nyelvet ölthet a világra.”³³

---

³³ Fejtő Ferenc, i. m., 168.

Fejtő azon elsők egyike volt, akitől a magyar olvasók olvashattak a kortárs horvát irodalom vezéregyéniségéről. Krleža *Petőfi i Ady, dva barjaka madžarske knjige*, című esszéje – Sokcsevits Dénes *Petőfi és Ady, a magyar irodalom két zászlóvivője*³⁴, Lőkös István pedig *Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója*³⁵ címen említi – 1922-ben jelent meg a *Nova Europa* folyóiratban, egy másik, Ady Endréről írt esszéje pedig 1930-ban a *Hrvatska revija*-ban. Néhány hónappal később Bajza József, a budapesti egyetem horvát irodalmi tanszékének tanára írt Krležáról a *Magyarságban*.³⁶ Bajza írása és Fejtő *Nyugatban* megjelent cikke, majd az *Érzelmes utazás* jelentette az első lépéseket azon az úton, amely évtizedekkel később ugyan, de Krleža életművének részletes megismeréséhez vezettek.

Az *Érzelmes utazásban* a Zágrábban eltöltött napok után Fejtő elutazott az Adriára, és Sušakból Raguzába hajózott. Onnan kirándult a közeli Mlinibe meglátogatni P. D. festőt, akire Krleža hívta fel Fejtő figyelmét. Angyal Endre fedte fel, hogy a P. D. kezdőbetűk mögött Petar Dobrović festő neve rejtőzik.³⁷ Fejtő megérkezése után Dobrović hogyléte felől érdeklődik, mire az nevetve válaszolja, hogy jól van, annak ellenére, hogy „egy közép-európai államban forradalmársága miatt halálra ítélték.” Majd szinte megszakítás nélkül beszél a művészetekről, a forradalmakról, a politikáról. Fejtőnek nem volt szerencséje látni Dobrović képeit, csak üres vásznak száradtak az

---

³⁴ Sokcsevits Dénes, „Petőfi a horvátoknál”, in *Kisebbségkutatás*, 8 (1999): 3. sz. 345–347.

<https://epa.oszk.hu/00400/00462/00003/6.htm> (Letöltés: 2022. 01. 04.)

³⁵ Lőkös István, *A Dráván túl és innen. Miroslav Krleža és horvát irodalmi kapcsolataink* (Budapest: Nap Kiadó, 2019), 12.

³⁶ Lőkös István, *i. m.*, 6–7.

³⁷ Virág Zoltán, „A részvétnél is mélyebbre (Egy »aszketikus ingyenc« Jugoszlávia-képéről)”, in *Zagrebe, ti si moj rodni grad... / Szülővárosom vagy, Zágráb...Szimpózij u spomen Ferenca Fejtőa / Szimpózium Fejtő Ferenc emlékére*, ur. / szerk.: Franciska Čurković-Major, Kristina Katalinić, Jolán Mann (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019), 137–150.

udvaron. Zágrábban, Krleža lakásában valószínűleg mégis látott egyet, mivel Dobrović 1930-ban megfestette annak portréját, s ez a kép ma is az író (azóta múzeummá alakított) lakásában van. Fejtő a magyar olvasók számára nem tudott semmit sem mondani az akkor legnagyobb élő jugoszláv festőről. Csak a körülményeket jól ismerők jöhettek rá, ki volt a forradalmisága miatt halálra ítélt festő,³⁸ ugyanis a közép-európai államban, ahol született, nem lett ismert.

Raguzából hazafelé Fejtő Splitben szállt vonatra. Ekkor a városban alkalma nyílt megtekinteni annak nevezetességeit. Városnézés közben Nonai Gergely³⁹ szobra kelti fel a figyelmét, amely akkor a Peristiliumon állt, s észreveszi, mennyire nincs összhangban a szobor és a tér nagysága: a szobor mintha ketrecben lenne. A korabeli útikalauzok egyike is megjegyzi, hogy a szobrot aránytalanul kis térben állították föl.⁴⁰ Fejtő felsorolja még Ivan Meštrović szobrász műveit is: a Péter királyt ábrázoló domborművet a raguzai Pilekapunál, Strossmayer püspök szobrát Zágrábban. A Cavtatban álló Meštrović készítette mauzóleum megtekintését viszont elmulasztotta a Dobrovićnál tett látogatás miatt. Meštrovićot a következőképpen mutatja be.: „Élő, »modern« szobrász, de máris műemlék, amit alkot, idő feletti, hozzásimul a romok, a restaurált épületek archaikus hangulatához.”⁴¹

---

³⁸ Fejtő Ferenc, *i. m.*, 223–224.

³⁹ Gergely püspök székhelye Nona (Nin) városban volt 900–929-ig, ezért nevezik Nonai (Nini) Gergelynek. Fejtő tévesen említi Ninszky néven. 925-ben a spalatoei egyházi zsinaton az ószláv nyelvű istentisztelet és a glagolita írás használatáért szállt síkra.

⁴⁰ *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegowina mit Angben für Automobilisten*, 4. Aufl., (Berlin: Grieben-Verlag, 1930), 116.

⁴¹ Fejtő Ferenc, *i. m.*, 256.

*Nonai Gergely szobra a Peristiliumon az 1930-as években
(Graficka zbirka Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, GZR 342/1961)*

A Kelet-Adriára látogató magyar szerzők műveiben észrevehetjük az utazásaik során nyert benyomások jelenlétét. Elsősorban a tájak szépsége vagy különlegessége ragadja meg őket, a horvát irodalom, az írók, általában a horvát kultúra csak elvétve jelenik meg műveikben. Jókai Mór nagy érdeklődést mutatott a délszláv népköltészet iránt, utazásai helyszínein esetenként felkelti a figyelmét egy-egy motívum, amely majd egy későbbi művének témájául szolgálhat. Ahhoz azonban, hogy az ilyen motívumokat beépíthesse műveibe, különféle kiadványokból merítette alapos ismereteit. Ennek ellenére ő az egyetlen magyar író, akit a horvát népköltészet iránti lelkesedés folyamatosan inspirált, és az ott megjelenő motívumokat több művében is felhasználta. Kaffka Margit és Fejtő Ferenc Horvátországba utazva érdeklődést mutatott a horvát kultúra, mindenekelőtt a horvát irodalom iránt, és hazatérésük után bizonyos mértékben tájékoztatták a magyar olvasóközönséget a horvát irodalmi életéről. Kaffka későbbi munkáiban (talán korai halála miatt is) nem leljük

nyomát a horvátországi élményeknek. Fejtő későbbi munkássága nem a szépirodalom terén teljesedett ki, ám Krleža és annak tevékenysége továbbra is érdekelte. Élete végéig figyelemmel kísérte a horvát és jugoszláv eseményeket, és a délszláv háború idején is felemelte szavát a horvátok ügye érdekében. A horvát és általában a jugoszláv irodalom a második világháború után lesz nagyobb mértékben jelen a magyar kultúrában, mindenekelőtt a vajdasági magyar írók kultúráközvetítő szerepének köszönhetően.

**Károlyi Mihályné emlékiratai:
Az emigráció évei Dalmáciában és
a Károlyi brigád megalakításának
lehetősége a második világháború végén**

Aváságos időkben, mint amilyen az első világháború vége volt, az addig fennálló értékrendek meginognak, s ez az irodalomban is megnyilvánul, oly módon, hogy az olvasók egy része kételkedni kezd abban, hogy a szépirodalom alakíthatja az emberi tudatot, ezért az olvasóközönség bizonyos részének érdeklődése más irodalmi műfajok felé fordul. A valóság azt a gondolatot érleli meg bennünk, hogy a nem-fikcionális irodalom, az emlékiratok, a múlt megismerése talán választ adhat a jelen kérdéseinek megoldására. Az első világháború után Magyarországon észrevehetően felvirágzott a memoáriródalom. Az elmúlt évszázad húszas-harmincas éveiben a magyar arisztokrácia tagjai közül többen megírták élettörténetüket és műveikkel lehetővé tették, hogy az olvasóközönség bepillantást nyerjen a felsőbb körök életébe és szokásaiba. Mivel nagy jólétben éltek, ez még inkább fölkelte az olvasók érdeklődését. Ezek a memoárok a magyar történelem egy-egy korszakáról vagy eseményéről szóló igen érdekes olvasmányok, mert nagymértékben hozzájárulnak a nemzet múltja első világháború előtti és utáni korszakának megismeréséhez. Némely emlékiratokban azok az egykor főúri kastélyok szinte mesebeli körülmények közt élő lakói írják le élettörténeteiket, akik a második

világháború után nincstelenségben éltek vagy nyomorban tengődve igyekeztek megőrizni emberi méltóságukat.

Ebben a sokszínű társaságban kiemelkedő helyet foglal el Károlyi Mihályné Andrássy Katinka, a Magyar Köztársaság első elnökének felesége. Emlékiratai ugyan később jelentek meg, de a benne leírt események visszanyúlnak gyermek- és ifjúkorába, majd folytatódnak az első világháború végén beállt fordulattal, amikor férjével és gyermekeivel emigrációba kényszerült. Ezen tanulmány első része az emigráció Dalmáciában töltött éveit vizsgálja, mindenekelőtt azt, hogyan mutatja be az akkori Jugoszlávia tájait és embereit. A tanulmány második része a második világháború végi körülményeket figyelembe véve arra keres választ, vajon játszhatott-e szerepet Károlyi Mihály az akkori idők politikájában, és ha igen, milyen mértékben.

Andrássy Katinka az egyik legbefolyásosabb magyar arisztokrata családban született. Nagypja a Magyar Királyság miniszterelnöke, majd az Osztrák Magyar Monarchia külügyminisztere volt. Az Andrássy család tagjai, így nőtagjai is, figyelemmel kísérték a politikai eseményeket, a politikai életet. Liberális politikai nézeteket vallottak, „egyházellenesek” és „nacionalisták” voltak.” A család számára ezért nem kis meglepetést okozott és az események váratlan fordulatát jelentette az, hogy Andrássy Katinka, miután 1914-ben férjhez ment Károlyi Mihályhoz, teljesen a hatása alá került; magáévá tette férje eszméit és állásfoglalását. Károlyi Mihály ugyancsak tekintélyes családból származott, amely azonban az Andrássy családdal ellentétben „konzervatív, reakciós, klerikális és kozmopolita” volt. Férjhezmenetele után Andrássy Katinka élete elválaszthatatlan lett férje életétől az első világháború alatt, az azt követő politikai események, majd az emigráció idején, egészen férje haláláig, sőt azon túl is, amikor férje munkásságának megismertetését tűzte ki élete céljául. Ennek megvalósítását szolgálta emlékiratainak megírása is. Mint családjának többi tagja, ő is vezetett naplót, ami később, a memoár írásakor is hasznosnak bizonyult.

Angol nyelvű életírása 1966-ban *A life together. The memoir of Catherine Károlyi* címmel jelent meg Londonban. Ennek alapján készült el a magyar kiadás fordítása két kötetben, *Együtt a forradalomban* és *Együtt a száműzetésben* címen, melyek hamarosan, 1968-ban és 1969-ben meg is jelentek Magyarországon. A Károlyi házaspár egész életében hű maradt szocialista és kommunista elveihez, talán ezzel magyarázható, hogy az angol kiadás után rövid időn belül megjelent a magyar nyelvű is. Az első kiadást még három követte: 1973-ban, 1978-ban és 1985-ben, 2011-ben pedig elkészült az ötödik kiadás is. Emlékiratai, levelei és az ismert rendezővel, Kovács Andrásossal folytatott beszélgetés alapján 1984-ben 145 perces játékfilmet is forgattak róla *A vörös grófnő* címmel, amely az 1910-től 1919. július 4-ig, az emigráció kezdetéig terjedő időszakot öleli fel.

Az emlékirat vagy memoár prózai epikus műfaj, amelyben a szerző az általa is átélt történelmi értékű és/vagy érdekes eseményekről számol be, vállalva a szubjektív szemléletet. Ez utóbbi miatt a szakirodalom különválasztja a történetírástól, habár annak nélkülözhetetlen forrása, de különválasztja az önéletrajztól is, mert a közélet eseményeire koncentrálnak.¹ A memoár írója nem saját személyét, érzéseit, hanem tényeket, olyan társadalmi és kulturális eseményeket jegyez le, amelyben maga is részt vett, s ezekről vagy más résztvevő személyekről kevésbé ismert tényeket, személyes véleményét vagy emlékeit közli. A műfaj valóban értékes darabjai nagymértékben hozzájárulhatnak a történelemben és a művészetekben lejátszódó események és jelenségek jobb megértéséhez.²

Andrássy Katinka memoárjainak két kötete közül az elsőnek egy harmada foglalkozik a szerző gyermek- és ifjúkorával. A könyv másik két harmadának és a második kötetnek a középpontjában ugyan nem Károlyi Mihály áll, ám azt sem mondhatjuk, hogy a

---

¹ Bárdos László, Szabó B. István, Vasy Géza, *Irodalmi fogalmak kisszótára kiegészítésekkel*, szerk. Szabó B. István (Budapest: Korona Kiadó, 2001), 119.

² „Memoari”, in *Hrvatska opća enciklopedija 7 Mal – Nj*, gl. ur. August Kovačec (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005), 218.

szerző. Hogy valójában ki, arra talán a magyar kultúra és nyelv egyik, más kultúrák számára különös jelensége, a férjezett neve utal a legjobban: Károlyi Mihályné. Emlékiratai érdeklődésre tarthatnak számot mind a történészek, mind pedig azok részéről, akik az egykori arisztokrácia életére kíváncsiak. Ugyancsak figyelemfelkeltő lehet az Adriát kedvelők számára, hiszen megrajzolja a szerző adriai élményeit is: gyermekkorában szüleivel az Adrián töltött nyaralását, majd azt a néhány hónapot, melyet Splitben, és azt a két és fél évet, melyet Dubrovnikban töltött férjével és gyermekeivel 1921 áprilisa és 1923 júniusa között.³ Bizonyos később megörökített, ehhez az időhöz vagy családjához kapcsolódó események és élmények ugyancsak olvashatók az emlékiratokban.

A szerző első gyermekkori élménye, amely fumei tartózkodásukat juttatta eszébe, a földrengés volt:⁴

„Az én legelső emlékem az a földrengés, amelyet Fiumében, a mai Rijekában éltem át, holott két- vagy legfeljebb hároméves lehettem, amikor történt. Életem későbbi folyamán olyan bőven volt részem földrengésekben, hogy magam is szeretném tudni, nem volt-e ennek a gyermekkori eseménynek valamilyen titokzatos hatása sorsom alakulására. Az Adriai-tenger hullámai előntötték a rakpartokat. A város lakosai közül sokan a kikötőben horgonyzó hajókra menekültek. Emlékszem, apám emelt ki ágyamból éjszaka, és takaróba burkolva vitt le a lépcsőn. Vállához simultam, és boldog biztonságban éreztem magam. Aztán hosszú keskeny folyosón mentünk, a padló ringott alattunk, mint a bölcső, és ijedt arcok bukkantak fel körülöttem.

³ Károlyi Mihály, *Hit, illúziók nélkül* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2013), 498.

⁴ A földrengés 1895. április 14-én, este 11 óra 17 perckor volt. Az epicentruma Laibachban (Ljubljana) volt, erőssége 8-9 magnitúdó közötti volt. A földrengés távolabb is érezhető volt, így Fiumében is, ahol 6,1 erősségű volt (RL). Lásd: Dr. Franz E. Suess, *Das Erdbeben von Laibach am 14. April 1895*. https://opac.geologie.ac.at/wwwopac/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=images&value=JB0463_411_A.pdf. (Letöltés: 2018. 02. 01.) és *Potres leta 1895 v Ljubljani* <http://www.arso.gov.si/potresi/potresna%20aktivnost/potres1895.html> (Letöltés: 2018. 02. 01.)

Később elmondták, hogy apám megcsúszott a vizes deszkapadlón, és kis híján a haragvó hullámokba esett velem együtt. Bennem azonban boldog emlékként maradt meg az egész kaland.”⁵

Az Andrassy család tagjai gyakran utaztak az Észak-Adriára. Katinka nagyapja, Andrassy Gyula, Voloscában (Volosko) halt meg. Apját, Andrassy Tivadart, amikor 1905-ben betegsége komolyra fordult, a család orvosi tanácsra Abbáziába akarta küldeni, de ez a terv a beteg állapotának rohamos romlása miatt meghiúsult.⁶ Andrassy Katinka, még ha a földrengés után nem is járt arrafelé, ezek a városok ismertek voltak számára. Dubrovnik úgyszintén kedves úti cél lehetett. Amikor ugyanis a Károlyi házaspár nem sokkal házasságkötésük után Isztambulban nyaralt, Katinka így emlékezett vissza Dubrovnikra:

„Kutattam álmaimban és emlékezetemben: hol is láttam ilyen fényes felületű, lapos sziklákat, ilyen átlátszó, tükörsima, smaragdzöld vizet, amelynek mélyén tisztán látszanak a kavicsok? Aztán ráeszméltem: Raguzában, ahol néhány évvel azelőtt nyaraltam a szüleimmel.”⁷

A tenger ilyen ábrázolása, „a fényes felületű, lapos sziklák” és „az átlátszó, tükörsima, smaragdzöld vizű tenger” újra megjelenik, amikor a Károlyi család az emigráció idején ismét a tenger közelében, Dubrovnikban, telepedett le.

Az emigrációba indulva nem az Adria volt az elsődleges céljuk, de néhány sikertelen kísérlet után, hogy letelepedjenek valahol, Jugoszlávia mellett döntöttek. Eleinte Splitben, majd Dubrovnikban éltek. Károlyi Mihály az első világháború idején a háború ellen foglalt állást, a polgári demokratikus reformok megvalósításáért

---

⁵ Károlyi Mihályné, *Együtt a forradalomban* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2011), 17–18.

⁶ Károlyi Mihályné, *i. m.*, 79.

⁷ Károlyi Mihályné, *i. m.*, 277.

harcolt és a Duna-menti népek közti barátság híve volt. Így ismerték a Monarchiával szomszédos országok politikusai (horvát és szerb politikusok is), akikkel később miniszterelnökként, majd köztársasági elnökként kapcsolatban állt. A Károlyi család 1919-ben emigrált, azután rövid ideig Bécsben, majd Prágában élt, ezt követően pedig Firenzében. Amikor az olasz várost el kellett hagyniuk, Jászi Oszkár és Szende Pál, a Károlyi-kormány miniszterei kieszközölték a Károlyi család tagjai részére a letelepedési engedélyt Jugoszláviában, sőt a jugoszláv útlevélet is, amit 1921-től kezdődően az emigráció végéig, 1946-ig használtak.⁸ Szem előtt tartva Károlyi politikai szerepét, ebben nem volt semmi különös.

Károlyiék több mint két évig tartózkodtak Dalmáciában, ennél fogva azt várnánk, hogy a memoárokban gyakran megjelennek a dalmáciai tájak és városok, de ilyesmiről csak elvétve olvashatunk. Split esetében a város inkább csak mint a háttér jelenik meg:

„Split termékelen sziklái, szúrós, girbegurba kaktuszai, görcsös növesű olajfái, bánatos szemű, agyonterhelt szamarai közt, a háttérben kísértetiesen elnyúló hegyek lábánál eleinte úgy éreztük magunkat, mint akit a világ végére száműztek.”⁹

A sorokból arra következtethetünk, mintha a mediterrán táj szinte ellenséges érzülettel viseltetne irántuk. A város nevezetességeiről, szépségéről nem tudunk meg semmit. Dubrovnikról még ennyit sem ír. A szerzőt most is elbűvöli a kristálytisza vizű tenger, de csak mellékesen tesz erre utaló megjegyzéseket, leírást a városról vagy a tájról nem találunk. Éppen csak megemlíti a Lapad-félszigeten kiépült városrész romantikus környezetét és Lacroma rejtelmes szigetét, amit cápához hasonlít. Sokkal többet beszél különféle kalandos vállalkozásaikról, melyek célja, hogy valamiféle egzisztenciát biztosítsanak maguknak.

---

⁸ Károlyi Mihály, *Hit, illúziók nélkül*, 234.

⁹ Károlyi Mihályné, *Együtt a száműzetésben* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2011), 31.

Közös üzleti próbálkozásukat az orosz emigránsokkal és a Stella nevű bár gyors megnyitását, de még gyorsabb bezárását Dubrovnikban öniróniával meséli el, illusztrálva tájékozatlanságukat e téren. Ugyancsak öniróniával számol be arról a kísérletről, amikor motorcsónakos kirándulásokat szerveztek külföldi turisták számára.

Az emlékiratok írója mindkét város lakóit nagy szeretettel említi és kiemeli együttérzésüket, nagylelkűségüket, legyenek azok egyszerű emberek vagy a városi előjáróság tagjai. Az első világháború után, amely nagy változásokat és megrázkódtatásokat idézett elő a társadalomban, a jugoszláviai proletariátus is kifejezte elégedetlenségét oly módon, hogy „1919. VI. 20-án és 21-én a nemzetközi proletár kölcsönösség jegyében a munkásosztály az összes jugoszláv országban sztrájkba lép, tiltakozva ezzel a szovjet-oroszországi és magyarországi burzsoá beavatkozás ellen.”¹⁰ Ha Split vagy Dubrovnik lakosai közvetlenül nem is vettek részt ezekben a tüntetésekből, az újságok révén és egymástól is bizonyára értesültek róla. Így aztán nem csoda, hogy a spliti cipész, akinek Károlyi odaadta a szandálját, hogy javítsa meg, nem akarta elvenni a javításért járó pénzt, vagy az orvos, aki az egyik lányukat gyógyította, látva, milyen nehéz körülmények közt élnek, szintén nem akarta elfogadni a honoráriumot.

Azt, hogy az élet előreláthatatlan, furcsa eseményeket produkál, a Károlyi házaspár esetében többször is láthattuk. Ezt igazolja a Dubrovnik közelében tartott Szent Vitus napi ünnepség és az ott látott emberek leírása. Az ünnepségre egy jugoszláv tengerésztiszttel és feleségével mentek, akik bizonyára tájékoztatták őket az ünnep történetéről: 1389-ben ezen a napon volt a rigómezei ütközet, amikor a szerb fejedelem hadserege súlyos vereséget szenvedett a törököktől, s aminek következményeként megszűnt a Szerb Királyság. A szerb történelem folyamán ez a dátum (június 28.) a későbbiekben is nagy

---

¹⁰ Ivo Perić, *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. godine* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1983), 136.

jelentőséggel bírt, 1914-ben Szarajevóban ezen a napon követték el a Habsburg-Lotaringiai Ferenc Ferdinánd elleni merényletet. Ezeket a történelmi tényeket az emlékirat is említi. A leírás több szempontból bemutatja az eseményt. A népviseletek élénk színei, a Szokol szervezet¹¹ tagjainak vörös ingje, a darutollas sapkák vizuális szempontból teljes mértékben tükrözik az emberi sokaság tarkaságát. Mint minden hagyományos népi öltözet, így a magyar is, különös szépségével, élénk színeivel kelti fel a figyelmet, Andrassy Katinkának mégis feltűnik a dalmáciai, a boszniai és hercegovinai népviseletek gazdagsága. A leírást időnként élénkíti egy-egy akusztikai elem, az emberek hangos beszéde, a nyárs alatt égő tűz pattogása, amit gyakran elnyom a Sokol rézfúvósainak harsogó zenéje. Olfaktív elemek, a különféle sülték illata is, „érezhető”, hisz ökröt, birkát, bárányt és malacot sütnek a sokadalom számára. Mozgalmasságot kölcsönöz a leírásnak a fiatal lányok sétája, melynek célja, hogy szépségüket és gazdagságukat tegyék közszemlére. Ugyancsak a mozgalmasságot fokozza még az eleven tánc során felvert por kavargása is. A népviseleteket díszítő ezüstpénzek, amellest, hogy az eladó lányok családjának vagyonos voltát szemléltetik, magát a leírást is gazdagítják, mert hatnak érzékszerveinkre: színükkel és fényükkel a látásra, csengésükkel a hallásra, míg a tapintásra csak közvetve hat az inger. Utóbbit akkor érzékelhetjük, ha elgondoljuk, milyen lenne megérinteni az ezüstpénzeket, ha másért nem is, mint a fém hűvös felületének érzékeléséért. A leírás különösen érdekes momentuma az, amikor a „népünnepélyen” megjelennek Gavriló Princip¹² idős szülei, akiket az író vegyes érzelmekkel említ. Érezhető a szerző szülők iránti részvéte fiuk tette miatt, nemkülönben a

---

¹¹ A Sokol (súlyom) mozgalom 1862-ben Prágában jött létre, célja a testnevelés mellett, azzal karöltve a nemzettudat ébresztése volt. A mozgalom gyorsan elterjedt a szláv államokban. A horvát Hrvatski sokol 1874-ben hasonló céllal alakult meg Zágrábban, és tevékenysége gyorsan kiterjedt Boszniára és Hercegovinára is.

¹² Gavriló Princip (1894–1918) boszniai szerb terrorista, a Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége elleni merénylet elkövetője volt, ami az első világháború kitöréséhez vezetett.

kirobbantott háború okozta tragikus események következményei okán is.¹³ Nem kell csodálkoznunk azon, hogy Andrassy Katinka észreveszi és kiemeli a népviseletek gazdagságát. Amellett, hogy abban az időben a népviselet volt az emberek ünnepi viselete, a dubrovnikai, turizmussal foglalkozó intézmények bizonyos esetekben biztatták is a lakosságot annak viselésére, hogy azzal is fölkeltsék a turisták figyelmét és kedvező benyomást tegyenek rájuk.¹⁴

A memoár nemcsak a hazai lakosságot említi, hanem a külföldieket is. A hasonló sorsú orosz emigránsok mellett, akiknek azonban politikai nézetei különböztek az Andrassy házaspárétól, értesülünk még az amerikai haditengerészet csatahajójának és torpedórombolójának érkezéséről is a spliti kikötőbe. A város lakói nagyon izgatottak voltak az amerikaiak „látogatása” miatt, a szerző viszont elkeseredetten látta, hogy a tengerészek a kihajózás előtt a felesleges élelmet a tengerbe dobták.

„Az éhes lakosság azután kihalászta a kristálytisza víz fenekéről.”¹⁵

A dalmáciai emigráció éveinek említett leírásain kívül időnként találunk olyan, első pillantásra kevésbé fontosnak tűnő megjegyzést, ami arra utal, hogy abban az időben sokkal több jelentős esemény is történt, mint amit az emlékirat írója lejegyzett. Ilyen volt egy később Amerikában történt eset is. Károlyiék 1923 júniusában elhagyták Dalmáciát és Angliába hajóztak, hogy onnan Kanadába folytassák útjukat, mert ott szándékoztak letelepedni. Angliában azonban váratlanul megkapták a letelepedési engedélyt, így ott maradtak. Károlyi és az Andrassy család korábbi ismeretségeinek köszönhetően szívesen látott vendégei lettek egyes, ottani társadalmi köröknek. Ismerőseik jóvoltából Andrassy Katinkát 1924-ben meghívták

---

¹³ Károlyi Mihályné, *i. m.*, 33.

¹⁴ Ivo Perić, *i. m.*, 65. és 114.

¹⁵ Károlyi Mihályné, *i. m.*, 33.

az Amerikai Egyesült Államokba, ahol egy körutazás keretében előadásokat tartott az első világháború végén lezajlott magyarországi társadalmi eseményekről. New Yorkban találkozott Ivan Meštrović horvát szobrássszal:

„Este Caldwell elvitt engem is, Miss Spence-t, Mr. Feakinst és titkárnőjét egy kis orosz restaurant-ba, ahol nagyszerű volt a zene. És képzelj csak ki ül az első asztalnál! Meštrović! Hozzászaladtam, és azután összeültünk. Igazán komikus, hogy őt, a nagy művészt, teljesen mellőzik, senki sem tud róla, rosszul menedzselik, és én a központja vagyok az érdeklődésnek.”¹⁶

Meštrovićot még Splitben ismerte meg, de erről csak egy futó megjegyzésből értesülünk. Sajnos, gyakran előfordul, hogy az emlékirat szerzője nem mutatja be közelebbről azt a személyt, akiről ír, így az olvasó sem szerez róla – ez esetben a horvát festőről – részletesebb ismereteket. Többet megtudunk róla Károlyi Mihály dubrovniki tartózkodása alatt írt memoárjából, ahol röviden vázolja Meštrović életútját a pásztorkodástól a bécsi tanulmányokon keresztül a spliti találkozásukig, amikor az akkor már híres festő majdnem negyvenéves volt. Károlyi lelkesen említi, hogy épp akkor fejezte be a rigómezei ütközet emlékére készült, ám soha meg nem valósított *Vidovdanski bram* (Vidusnapi templom) tervezetét és megindító domborművét, az *Özvegyasszonyokat*. Röviden leírja a festőt is:

„A hallgatag, kecskeszakállú embernek csodálatos keze és gyermeki mosolya volt.”¹⁷

---

¹⁶ Károlyi Mihályné, i. m., 92.

¹⁷ Károlyi Mihály, i. m., 237.

Ám annak ellenére, hogy Meštrović ez idő tájt (1922 októberében) fejezte be a közeli Cavtat városban a Račić család mauzóleumát¹⁸, Károlyi ezt nem említi.

Károlyi Mihályné számára ez a dubrovniki tartózkodás nem volt az utolsó. Miután férje 1955-ben meghalt, szeretett volna visszatérni. El is utazott oda.

„[...]elzarándokoltam Jugoszláviába, ahol az első emigráció éveiben éltünk, a dalmát partok terméketlen, nyomorúságos vidékére, ott akartam letelepedni és társadalmi munkát végezni. De a jugoszlávoknak nem volt szükségük segítségre, s még gyógyszert sem fogadtak el a svájci Vöröskereszttől.”¹⁹

Amikor 1958-ban Károlyi Mihály *Hit illúziók nélkül* című emlékiratának szerb nyelvű fordítása (Sinkó Ervin előszavával) kiadás előtt állt, Andrassy Katinka elutazott Belgrádba. Ennek kapcsán említi, hogy a könyvért kapott honoráriumon nyaralt előző évben Dubrovnikban.²⁰ Mindez azt bizonyítja, hogy a Dalmáciában töltött évek mély nyomot hagytak benne.

Az Andrassy családot egy 1941 áprilisában történt tragikus esemény is Dubrovnikhoz köti. Katinka húga, Odescalchi Károlyné Andrassy Klára, becenevén Kája Dubrovnikban halt meg. Klára a városba érkezése után táviratot küldött nővérének Londonba, de miután kilépett a posta épületéből, a várost bombázó olasz repülőgépek bombatalálata megsebesítette. A kórházban megműtötték, de néhány órára rá meghalt. Katinka első értesülései szerint ő volt a bombázás egyetlen áldozata. Klára Dubrovnikig az angol attaséval, annak kocsijában utazott, aki útitársnője halála után megtalálta nála azt a levelet, amelyben a magyarországi angol nagykövet az angol politikusok

---

¹⁸ Ivo Perić, *i. m.*, 144–145.

¹⁹ Károlyi Mihályné, *i. m.*, 329.

²⁰ Károlyi Mihályné, *i. m.*, 332.

figyelmébe ajánlotta őt, kiemelve a szövetségesek érdekében folytatott tevékenységét.²¹ Az Andrassy Katinka emlékiratait tartalmazó kötet végén részletek olvashatók naplójából és leveleiből. Az 1941. június 20-i följegyzése szerint:

„A Vöröskereszt értesített bennünket, hogy Kája április 12-én éjjélkor meghalt. Dubrovnikben temették el, nem messze a katolikus templomtól, a Lapudba[Lapadra] vezető úton.”²²

Július 11-i keltezéssel a tragikus eseményt néhány ténnyel pontosítja:

„Rosszabb lehetett az a dubrovnikai szerencsétlenség, mint eredetileg gondoltam: heten haltak meg, sok volt a sebesült: csak egyetlen operálni tudó orvos állt rendelkezésre, s Kájának két órát kellett várnia a műtetre nagy fájdalmak között. A gáz-és villanyműveket szétbombázták, úgyhogy az orvos nehéz körülmények közt dolgozott. Kája nem vesztette el az eszméletét, de a műtét után – levágták a bal lábát – már nem ébredt fel, nem is tudott az amputációról. Mély fejsébet kapott, abba halt bele.”²³

Tóth Vásárhelyi Éva *Gróf Andrassy Klára, a szociális legitimista* című tanulmányában összefoglalta Andrassy Klára politikai életrajzának fontosabb eseményeit. Az ő élete sem volt kevésbé érdekes Katinkáénál, talán még izgalmasabb is. Mint az Andrassy család többi nőtagja, Klárát is érdekelte a politika. Legitimista volt, de politikai nézetei megváltoztak, miután 1936-ban és 1937-ben Franzensbadban (ma a csehországi Františkovy Lázně) hosszabb időt töltött együtt Katinkával, és mindinkább a polgári baloldal felé fordult. 1938-ban Spanyolországot bejárva a polgárháborúról írt tudósításai a párizsi *L'*

---

²¹ Károlyi Mihályné, i. m., 281.

²² Károlyi Mihályné, i. m., 412.

²³ Károlyi Mihályné, i. m., 414–415.

Orde és a koppenhágai *Politiken* című lapokban jelentek meg. A magyar *Újság* 1938. február 13-án *Asszonysszemmel végig az égő Spanyolországon* címmel közölt sorozatot, melyek ezekből a tudósításokból álltak össze. 1939 januárjában tért haza Spanyolországból, és bekapcsolódott a politikai életbe. Részt vett a lengyelországi zsidó menekülteket segítő Magyar–Lengyel Egyesületek Szövetségének tevékenységében, és maga köré gyűjtötte a náciellenes fiatal értelmiségieket, s e társaságban gyakran megjelent az angol nagykövet és felesége is. Andrassy Klára közismert személyiség volt, ezért tevékenysége nem maradt észrevétlen. Amikor 1941 elején megtudta, hogy a németek hamarosan letartóztatják, a kiutazási vízum megszerzésének nehézsége miatt magától Horthy Miklóstól kért és kapott segítséget, hogy elhagyhassa az országot. Jugoszlávián át menekült és Dubrovnikba érkezése után 1941. április 12-én meghalt.²⁴ Sógora, gróf Cziráky József, legidősebb nővérének, Andrassy Ilonának a férje elutazott oda, hogy felderítse Klára halálának körülményeit. Ő említi jegyzeteiben, hogy Klára ott is kapcsolatba lépett a lengyel zsidó menekültekkel, valamint angol és amerikai diplomatákkal. Cziráky még feljegyezte:

„Cája a 28-as kövel jelzett sírban, diófa koporsóban fekszik. Fekete fakereszt, hibás, fehérbetűs felírással: ADESCHALCHI KAROLINA 1941. IV. 12.”²⁵

A történészek, így például Franko Mirošević, Dubrovnik és a Dubrovnik-i járás történetéről írva a bombázás több különböző dátumát említik. Mirošević hivatkozik Mato Jakšić történészre, aki 1941. április 6-ra, majd Ivo Rojnicára, aki április 15-re és 16-ra teszi a bombázás idejét. Tény, hogy ezt ma már nehéz pontosan megállapítani, ugyanis Mirošević Rojnicának egy másik írására is hivatkozik, melyben

²⁴ Tóth Vásárhelyi Éva, *Gróf Andrassy Klára, a szociális legitimista* http://epa.oszk.hu/00900/00995/00014/pdf/Multunk_EPA00995_rothve08-2.pdf (Letöltés: 2018. 02. 28.)

²⁵ Tóth Vásárhelyi Éva *Herceg Odessalchi Pál franciaországi magángyűjteményéből* idéz.

már április 10-én ismételt bombázásokról ír.²⁶ Elfogadhatóbbnak tartjuk az Andrassy Katinka emlékirataiban olvasható Vöröskereszt-értesítést, és ez a dátum áll Andrassy Klára sírjának keresztjén is. Ugyancsak ennek a dátumnak a pontosságát igazolja a dubrovnikai kórház halotti anyakönyve is. Abban az időben a kórház vezetett halotti anyakönyvet, melyet ma a Dubrovnikai Püspökség Levéltára őriz. A halotti anyakönyvben a személyi adatokon kívül fel van tüntetve az elhalálozás ideje: 1941. április 12. 21 óra, továbbá a temetés helye és ideje: április 15., Boninovo [dubrovnikai városrész], Szent Kereszt temető.²⁷ A temetés idejét valószínűleg az akkori gyakorlat alapján írták be a halotti anyakönyvbe. A Szent Kereszt temető ma a Boninovo temető részét képezi. A mai Boninovo temető adatai szerint Andrassy Klára temetése 1941. április 14-én volt, a 28. számú sírhelyre temették.²⁸ A temető területének későbbi növekedése és a temető kiépítése következtében a sírokban nyugvó halottak földi maradványait exhumálták és ugyanabban a temetőben közös sírba helyezték. Mivel a jelenlegi temetőben ma már nincs földsír, így nem létezik Andrassy Klára ilyen sírja sem.

Andrassy Klára földi maradványainak kérdésében újabb fordulat állt be 2019-ben,²⁹ amikor tudomásomra jutott, hogy a Boninovo

---

²⁶ Franko Mirošević, *Dubrovnik i Dubrovački kotar od Banovine Hrvatske do talijanske reokupacije (Od rujna 1939. do rujna 1941.)* Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 53 (2011), 251–253. <https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwjkuM683dDZA hXH16QKH-cf8BnwQFgg3MAM&url=https%3A%2F%2Fhrcaak.srce.hr%2Ffile%2F111712&usg=AOvVaw3N45NDCq6xZFINhs-OL8Kb> (Letöltés: 2018. 03.02.)

²⁷ Arhiv Dubrovačke biskupije, Matica umrljih bolnice Dubrovnik god. 1941. (sv. XI b, str. 294, br. 28). [A Dubrovnikai Püspökség Levéltára, A dubrovnikai kórház halotti anyakönyve]

²⁸ Stara knjiga ukopa groblja Boninovo. [A Boninovo temető sírjai. Régi könyv]

²⁹ Ezen tanulmány 2019-ben jelent meg horvát nyelven: *Dubrovnik*, XXX (2019): br. 1. 71–79. Ezt követően értesített Hrvoje Ivanković a Vuličević-Paladino kriptán lévő Andrassy Klárára vonatkozó tábla feliratáról.

temetőben a Vuličević-Paladino kriptán³⁰ márványlap van elhelyezve a következő felirattal:

PRINCEZA CAJA ODESCALCHI / ROĐ. CONTESSA
ANDRASSY / POGINULA OD BOMBARDOVANJA / 6
APRILA 1941 / U DUBROVNIKU.³¹

*Az Andrassy Klára nevét őrző márványtábla
(Hrvoje Ivanković fényképe)*

A kripa tulajdonosai Roko Vuličević (elhunyt 1924. január 8-án) és Karla Vuličević, szül. Paladino (elhunyt 1949. február 20-án) voltak. A kriptát 30 évvel ezelőtt elhagyottnak nyilvánították, ezért a Boninovo temető rendelkezik használati joggal felette, vagyis az a jelenlegi tulajdonosa. Sem a temetéseket vezető nyilvántartásban, sem a kripták jegyzékében nincs semmilyen adat, ami arra utalna, hogy Andrassy grófnő földi maradványait átvitték a szóban forgó kriptába.³² Ezek alapján feltételezhetjük, hogy az említett márványlap csak Andrassy Kája nevét őrzi, földi maradványai azonban a közös sírban nyugszanak. Andrassy Klára esete is a sors kiszámíthatatlanságát szemlélteti. A

³⁰ A kripa helye a Boninovo temetőben: Odjel 3, Polje 03, Razred 0, Broj 0266.

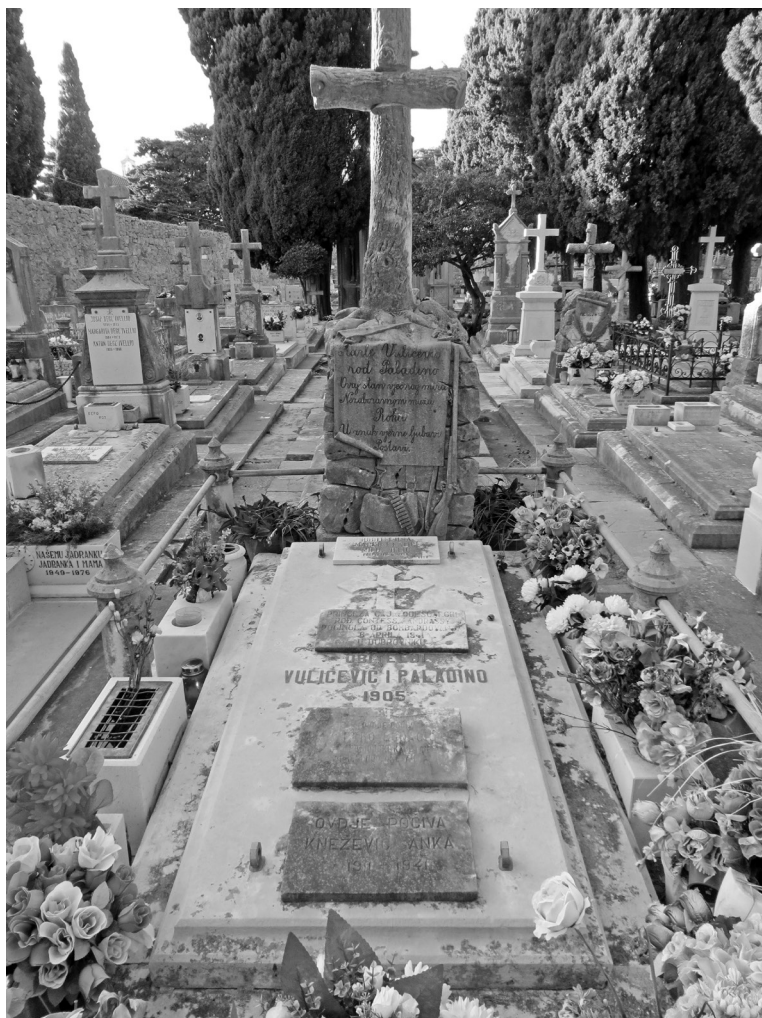
³¹ Odescalchi Caja hercegnő / szül. Andrassy grófnő / meghalt a bombázás következtében / 1941. április 6-án / Dubrovnikban.

³² A Boninovo d. o. o. temető ezen adatait Ljubomir Štefi bocsátotta rendelkezésemre.

márványtábla őrzi emlékét, még ha a neve nem is teljes egészében, hanem csak a Caja alakban szerepel rajta, és az elhalálozás dátuma sem pontos. 1941. április 6. nemcsak az eredeti fakereszt dátumához képest téves, hanem a kórház halotti anyakönyvi kivonatában olvasható hivatalos, a Vöröskereszt értesítésében szereplő adat, továbbá a haláleset után rövidesen Dubrovnikba utazó gróf Cziráky József által lejegyzett dátumhoz képest is. Vajon mi lehet az oka a dátum megváltoztatásának? Az eredeti fakereszt adatai híján a tábla készítője a történész Franko Mirošević idézte bombatámadás dátumát fogadta el? Mindez csak találgatás tárgya lehet. Ugyancsak találgatás tárgya lehet az is, hogy ki készítette a márványtáblát? Említettük, hogy Andrassy Katinka memoárjából értesülünk arról, miszerint Károlyi Mihály Belgrádban megjelent emlékiratának honoráriumán 1957-ben Dubrovnikban nyaralt. Talán ő kért meg valakit, hogy készíttessen táblát, mely húgának emlékét őrzi.

A Károlyi házaspár az emigráció Bécsben, Prágában és Firenzében félelemben töltött első éveit után Dalmáciában békére és nyugalomra lelt. Splitben és Dubrovnikban gyermekeik meggyógyultak és megerősödtek. Amikor elhatározták, hogy életútjukon új szakaszt kell nyitniuk és Anglia felé indultak, nehéz szívvel hagyták el Dalmáciát, mely menedéket adott nekik. A sors azonban még egy szerepet szánt a városnak Katinka életében: húgának, Klárának nyughelyül rendelte.

A magyar irodalomban Dubrovnik, azaz Raguza kiemelkedő helyet foglal el, ahol sok magyar író megfordult. Többen hosszabb, de általában inkább rövidebb ideig éltek is ott. A város és környéke mindnyájukra mély benyomást tett, ezért nem csoda, ha műveikben megtalálhatjuk a város okozta ihletettség nyomát. Andrassy Katinka hosszabb ideig élt ott, talán épp emiatt nem foglalkozott az adriai táj és a város részletesebb leírásával. Splitet és Dubrovnikot mégis nagy szeretettel mutatja be a magyar olvasóknak – és nem csak nekik.

Andrássy Klára állítólagos sírja
(Hrvoje Ivanković fényképe)

Az emlékirat írója a megélt események leírásakor egyúttal utalhat ismeretlen vagy kevésbé ismert részletekre és ily módon bizonyos eseményekről újabb ismereteket közvetíthet, s ezzel hozzájárulhat az adott történeti idő jobb megértéséhez. Ebből a feltevésből kiindulva megkísérelünk fényt deríteni Károlyiék tervének körülményeire, melynek az volt a célja, hogy a második világháború végének közeledtével megalakítsák Jugoszláviában a Károlyi-brigád.

Károlyiék nagy érdeklődéssel kísérték a háborús eseményeket minden fronton. Kapcsolatban álltak a londoni értelmiségi és valószínűleg a diplomáciai, valamint politikai körökkel is. A jugoszláviai politikai élet szereplőivel nemcsak az első világháború végén voltak jól kiépített kapcsolataik, hanem később, az emigrációban töltött évek folyamán is, a második világháború idején pedig megpróbálták összeköttetésbe lépni a partizánmozgalom vezetőivel is. Károlyi Mihály 1943-ban megalapította az Új Magyar Demokratikus Mozgalmat, amelyhez sok magyar csatlakozott az egész világon. A mozgalom támogatására klubot alapítottak, melynek londoni helyiségeiben előadásokat és vitákat rendeztek aktuális irodalmi és politikai kérdésekről. Ezért nem csoda, hogy sokféle és különböző ideológiájú ember megfordult ott. Amikor a német csapatok 1944. március 19-én megszállták Magyarországot, a magyar emigráció tagjainak, így Károlyiéknek a tevékenysége is újabb lendületet kapott. Andrassy Katinka így vélekedett akkoriban:

„1944-ben mi meg voltunk győződve, hogy mindaz, amit az első világháború után akartunk, de amire akkor még nem érett meg a helyzet, most, huszonöt év után megvalósulhat. Tanultunk a múlt tapasztalataiból, nem fogjuk megismételni 1918 és 1919 hibáit, hiszen a magyar szocializmus most már hagyományokra támaszkodhat, átment az üldöztetés, a fasizmus, a háború, a szenvedés tisztítótűzén – voltak már mártírjaink is! –, és hála a nép erőfeszítésének, újjáéledve kerül majd ki a megpróbáltatásokból.”³³

---

³³ Károlyi Mihályné, *Együtt a száműzetésben*, 293.

Majd később, az emlékirat írásának idején, visszatekintve az események alakulására, hozzáteszi:

„De sohasem úgy, mint azt az ember elképzelte.”³⁴

Az emlékiratból nem derül ki pontosan, hogy mikor, de mindenképpen Magyarország német megszállása után merült fel az a gondolat, hogy brigádba kellene tömöríteni a németek ellen harcoló magyar önkénteseket. Ennek az elképzelésnek a megvalósulása föltehetőleg 1944 májusában kezdődhetett konkrétan körvonalazódni, amikor Londonba érkezett a Jugoszláv Népfelszabadító Háború katonai missziója és vezetőjük, Vladimir Velebit.³⁵ Andrassy Katinka memoárja szerint Tito tábornoka lakásukban, a Church Row-n látogatta meg őket, ahol megvitatták Károlyiék tervét. Úgy gondolták, hogy Károlyi Mihály meg tudná nyerni az őt jól ismerő bácskai magyarokat, akiket egységbe tömörítene egy róla elnevezett brigád keretében. Ez a brigád délről átlépné a magyar határt és egyesülhetne az észak felől támadó szovjet hadsereggel.³⁶ Az emlékirat végén található naplóbejegyzésekben azonban azt olvashatjuk, hogy a németek ellen harcoló magyar önkéntesek nem magyarországiak, akik a fronton megadták magukat az oroszoknak – mint ahogyan Károlyiék képzelték –, hanem jugoszláviai magyarok, akik egy – Petőfi nevét viselő – brigádot alakítottak, azzal a céllal, hogy részt vegyenek a Népfelszabadító Háborúban.³⁷ A memoár alapján nem állapíthatjuk

---

³⁴ Uo.

³⁵ Vladimir Velebit (1907–2004). Jogász és diplomata. 1942-ben csatlakozott a partizánokhoz. 1943-tól a külföldi katonai missziók kapcsolattartó tisztje, 1944-ben Londonban tábornoki rangban a Népfelszabadító Háború katonai missziójának vezetője volt. A háború befejezése után a Külügyminisztériumban, majd a diplomáciában, a 60-as évektől nyugdíjaztatásáig Genfben, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságában dolgozott.

³⁶ Károlyi Mihályné, *i. m.*, 296.

³⁷ Károlyi Mihályné, *i. m.*, 429.

meg teljes bizonyossággal, mikor és hogyan hallott a Károlyi házaspár a magyar önkéntesekről és a Petőfi-brigádról, de valószínű, hogy Velebit tábornoktól vagy a katonai misszió valamelyik tagjától. Talán tőlük sem sokat, tehát minden valószínűség szerint csak meglehetősen homályos értesüléseik lehettek. A brigád megszervezése érdekében Károlynak el kellett volna utaznia Jugoszláviába, betegsége miatt azonban erre nem is gondolhattak. Andrassy Katinka vállalta volna a küldetést helyette, Ignótus Pál pedig hajlandó lett volna elkísérni, ám az egész vállalkozás igen kockázatos lett volna. Repülővel kellett volna utazniuk Szlovéniáig, ott ejtőernyővel kiugraniuk és csaknem két hétig gyalog menniük, amíg elértek volna a partizáncsapatokig.³⁸ Másrészt szerették volna megszerezni az utazáshoz az angol titkosszolgálat beleegyezését, ám amikor megtudták, hogy Jugoszlávia a szovjet katonai övezetbe tartozik, a szovjet nagykövetséghez fordultak. A követségen azonban nem mutattak érdeklődést az ügy iránt, habár Katinka állítása szerint birtokában volt Tito beleegyezése jugoszláviai útjához.³⁹ A szovjet elutasítás egyértelmű volt:

„A diadalmas szovjet hadseregnek nincs szüksége segítségre, egyedül is el tudja érni a célját.”⁴⁰

Ezután a naplójegyzetekben a továbbiakban nem jelenik meg a Károlyi-brigád megalakításának gondolata. Meglepő, hogy Velebit *Moj život* (Életem)⁴¹ című emlékirataiban, melyet hetvenéves korától majdnem kilencven éves koráig írt, nem említi találkozását Károlyiékkal, sem a

---

³⁸ Uo.

³⁹ Károlyi Mihályné, i. m., 297. Az 1944. május 19-i bejegyzés szerint Velebit még csak akkor üzent Titónak a meghívás érdekében. 431.

⁴⁰ Károlyi Mihályné, i. m., 298.

⁴¹ Vladimir Velebit, *Moj život* (Zagreb: Fraktura, 2016.) Londoni tartózkodását, amikor Károlyi Mihályékkal találkozhatott volna, a 389–401-ig terjedő oldalakon írja le.

Petőfi-brigádot. Velebit 1943-tól kezdődően volt megbízva a külföldi katonai missziókkal való kapcsolattartással. Ilyen megbízatásban 1944-ben bizonyos időt Londonban töltött, ezért talán nem lehettek pontos értesülései az összes harci eseményről Jugoszlávia különböző részein. Memoárjában gyakran megjegyzi, hogy nem emlékezik az akkori események egyes részleteire, ám mégiscsak furcsa, hogy Károlyiékát egyáltalán nem említi.

A Károlyi házaspárnak nem voltak pontos értesülései a jugoszláviai magyar partizánok harcáról. Valójában a Népfelszabadító Hadsereg és a Partizánosztagok kötelékében három Petőfiről elnevezett katonai alakulat működött, és ezekhez kapcsolódott a Magyarországról érkező önkéntesek csoportjának tevékenysége is.

A magyar harci alakulatok létrejöttét különböző fontos események előzték meg. Az AVNOJ (Jugoszláv Antifasiszta Népfelszabadító Tanács) a boszniai Bihácsban (Bihać) megtartott első ülésének döntése garantálta az etnikai kisebbségek jogait, ami a nemzeti kisebbségek katonai egységeinek létrejöttéhez elengedhetetlen előfeltétel volt. 1943. augusztus 15-én a Népfelszabadító Háború Hadserege és a Horvát II. Hadtest határozatot hozott a magyar Petőfi Sándor-zászlóalj megalakításáról Szlavóniában. A magyar nemzetiségű harcosokat minden horvát osztagból Darnócra (Slatinski Drenovac) küldték, ahol megalakult a 60 fős magyar egység. Rövid ideig tartó kiképzés után a zászlóalj 1943 végéig és 1944-ben Kelet- és Nyugat-Szlavónia területén különböző akciókban vett részt. A Petőfi-zászlóalj 1944. december 20-án átkelt a Dráván Magyarország területére, s ezzel mint zászlóalj megszűnt.⁴² Tevékenységét a Petőfi-brigáddal egyesülve folytatta.

A Petőfi-brigád megalakításának szervezését a Vajdaságban – nagyrészt Topolya környékén – 1944 októberében és novemberében kezdték a topolyai antifasiszták és kommunisták. Hivatalosan 1944.

---

⁴² Dr. Mészáros Zoltán, *A Petőfi-zászlóalj és -brigád története*. Parancstól parancsig (Budapest: Pannónia Nyomda Kiadó, 2013.) 39–79.

december 23-án alakult meg. Tagjainak számát 800-1000 főre becsülték. Miután Zomborban rövid kiképzésen vettek részt, még december folyamán a Dunán és Dráván átkelve Magyarország felé indultak. A szlavóniai magyarokból álló Petőfi Sándor-zászlóalj és a vajdasági magyarokból álló Petőfi-brigád Felsőszentmártonban találkozott december 26-án, december 27-én pedig együtt folytatták útjukat. 1944. december 31-én a Sellye közelében fekvő Kiscsányban hivatalosan is megalakult a Petőfi-brigád, amely egy szlavóniai és három vajdasági zászlóaljból állt. Tagjainak száma 1200 körül volt. A brigád 1945 januárjától részt vett Magyarország területén a Dráva mindkét oldalán folyó harcokban, valamint ez az egység harcolt Bolmánynál 1945. március 6-a és 12-e között a visszavonuló német csapatok ellen. A bolmányi csata után a brigádot feloszlatták. Magyarországi tagjai hazatértek, a brigád nagy részét más – gyakran Jugoszlávián kívül eső helyeken harcoló – katonai egységekbe osztották be, részben pedig leszerelték.⁴³

A harmadik, Petőfi nevét viselő brigád, a zombori Petőfi Magyar Önkéntes Vörös Brigád, 1944 novemberében jött létre. Ebbe olyan szakembereket és munkásokat válogattak, akik a harcoló alakulatok hátterét biztosították, és a háború utáni élet megszervezésén dolgoztak. Egyenrangúak voltak a fronton harcoló katonákkal, de más feladataik voltak, ennél fogva a brigád (neve hasonlóságának ellenére) csak áttételesen kapcsolódott a Petőfi-brigádhoz.⁴⁴

A Magyarországról érkező önkéntesek egyik csoportját képezte a Budapesti Szabószakszervezet tizenegy fiatal tagja, a „szabóífik”.⁴⁵ A szlavóniai Petőfi-zászlóaljról már korábban is hallottak, és szerettek volna csatlakozni hozzájuk, hogy együtt harcoljanak a német megszállók ellen. Budapestről vonaton utaztak Verbászig, majd gyalog folytatták útjukat és a Dunán átkelve érkeztek Szerémségbe. Többszöri

---

⁴³ Dr. Mészáros Zoltán, *i. m.*, 96–180.

⁴⁴ Dr. Mészáros Zoltán, *i. m.*, 17–19.

⁴⁵ Dr. Mészáros Zoltán, *i. m.*, 181–193.

próbálkozásuk, hogy eljussanak Szlavóniába a Petőfi-zászlóaljhoz, nem járt sikerrel. Egyikük, Klein Ilona a partizánok egyik bevetésében 1944. április 17-én elesett. A csoport többi tagjának hét hónapig tartott, mire eljutott a Petőfi-brigádhoz, de csak pár napig maradtak velük: 1944. augusztus 15-én máshová vezényelték őket. Továbbra is Jugoszláviában maradtak egyesek a szerémségi, mások a szlavóniai egységekben. Egy részük 1945. április 25-én, a másik május 5-én tért haza Magyarországra.⁴⁶

Amikor a Petőfi-brigád létezése köztudottá vált Magyarországon, mintegy 80 önkéntes csatlakozott hozzájuk: nagy többségük a brigád magyarországi tartózkodása idején. A Petőfi-brigád feloszlátása után a magyarországi önkéntesek is a vajdasági katonai egységekhez csatlakoztak.⁴⁷

Károlyiék nem ismerhették a Petőfi-brigádról fentebb leírt tényeket. Ma már bizonytalan megítélni, vajon szerepet játszhattak volna-e (és ha igen, milyent) a háború végén a magyarországi önkéntesekből a Vajdaságban szervezett és kiképzett partizán katonai egységek a Magyarországon folytatott fasiszták elleni harcban. Godó Ágnes idézi a horvát diverzáns osztagok törzsének élén álló Ivan Hariš Gromovnik (Ilija Gromovnik) írásos visszaemlékezéseit, amelyek szerint a szlavóniai Kalnik-hegység környékén működő diverzáns osztag tevékenysége 1943 őszén Horvátországból áttért Magyarországra is. Godó úgy véli, hogy ha a diverzáns osztag, amelyben a szabóífik és az öt szlavóniai magyar diverzáns átjutott volna Magyarországra, és megvalósult volna a Dunántúlon az ellenség hátában folytatott partizántevékenység kiszélesítésének terve, akkor a dél-magyarországi antifasiszta harc sajátos fejlődést vett volna.⁴⁸ Károlyiék valószínűleg

---

⁴⁶ Godó Ágnes, „Budapesti ifjú munkások a jugoszláv partizánháborúban”, 426–427. http://epa.hu/00000/00018/00245/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1970_03_395-432.pdf (Letöltés 2020. 1. 31.)

⁴⁷ Dr. Mészáros Zoltán, *i. m.*, 194–202.

⁴⁸ Godó Ágnes, *i. m.*, 427.

nem álltak közvetlen kapcsolatban magyarországi ellenálló csoportokkal, még kevésbé a jugoszláviai partizánmozgalommal, ezért Andrassy Katinka emlékirata az ilyen jellegű kérdésekre nem adhat választ.

Nem tudjuk, hogy Vladimir Velebit sikeresen közvetített-e Károlyi Mihályék és Josip Broz Tito között Andrassy Katinka Jugoszláviába tervezett jövetele ügyében. Mint fentebb megjegyeztük, Velebit memoárjában nem beszél londoni találkozásukról, nem említi Károlyit 1947-ben Tito első magyarországi látogatásakor sem, amikor Tito kíséretének tagjaként járt Budapesten. Csak Dinnyés Lajosról ejt szót, akit tévesen köztársasági elnöknek titulál, holott akkoriban miniszterelnök volt. A szokásos protokolláris események közül pedig Bartók Béla egy operájának előadását jegyzi fel.⁴⁹ Károlyi Mihály emlékirataiban beszámol 1947 nyarán Titónál tett látogatásáról Zágráb közelében és a jugoszláv elnök budapesti látogatásáról is az év őszén, s közben megjegyzi, hogy Tito ott „pompás fogadtatásban részesült.”⁵⁰ Az Operában a jugoszláv elnök tiszteletére rendezett gálaestet Márai Sándor is feljegyezte naplójában.⁵¹ Ha a Zágráb környéki találkozón kívül nem is voltak kapcsolatban – amikor a marsall a vártnál is mélyebb és erősebb benyomást tett Károlyira –, a megbecsülés kölcsönös volt. Kettejük találkozását 1947-ben említi Fejtő Ferenc is, akit Károlyi – miután 1947 őszén kinevezték Magyarország párizsi nagykövetének – felkért a követség sajtóirodájának vezetésére. Fejtő memoárjában Károlyit mint a Duna menti vagy balkáni konföderáció megteremtésének hívét említi, s feljegyzi, hogy erről beszélgettek Titóval is 1947 júliusában.⁵² Néhány évvel később, 1953 augusztusában Bledben Fejtő az AFP

---

⁴⁹ Vladimir Velebit, *i. m.*, 490–491.

⁵⁰ Károlyi Mihály, *i. m.*, 436.

⁵¹ Márai Sándor, *Napló 1945–1957*, [első kiadás Washington: Occidental Press 1968. évi kiadánya alapján] (Budapest: Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, 1990), 66.

⁵² François Fejtő, *Memoari. Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989), 164.

tudósítójaként interjút készített Titóval. A jugoszláv elnök ez alkalommal „szíves szavakkal” elevenítette fel Károlyival történt találkozását 1947-ben, majd megkérdezte Fejtőt:

„Hogy van az én öreg barátom, Károlyi Mihály?”⁵³

Fejtő Maurizio Serrával közösen írt könyvében hozzát teszi még Tito üzenetét Károlynak:

„Mondja meg neki, hogy jöjjön el hozzánk, úgy fogadjuk majd, mint egy herceget.”⁵⁴

Tito tudta, hogy Károlyiék akkor visszavonultan éltek Vance-ben. Károlyi a Rajk László ellen indított per idején (1949. augusztus végén) lemondott franciaországi nagyköveti tisztségéről; a Rákosi-diktatúra és terror okozta kiábrándultsága, továbbá kilátástalan helyzete miatt újabb, végleges emigrációba vonult. Az emigrációban töltött évek után világossá vált számára, hogy az idő nem állt meg; ha szándékában állt volna is részt venni az ország politikai életében, húsz év elteltével ez már nem volt lehetséges. A történelmet nem folytathatta ott, ahol az pár évtizeddel azelőtt megállt.

Andrássy Katinka emlékiratainak megírásakor Károlyi Mihály politikai eszméinek kívánt emléket állítani. Emlékiratai hozzájárulhatnak a múlt politikai eseményeinek jobb megértéséhez. Nemcsak a főúri család életébe engednek bepillantást, hanem – Magyarország első miniszterelnökének és köztársasági elnökének életén keresztül – az első világháború előtti és utáni idők politikai eseményeibe is. Nem kevésbé megrendítő olvasni életükről sem: küzdelmeikről, örömeikről, bánatukról, lassú elidegenülésükről távol a hazától.

---

⁵³ Fejtő Ferenc, *Budapesttől Párizsig. Emlékeim* (Budapest: Magvető Kiadó, 1990), 363.

⁵⁴ Fejtő Ferenc–Maurizio Serra, *A század utasa. Háborúk, forradalmak, Egyesült Európa* (Budapest: Holnap Kiadó, 2002), 232.

Helynévmutató

A

Abbázia (Opatija) 15, 109, 113,
122, 133

Arbe szigete és városa (Rab) 27

B

Belgrád (Beograd) 167, 172

Bled 180

Bihać 177

Bolmány (Bolmán) 178

Bosanczicz (Bosance) 42

Brod (Brod na Kupi) 11

Buccari (Bakar) 11, 42, 74

Buccari-öböl (Bakarski zaljev) 54,
56, 58, 60–62, 69

Buccarizza (Bakarac) 74

Budapest 13, 110, 135, 147,
151–152, 179–181

C

Capo di Plogani hegy (Kamenjak)
36

Cassione (Košljun) 31, 47

Castelmuschio, Omissail
(Omišalj) 31, 32

Cattaro, Cattarói-öböl, Kotori-
öböl (Boka, Boka Kotorska)
109, 127

Cherso (Cres) 25–26, 39–40, 50,
70–71

Csáktornya (Čakovec) 11

Curzola szigete és városa
(Korčula) 129–131

D

Darnóc (Slatinski Drenovac) 177

Dobrigno (Dobrinj) 31

F

Faresina, Taresino (Porozina) 40

Felsőszentmárton 178

Fiume (Rijeka) 13–15, 17–18,
20, 25–27, 29–30, 40, 42,
46–47, 53–57, 60, 65, 70,
107, 109, 117–118, 120, 122,
132, 135, 140, 144–145, 160,
194

Flanaticus-öböl (Flanatički/
Plominski zaljev) 31

Franzensbad (Františkovy Lázně)
168

G

Gravosa (Gruž) 143

Grobnico (Grobnik) 11, 41

Gyulahavasok, Júliai Alpok
(Velebit) 36

J

Jászka (Jaska, Jastrebarsko) 41

K

Kapronca (Koprivnica) 9

Károlyváros (Karlovac) 11, 13,
41, 79–80, 83–84, 86–89, 91,
93–94, 96, 98–101, 103–106

Kiscsány 178

L

- Lacroma szigete (Lokrum) 142, 162
Laurana, Lovrana (Lovran) 40, 113, 122
Littorale a történelmi magyar–horvát tengerpart 11
London 159, 167, 174–177, 180
Lussin grande (Veli Lošinj) 37, 49
Lussin piccolo (Mali Lošinj) 37–38
Lussin szigete (Lošinj) 27

M

- Martinschitz (Martinšćica) [ma Fiume része a város keleti oldalán] 42
Monte Maggiore (Učka) 31–32, 34–35

N

- New York 22, 166

O

- Ossero (Osor) 37, 38
Ozaly (Ozalj) 11, 89–91, 101–102

P

- Portoré (Kraljevica) 42

Q

- Quarnero, Quarneroi-öböl, Kvarner-öböl (Kvarner) 25–27, 30, 36, 41, 52–54, 56, 64, 136

R

- Raguza (Dubrovnik) 21, 109, 128, 130, 132, 137, 141–142, 148, 174

S

- San Pietro (Pivka) 110
Sellye 178
Skarlieva (Škrlevo) 44
Smergo (Merag) 26
Spalato (Split) 124–125, 153, 162–163
Szentilona (Sveta Helena) 11
Szkutari 128
Szkutari-tó, Szkadári-tó (Skadarsko jezero) 127

T

- Tergeste, Trieszt (Trst) 10, 18, 38, 110–112
Tersatto (Trsat) 47, 57
Topolya (Bačka Topola) 177
Trau (Trogir) 132

V

- Valle di Drazsica (Dražica-öböl) 59–60, 74
Varasd, Varazsd (Varaždin) 11
Veglia (Krk) 25, 27, 31–32, 34–35, 40, 47, 70–71
Velence 10, 17, 38, 40, 124
Verbász (Vrbas) 178
Volosca (Volosko) 42, 161
Vrana di Jessero (Vransko jezero) 26

Z

- Zágráb (Zagreb) 11, 41, 88, 92–93, 101, 145, 149–150, 152, 153, 164, 180, 193
Zára (Zadar) 140
Zengg (Senj) 36
Zombor (Sombor) 178

Névmutató

A

Absac, Gjuro 97
 Absac, Josip 97
 Absac, sz. Zelić Marija 97
 Adamich András Lajos (Adamić,
   Andrija Ljudevit) 25
 Ady Endre 136, 151
 Andrásy Gyula 161
 Andrásy Ilona 169
 Andrásy Katinka / Károlyi
   Mihályné 157–61, 164–168,
   170–172, 174–176, 180–181
   Andrásy Klára / Odescalchi
   Karolyné 167–171, 173
 Andrásy Tivadar 161
 Angyal Endre 152
 Atkinson, David 12

B

Badalić, Ivo 148
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 80
 Bajor Gizi 119
 Bajza József 152
 Balassa Jenő 148
 Barányszky-Jób László 118
 Bárdos László 159

Bartók Béla 180
 Benčić, Živa 19
 Benjamin, Walter 114
 Bethlen Miklós 25
 B. Marton Erzszi 148
 Bocarić, Lela 85
 Bodor Aladár 81
 Bombitz Attila 56
 Bonaparte, Napóleon 57
 Bori Imre 55–56, 144
 Borovszky Samu 11
 Bory Mihály 44
 Brelich Ernő (Brelich, Ernesto)
   56
 Brešić, Vinko 146
 Broz, Josip Tito 175–176,
   180–181
 B. Szabó György 144

C

Celebrini család 50
 Cholnoky Viktor 138
 Coronelli, Vincenzo Maria 31
 Crang, Mike 12, 14, 17, 23
 Császár Ferenc 25–26, 28–29,
   41–42, 186

Csuka Zoltán 81
Csúri Károly 56
Cziráky József 169, 172

Ć

Ćurković-Major Franciska 26,
188

D

David, Andraš 140, 144
Déry Tibor 136–138
Dinnyés Lajos 180
Dobrović, Petar 152
Doraine, Lucy (Kovács Ilonka)
148
Draganić, Josip 150
Duda, Dean 8, 27–28, 33, 51
Dugué, Ferdinand 107

E

Ereczki György 81
Erődi Béla 139–140

F

Fališevac, Dunja 19, 111
Fejtő Ferenc / Fejtő, François 20,
136–138, 149–154, 180–181
Fest Aladár 11
Feszty Árpád 54
Flaker, Aleksandar 19, 59, 66,
85, 111, 114
Fortis, Alberto 141, 143
Frangepán Ferenc Kristóf 43
Frangepán Katalin (Frankopan,
Katarina) 43–45
Frank, Josip 97

Franjčić, Josipa 146
Fried István 139–141, 144–145
Fučić, Branko 65

G

Gerőfi Andor 54
Godó Ágnes 179
Goethe, Johann Wolfgang 144
Grimm testvérek 63
Gundulić, Ivan 138–139

H

Habsburg-Lotaringiai Ferenc
Ferdinánd 164
Hamvas Béla 136
Hariš, Ivan Gromovnik (Ilija
Gromovnik) 179
Herczeg Ferenc 136, 138
Herder, Johann Gottfried 29–30
Herman Ottó 14–15, 21
Horthy Miklós 80, 169
Horvat, Anđela 65
Horvat, Borislava (Berta, Marija)
97
Horváth Géza 56
Horváth Jenő 100
Horvat, Ivan 99

I

Ignotus Pál 176
II. József magyar király 86
Ivakić, Joza 146
Ivanković, Hrvoje 170–171, 173
IV. Béla magyar király 31
Ivšić, Stjepan 146

J

Jackson, Peter 12
Jakšić, Mato 169
Jászi Oszkár 162
Jókai Mór 53, 55, 57, 136,
138–139, 141–143, 154
Jurišić, Blaž 150

K

Kabdebó Lóránt 108, 117, 121,
130, 134
Kaffka Margit 138, 145, 149,
154
Károlyi Mihály 157–168, 172,
174–176, 180–181
Katalinić, Kristina 152
Kazinczy Ferenc 144
Kečkemet, Duško 138
Kemenes Lajos 148
Kemény Aranka 114
Kenedi Géza 15
Kertész Mihály 148
Kipke Tamás 82
Király György 108
Kiss Gy. Csaba 15, 18, 26, 139
Kiss Katalin 109
Klein Ilona 179
Kolarić, Miodrag 148
Konkoly Kálmán 80–81
Korzáti Erzsébet 109, 119–120,
129–130
Kossuth Lajos 13
Kosztolányi Dezső 16–17,
136–137

Kotromanics Erzsébet
(Kotromanić, Elizabeta)
királyné 37
Kovács András 159
Kovács Sándor Iván 10
Kovačec, August 159
Krlježa, Miroslav 11, 13, 65, 138,
146, 150, 152, 159
Kuhač, Franjo Ksaver 140
Kveder (Köeder?), Zofka (Zofija)
145–146, 149

L

Laszowski, Emilij 43, 57–58,
61, 90
Lejeune, Philippe 27–28, 83
Lengyel Dénes 53, 141
Lengyel Tóth Krisztina 109
Lisac, Josip 150
Littrow, Heinrich 60
Lőkös István 152
Lotto, Kläry 148
Lučić, Ivan (Johannes Lucius) 31
Lukáts János 117–118
Lukežić, Irvin 53, 54
Luxemburgi Zsigmond magyar
király 37

M

Mandl, Romuald 146
Mann Jolán 152
Márai Sándor 136–138, 180
Mária (Anjou Mária) magyar
királynő 151

Mária Terézia magyar királynő
 25, 30
 Matejčić, Radmila 65, 67
 Matoš, Antun Gustav 148
 Mažuranić, Ivan 26
 Mažuranić, Matija 28
 Mészáros Zoltán 177–179
 Meštrović, Ivan 148, 153, 166
 Mihalić, Stjepan 96–97, 99
 Mikszáth Kálmán 136
 Milčetić, Ivan 146
 Mirošević, Franko 169–170, 172
 Molnár Ferenc 136
 Monok István 10
 Móricz Zsigmond 132

N

Nacsády József 53, 55
 Nádasdy Béla 100
 Nádasdy család 43
 Nádass József 82
 Nagy Iván 44
 Nagy Miklós 53, 55, 57, 141
 Nemčić Gostovinski, Antun
 9–10
 Nodier, Charles 144
 Noë, Heinrich 141
 Nonai Gergely püspök 125

O

Odescalchi Pál 169
 Oltványi Ambrus 141, 143
 Oroszlánszívű Richárd 142

P

Pekár Gyula 138
 Perić, Ivo 163, 165, 167
 Pesel, Giovanni 50
 Petőfi Sándor 101, 178
 Petrovich Iván 148
 Polić, Kamov Janko 147
 Polić, Nikola 147
 Prijatelj, Kruno 65
 Princip, Gavriilo 164
 Pross, Wolfgang 30
 Proust, Marcel 117
 Puskin, Aleksandr Szergejevics
 144

R

Rába György 118
 Rajk László 181
 Rendić, Ivan 138
 Réthey Lajos 148
 Rojnica, Ivo 169
 Roksandić, Simeon 148
 Rónay György 118
 Rosandić, Toma 146, 148

S

Salvator, Ludwig (Habsburg–
 Toscanai Lajos Szalvátor)
 55–56, 60, 64, 76–78
 Schöpflin Aladár 81
 Scott, Walter 144

Serra, Maurizio 181
 Sibley, David 12
 Siklósi Iván 148
 Sokcsevits Dénes 152
 Solymossy Sándor 15
 Somogyváry Gyula
     (Freiszberger) 79–80,
     88–94, 100–104
 Sőtér István 55
 Spalatói Tamás (Thomas
     Archidiaconus) 31
 Stamać, Ante 113
 Strohal, Rudolf 86, 101
 Suess, Franz E. 160
 Szabo, Agneza 87
 Szabó B. István 159
 Szabó Lőrinc 18, 20–21,
     107–110, 112–123, 125,
     128–130, 132–134,
     137–138, 186, 189
 Szajbély Mihály 56
 Széchenyi István 13, 25, 26
 Széchy Mária 44
 Szeghalmi Elemér 82
 Székács József 144
 Szeli István 144
 Szende Pál 162
 Szendrey Júlia 99
 Szentkuthy Miklós 21
 Szerdahelyi István 82
 Sziklay János 11
 Szinnyei József 56

Š

Šenoa, August 148
 Šinkó, Ervin 167
 Škreb, Zdenko 113
 Štefi, Ljubomir 171
 Šubić család 40
 Šurmin, Gj. (Đuro) 146

T

Tadijanović, Dragutin 147
 Teleki Domokos 11–13, 25, 45
 Thallóczy Lajos 142
 Thurzó György 10–13, 22, 25
 Tiller, Anton 148
 Tolnai Ottó 22
 Török Gyula 147
 Törzs Jenő 148
 Tóth Vásárhelyi Éva 168–169
 Trócsányi Zsolt 26
 Tušek-Šimunković, Miroslava
     150

V

Vasy Géza 159
 Vecellio, Tiziano 50
 Velebit, Vladimir 176–177,
     180–181
 Vidrić, Vladimir 147
 Virág Zoltán 18, 152
 Vojnović, Ivo 147–148
 Vraz, Stanko 28
 Vrbanić, Josip 87
 Vrbetić, Marija 87

Vukasović, Filip 41
Vuličević, Roko 171
Vuličević, sz. Paladino Karla 170–171

W

Washbourne, Neil 12
Wesselényi Ferenc 44
Wesselényi Miklós 13, 25–26, 42–44, 186
Wilkinson, J. Gardner 141

X

Xenophón 15

Z

Zrínyi Ilona 43
Zrínyi Miklós 90, 101
Zrínyi Péter 43–44, 57–58, 68, 101–102
Z. Varga Zoltán 28, 83
Živa Benčić 19, 111
Živančević, Milorad 26

Az írások első megjelenésről

A kötetben olvasható tanulmányok az azonos címmel 2021-ben megjelent horvát nyelvű kiadás fordításai. Ezt megelőzően nagy részük magyar vagy horvát nyelven megjelent folyóiratokban, némelyeket a szerző most kiegészített és bővített változatban közöl, *A Kvarner-öböl szigetei két magyar útleíró, Császár Ferenc és Wesselényi Miklós szemével* című tanulmány pedig a horvát nyelvű kötetben jelent meg először.

„Zbiljske osnove romantičnog krajolika. Književne vedute u romanu *Igrač koji dobiva* Móra Jókaija”, in *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52 (2007), 1/2; 73–80. A horvát nyelvű tanulmány magyar nyelvű kiegészített és bővített változata.

A kelet-adriai táj Szabó Lőrinc költészetében A szerző *Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai* című, 2010-ben megjelentetett doktori értekezése egyes részeinek újraserkesztett változata.

„Mađarski pisci na istočnom Jadranu: Tragovi hrvatske književnosti u njihovim djelima”, in Lukač, S. (ur.) *Kanoni doma i vani. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, Budimpešta: Hrvatska manjinska samouprava Budimpešte, 2010. 195–202. A horvát nyelvű tanulmány magyar nyelvű kiegészített és bővített változata.

„Karlovac 1918. Tragom romana Gyule Somogyváryja”, *Književna smotra*, 177 (2015), 61-68. A horvát nyelvű tanulmány magyar nyelvű bővített változata.

„Thalatta! Thalatta! A tenger megpillantásának élménye a magyar irodalomban”, *Forrás*, 49 (2017) 7–8. sz. 207–218.

„Emigracijske godine u Dalmaciji u memoarima Katinke Andrássy”, *Dubrovnik*, XXX (2019) br. 1. 71–79. A horvát nyelvű tanulmány magyar nyelvű kiegészített és bővített változata.

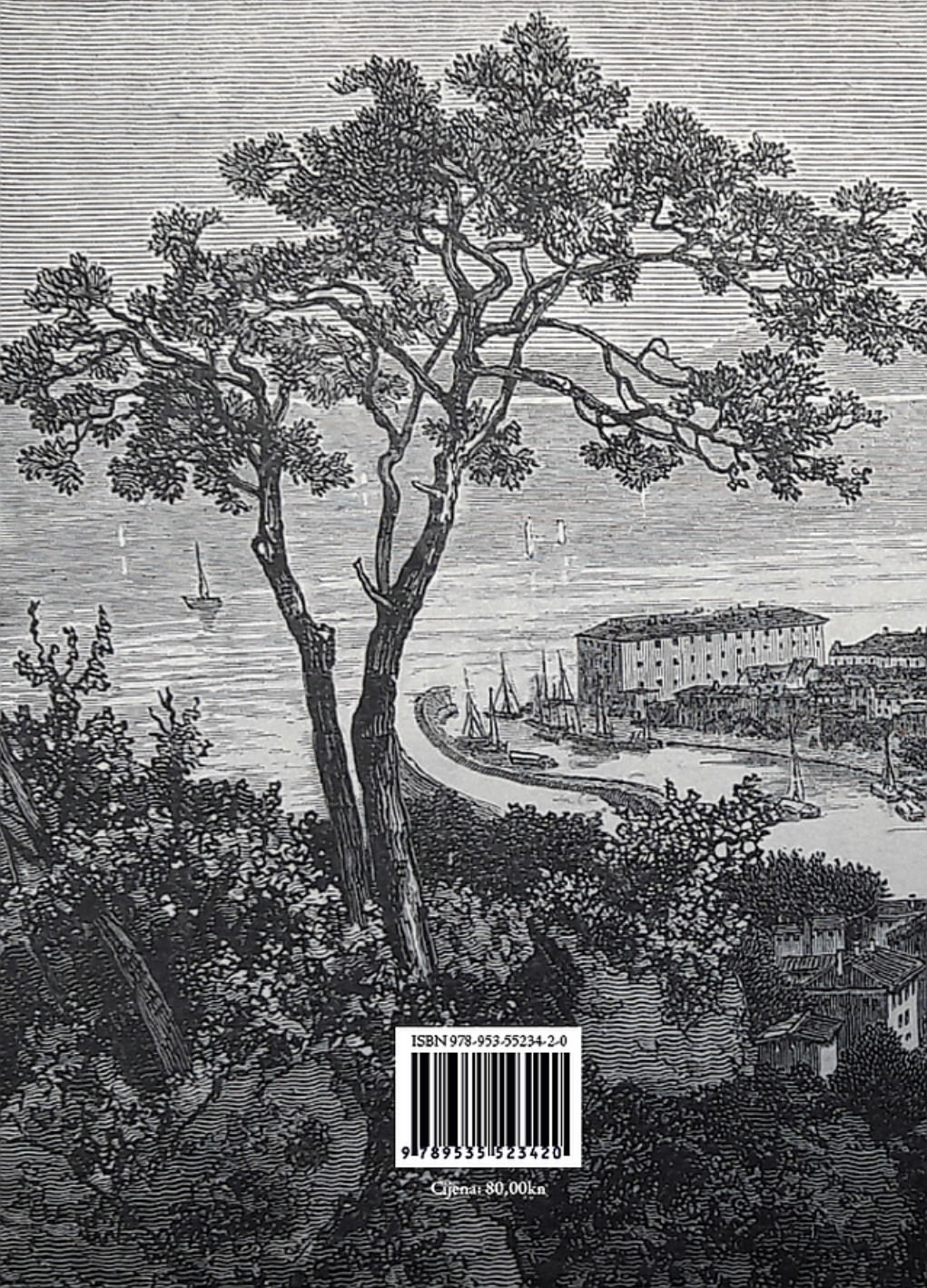
A szerzőről

Ćurković-Major Franciska 1948-ban született Topolyán. Tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–német szakán végezte, ahol 1972-ben szerzett diplomát. Egyetemi évei alatt külföldi részképzés keretében két szemesztert a göttingeni Georg August Egyetemen töltött. 2009-ben doktorált a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán.

1991-ig a Vajdaságban élt, a szenttamási gimnáziumban és az újvidéki Nikola Tesla Általános Iskolában tanított. Még ebben az évben Zágrábba költözött, ahol részt vett a magyar nyelvű kisebbségi oktatás, valamint a magyar mint anyanyelv fakultatív formában történő oktatásának megszervezésében, s az 1994/95-ös tanévben megkezdte ez utóbbi oktatását. Az 1996/97-es tanévben külső munkatársként kezdett magyar mint idegen nyelvet tanítani a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karának Hungarológiai Tanszékén, ahol 1999-től állandó lektorként nyelvyakorlat órákat tartott és irodalmi szemináriumot vezetett, docensként ezek mellett a *Horvátország képe a magyar irodalomban* speciálkollégiumot, valamint az *Irodalmi szövegek fordítása horvát nyelvre* szemináriumot vezette.

A 2008/2009-es tanévtől kezdődően a műfordító műhely tevékenységéből kialakult műfordítói szeminárium keretében a 19. század legjelentősebb magyar irodalmi alkotásait, számos kortárs magyar író művét vagy azok részleteit ültette át a hallgatókkal közösen horvát nyelvre. A legutóbbi ilyen kiadványa a Kiss Gy. Csabával közösen szerkesztett *Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban* című útleírás-válogatás, mely magyar és horvát nyelven egyaránt megjelent.

Másik szakterülete Horvátország képének megjelenése a magyar irodalomban. Ezzel a témával foglalkozik a Szabó Lőrinc *kelet-adriai utazásai* címmel könyv alakban is megjelentetett doktori értekezése, számos más tanulmánya, továbbá a most megjelent *Horvát motívumok a magyar irodalomban* című kötete, amely 2020-ban horvát nyelven már napvilágot látott.

ISBN 978-953-55234-2-0

9 789535 552342

Cijena: 80,00kn